GENERAL RADU R. ROSETTI

MARTURISIRI

I

COLECȚIA „CONVORBIRI LITERARE"

MĂRTURISIRI

I

INCHINATE AMINTIRII
PĂRINȚILOR MEI

TABLA DE MATERII

		Pag.
Cuvânt înainte		7
I.	La Căiuţi	9
II.	La Târgul Ocnei	31
III.	La Brăila	48
IV.	La Iaşi	60
V.	In şcoala de poduri şi şosele	82
VI.	Elev al şcoalei militare de artilerie şi geniu	95
VII.	La Sinaia	115
VIII.	La Bucureşti 1899—1901	128
IX.	La Galaţi	143
X.	La Institutul Geografic al Armatei	163
XI.	In Batalionul 9 Vânători	165
XII.	In Şcoala Superioară de Răsboiu	174
XIII.	In Batalionul 2 Vânători	186

CUVÂNT INAINTE

Am socotit şi socotesc că oricine a luat parte la evenimentele care alcătuesc o parte din istorie este dator să lese o descriere a ceeace dânsul ştie despre acele evenimente sau despre partea ce a luat la ele, fiindcă acestea nu aparţin persoanei ci sunt de domeniul public. Luând deci parte la evenimente, nu ca individ ci ca fiinţă înzestrată cu un rost public, este o datorie de a reda cunoştinţei obşteşti ceea ce ştie despre faptele la care a fost părtaş. Cum este deasemenea, socot eu, datoria celor ce deţin documente de orice soiu, publice sau private, a nu le distruge ci a le păstra şi a face ca ele să ajungă odată în domeniul public. Numai aşa generaţiile viitoare vor putea pricepe mai bine năzuinţele şi greutăţile predecesorilor lor şi vor putea lucra cu continuitate.

Aflându-mă şi eu în situaţia de a fi luat parte la câteva fapte de seamă ale Neamului Românesc, une ori în situaţii de mari răspunderi, am socotit că-mi este impus să însemn ce ştiu despre cele întâmplate şi în genere despre toate faptele la care am luat parte sau al căror martor am fost în cursul vieţii mele precum şi ce parte şi ce răspundere am la înfăptuirea unora dintre ele.

Am crezut însă că nu este îndestulător a lăsa însemnări de cele mie cunoscute sau făptuite de mine, ci că în aşternerea lor pe hârtie trebue să fac abstracţie de orice sentiment altul decât acel al adevărului, oricât de plăcut sau de neplăcut ar fi el, chiar pentru mine. De aceia în scrierea paginelor ce urmează am căutat să mă pun — pe cât mi-a fost cu putinţă — în starea de spirit în care trebue să se afle un creştin când se duce la spovedanie şi am căutat să fiu un martor ca cei chemaţi în faţa justiţiei, adică să vorbesc fără ură şi fără părtinire. De aci şi titlul de *mărturisiri* dat acestor amintiri.

Dar nu m'am mulţumit numai cu ceea ce-mi aminteam. Am verificat, pe cât am putut, tot ceea ce am scris, cu amintirile altora,

cu acte, cu documente, cu însemnări proprii sau ale altora, cu ceea ce s'a scris în cărţi şi în ziare despre faptele respective. Ceea ce am scris este deci ceea ce cred, în toată sinceritatea, că este adevărul asupra faptelor şi persoanelor, aşa cum le-am putut cunoaşte eu.

Sunt lucruri de care nu am vorbit, precum sunt şi altele despre care vorbesc numai în chip tangenţial, dar nu este unul din lucrurile spuse care să nu fie adevărul curat, aşa cum îl văd eu. Am făcut aceste omisiuni pentru că sunt fapte despre care nu este încă vremea de a vorbi. Dar documentarea a tot ce am scris şi a unor alte întâmplări am strâns-o şi depus-o în loc sigur, de unde se va da la iveală atunci când trecerea anilor o va îngădui.

Şugura, 28 Aprilie 1933.

I.

LA CĂIUȚI

Deși se strecuraseră numai vre-o cinci-spre-zece ani între așezarea de la Căiuți, în epoca în care o descrie tatăl meu în amintirile sale și acea pe care mi-o amintesc eu în cei dintâi ani ai vieții, era totuși o mare deosebire între dânsele.

La sfârșitul celui de al șaptelea deceniu al veacului al XIX-lea, când Tata a părăsit Căiuțul pentru a merge la studii în străinătate. chipul de viață de acolo se apropia încă mult de cel al trecutului. Era un trai larg, cu slugi destul de multe, precum se poate vedea de altfel din condicile moșiei Căiuți pe acei ani, depuse de Tata la Academia Română.

De atunci avûseseră loc mari prefaceri în țară. Căile ferate, Răsboiul Natârnărei, Regalitatea, micșorarea marilor averi și a puterei boerimei, transformaseră nu numai alcătuirea Statului dar schimbaseră mult alcătuirea socială și traiul.

Căiuții de care-mi aduc aminte și a cărui cunoștință mi-o completează cele auzite de la părinți și cele cuprinse în corespondența lor, era o așezare mare, prea mare pentru nevoile noastre și pentru veniturile Tatei. In adevăr acolo se găsia, pentru moșie, un personal, numeros după ideile de azi, cu vechil, scriitori, pădurari, feciori boerești, etc., al cărcr număr a scăzut însă dela 27 în 1879 la 11 în 1884. Țin bine minte cancelaria moșiei, care era într'una din camerile de jos ale casei. Noi copiii eram uimiți de registrele în cari Solomon Naiman, Singer, Zdrobici și alții. înșirau cifre ce ne păriau nesfârșite. Imi amintesc deasemenea foarte bine cum veniau feciorii boerești, din care mi se pare că numai Gheorghe a Popei știa carte, cu răboajele la socoteli și cum tot pe temeiul acestor răboaje [1]) se făceau plățile. In cancelarie erau multe legături

---

1) Bețișoare rotunde sau în patru muchi, pe cari se crestau fie numărul zilelor de lucru. fie felul muncii. fie suprafețele măsurate.

cu asemeni răboaje, ce se păstrau un anumit timp şi adesea, după luni de zile, feciorii boereşti recunoşteau răbojul cutărui ţăran care reclama. De altfel şi unii ţărani îşi ţineau răboaje cu însemnarea lucrului făcut, răboaje pe care le scoteau din brâu, la nevoie. Noi, copiii, căpătam adesea ori răboaje vechi cu care ne jucam de-a socotelile.

Personalul moşiei era numeros, între altele pentru că munca nu era destul de sistematizată şi veşnic era nevoie a repezi un om călare — expresia consacrată a vremei — pentru a da o poruncă, a aduce un răspuns. Apoi nu trebuie uitat că — până la deschiderea căei ferate — cel mai apropiat biurou poştal şi telegrafic era Adjudul (26 kilometri) şi că diligenţa poştală nu trecea decât de două ori pe săptămână. Numărul relativ mare de feciori boereşti mai era cauzat şi de nevoia pazei. Siguranţa era numai relativă atunci şi de aceia unul sau doi feciori boereşti păziau sau mai degrabă dormiau în casă. Şi în privinţa nesiguranţei de atunci am două amintiri. Intr'un ajun de Bobotează, cu ger aspru, noi, copiii, ne jucam către ora douăsprezece, în salonul cel mare de sus, aşteptând ca părinţii să vină la dejun (era şi mătuşa noastră, Zoe, la noi). A venit întâi Mama, înaintea căreia am alergat cu toţiii. Atunci am auzit un pas greoiu venind dinspre seră în urma Mamei, şi am văzut un om străin, închis la faţă, cu haine sure. Sofragiul a pus mâna pe dânsul şi l-a dat afară; s'a aflat mai apoi că era un ocnaş scăpat atunci din închisoarea de la Târgu Ocna. A doua amintire este din anul 1888 când am văzut sosind la Căiuţi un caporal cu 4—6 dorobanţi; aceştia au avut lungi consfătuiri cu unchiul nostru, Mişa Sturdza, atunci subprefect al plăşei. O bandă de hoţi opera în valea Trotuşului şi Mişa Sturdza a vrut să o înconjoare cu posturi fixe, care păziau şi pe cei din localitatea unde erau puse, şi cu potere, dar... pisica cu clopoţei şoareci nu prinde.

Siguranţa deplină a fost dobândită numai după crearea jandarmeriei rurale care înlocui cu folos pe călăraşii cu schimbul, folosiţi până atunci la serviciul de jandarmerie. Aceştia, schimbându-se mereu, nu puteau face un serviciu bun şi apoi erau legaţi faţă de consătenii lor printr'un sentiment de solidaritate.

Mai erau la Căiuţi un grădinar cu câţiva ajutori, căci grădina continua, în anii primei mele copilării, a fi aşa cum o croise bunicămea. Intreţinerea ei în bune condiţiuni mai cerea şi o seră (alta decât cea din casă), care se afla în partea dinspre miază zi a grădinei. Arderea acestei sere este una din cele mai vechi amintiri ale mele. Grădina şi sera făceau admiraţia atât a mosafirilor noştri

cât şi a lumei care trecea vara spre şi de la Slănic. Inainte de isprăvirea căei ferate, birjarii, cari duceau lumea de la Adjud la Slănic sau o aduceau înapoi, aveau obiceiul de a face un mic popas la Căiuţi şi călătorii — unii mai politicoşi cerând voie, alţii, cu mai puţină creştere, fără a cere voie — intrau în grădină şi se plimbau prin ea plini de admiraţie. In asemenea ocazii se iveau uneori şi conflicte, pentrucă mulţi vizitatori se considerau la ei acasă, rupând flori sau aruncând hârtii în care aduseseră de ale mâncării. Şi când personalul casei sau grădinei nu voia să-i lese să intre fără voie în grădină, ba unii au încercat să intre şi în casă, sau să rupă flori, s'au găsit printre călători persoane care să reclame la primărie, cum a reclamat unul pe Tata fiindcă acesta, după un deplorabil obiceiu al său, se plimbase numai în cămaşă de noapte şi în papuci pe balconul de sus al casei, într'o călduroasă dimineaţă de vară. De altfel acest obiceiu al plimbării în costume foarte sumare era foarte generalizat la Căiuţi şi-mi amintesc nu numai pe Tata plimbându-se aşa prin casă dimineaţa, dar pe G. I. Donici, pe Mişa Sturdza şi pe diferiţi musafiri precum şi părtaşi la vânătoarea de toamnă. Exista o fotografie, făcută de Dumitru Ghica Comăneşteanu, cu ocazia unei vânători la Pralea, arătând pe Alexandru Ghica Brigadier (cel supranumit Şandor) în costum de împărat roman, recte: îmbrăcat numai cu o cămaşă românească ce-i ajungea deabia la genunchi. Plimbările acestea în asemenea costume sumare erau cauzate prin faptul că Tata şi cu musafirii săi se grăbeau să meargă unul la altul spre a sta de taifas şi a-şi comunica ştirile din ziare şi prin faptul că maică-mea, ca şi celelalte doamne, se sculau târziu şi nu ieşeau din odăile lor decât cu puţin înainte de ora mesei de amiazi. Bunică-mea, când era la noi, ne primea dimineaţa, cum primea pe Tata şi pe câţi-va mai intimi, tot îmbrăcată cât se poate de sumar, de obiceiu aşezată la masa ei de toaletă sau hrănindu-si canarii ce-i avea în două cuşti foarte mari, în odaia sa. Mătuşele mele (surorile Tatei) aveau acelaş obiceiu, obiceiu pe care l-au dus şi în alte case.

Nu ştiu dacă din spiritul foarte pronunţat de ordine, spirit ce l-am moştenit de la Mama şi de care am fost stăpânit încă din mica copilărie sau din ce alt motiv, dar chiar pe atunci am avut o repulsiune pentru acest obiceiu şi nici nu l-am practicat vreodată, nici nu am lăsat să se practice vreodată în casa mea. Prima persoană adultă pe care am văzut-o revoltată de acest obiceiu a fost Miss Belbin şi după venirea ei în casă, domnii, mârâind adesea, au trebuit să se abtină de la asemenea plimbări sau cel puţin

de a trece în costume uşoare în partea casei unde stăteam noi, copiii, cu dânsa.

Mobilierul casei era alcătuit dintr'un amestec de divanuri, dulapuri şi mese vechi şi foarte simple, făcând parte din vechea mobilă (şi în parte din acea folosită de strămoşul şi de străbunica noastră, descrisă de Tata în ale sale *Amintiri)* şi din mobile noui ce le căpătaseră sau le cumpăraseră părinţii mei, cu ocazia căsătoriei lor, cum erau şi acele din camera lor de culcare şi din salonaşul Mamei, mobile care s'ar fi potrivit mai mult unei aşezări de oraş. Aşa cum era mobilat Căiuţul, era confortabil — astfel cum se înţelegea şi se putea avea confort atunci — dar era departe de a fi luxos.

In curte mai erau: vezeteu cu ajutor şi rândaşi; iar în casă sofragiu (îmi amintesc încă de bătrânul Ioniţă, de favoriţii săi, de chipul tacticos cum aşeza tacâmurile pe masă şi cum servea), cămărăşiţă, bucătar (ce mare prieten al nostru, al copiilor, a fost Alexandru, un bucătar faimos atunci în Moldova şi pasionat geambaş de cai), cu ajutoare, femei în casă. femme de chambre a Mamei, bone ale noastre (aceia de care îmi aduc aminte mai bine a fost Carolina cu care am învăţat nemţeşte), spălătorese, etc. Este adevărat că tot acest personal era plătit ridicol de puţin după preţurile de astăzi, dar totalul lefilor lor, a hranei lor şi mai ales a pagubelor pe care le aduceau şi nepriceperea dar şi necinstea multora dintre ei, era mare pentru venitul de atunci al Tatei.

Tot acest personal stătea claie peste grămadă, mai mulţi într'o odaie, în care era un mobilier din cele mai rudimentare, de obiceiu numai câteva mindire puse pe un pat puţin ridicat, făcut şi el din scânduri nedate la rindea. Bonele, cămărăşiţa, femme de chambre, sofragiul şi bucătarul mâncau ce prisosea de la masa noastră şi ceea ce li se gătea special, dar pentru restul personalului se făcea numai mămăligă, la care se adăoga: murături, brânză, fasole, un borş.

Intreţinerea grădinii nu s'a făcut ulterior decât foarte sumar, făcându-se primăvara şi toamna, după vechiul obiceiu, câte o mare clacă pentru curăţitul ei, prăşitul şi curăţitul pomilor, arbuştilor, etc. Feciorii boereşti vestiau satele din vreme; veniau mai ales fete şi flăcăi. Li se dedea ceva mâncare şi băutură şi de obiceiu, către seară, veniau şi lăutari şi se întindea o horă mare. Mi-aduc aminte de ultima din aceste clăci în toamna 1886 sau 1887, căci Miss Belbin nu pricepea cum muncea lumea fără plată.

Controlul era greu şi era de sigur oarecare risipă din cauza

şi a efectivului însemnat al personalului, care ţinea împreună, dar şi a chipului cum era alcătuită gospodăria. Ne mai vorbind de seră care era departe de casă, cum era şi livada cu pomi roditori şi grădina de zarzavaturi, aşezate în partea de miază zi a grădinei, numai partea de agrement a grădinei fiind în jurul casei, dar bucătăria (deşi casa era prea mare şi avea încăperi goale) era într'o clădire separată, la vre-o cincizeci de metri de casa în care locuiam; grajdurile erau şi mai departe.

După moartea bunicului, în Iunie 1872, rămăseseră foarte multe datorii şi numai spiritul de rânduială şi de sacrificiu al bunicăi şi devotamentul unchiului Tatei, Lascăr, au făcut ca să rămână Căiuţul Tatei, fratelui şi surorilor sale cu venituri scăzute însă, de oarece era nevoe de sume destul de mari pentru plata datoriilor. Casa, greu de ţinut pe timpul bunicului, era şi mai greu de ţinut cu şesimea din venituri ce se cuvenea Tatei. Tradiţia, iubirea pasionată de casa în care a copilărit, iubire care nu încetase nici în preziua morţei sale, patruzeci de ani după ce părăsise Căiuţii, dulceaţa traiului, nădejdea că veniturile ar creşte prin exploatarea unei mine de cărbuni de la Pralea sau prin construirea unei căi ferate înguste care să îngăduie o exploatare intensivă şi rentabilă a pădurilor şi alte iluzii au făcut ca — deşi pe un picior mult mai modest ca pe vremea bunicului — Tata să ţină atunci o casă prea scumpă pentru mijloacele sale, într'o societate în plină transformare în care, sub regimul liberal din 1876—1888, calitatea de boer devenise mai mult o piedică. Deşi boerii porniseră mişcarea liberală, boerimea, în majoritatea ei, s'a ţinut la o parte în acei ani (1876—1888) şi n'a înţeles că trebuia să colaboreze cu liberalii la alcătuirea nouilor aşezăminte. După 1888 burghezia se întărise prea mult iar puterile boerimei scăzuseră în aceiaş măsură.

Cu toată că Tata încercase unele îmbunătăţiri, pe moşia Căiuţi se făcea o agricultură încă primitivă. Solul nu era din cele mai bune şi suprafaţa cultivabilă era prea mică ca să poată renta cultura extensivă ce se făcea atunci. De la 1864 munca nu mai era gratuită, iar la Căiuţi ca şi aiurea, mai ales în Moldova, nu erau capitaluri îndestulătoare spre a se putea face o cultură intensivă modernă. Afară de pluguri cu brazde de fier, ce se cumpărau în număr redus, şi de batoze ce se închiriau, cultura se făcea cu mijloacele primitive ale ţăranului, cu pluguri cu brazde de lemn doar întărite cu o şină de fier la capăt, cu boroane cu dinţi de lemn. Chiar grânele se treierau adesea cu cai iar porumbul încă încă în 1886 l'am văzut îmblătit cu îmblace în curtea grajdului din Căiuţi. Proprie-

tatea nu mai era rentabilă pentru vechii proprietari şi clasa marei boerimi, proprietară de moşii întinse, era pe cale de a se dizolva.

Amintirile Tatei au desvăluit copilăria şi prima lui tinerețe. Nădăjduesc să arăt, în altă scriere, întreaga lui viață. Aici vreau să arăt care-mi sunt amintirile despre dânsul la Căiuți.

Deşi vânător pătimaş, nu-i plăcea să umble pe jos şi nu-mi amintesc de dânsul făcând pe atunci alte plimbări decât în trăsură sau călare. Era un călăreț îndemânatec şi pasionat. La un moment dat a avut o iapă roibă, Liza, fină, frumoasă, dar cu totul nebună pe care nimeni decât dânsul nu era în stare să o stăpânească. Odată Tata era călare pe dânsa în pădure şi umbla pe muchea unei râpe; Lizei i-au venit nebuniile şi, ca să nu umble pe acolo pe unde voia Tata să o facă să meargă, a sărit deodată în râpă. Noroc că în fundul acesteia era un morman mare de crengi, strânse acolo pentru a se face mangal (cărbuni de lemn); aceasta a amorțit căderea aşa că Tata şi iapa au scăpat numai cu câteva sgârieturi. De altfel şi la vânătorile de urşi Tata se ducea, de la o bătaie la alta, tot călare, pe vreun cal țărănesc, ceea ce era luat în derîdere de mulți dintre tovarăşii săi şi era temeiul a multor glume ce s'au făcut pe socoteala sa.

De obiceiu dormea dimineața până după ora nouă (toată viața sa a dormit bine şi adânc; chiar în ultimii ani ai vieții sale se socotia nenorocit în ziua când nu dormise în noaptea precedentă opt ore neîntrerupt şi două după amiazi); îşi cetia ziarele în pat şi nu era gata decât pe la ora prânzului. După amiazi şi seara cetia sau sta de vorbă cu cei ai casei sau cu musafirii. Către sfârşitul după amiezii făcea adesea împreună cu noi, copii, o plimbare în trăsură, în care scop transformase o trăsură aşa ca să'ncăpem cu toții într'ânsa.

Alte ori Mama, Tata, mătuşele cu musafirii cari se găseau la Căiuți, făceau lungi partide de «croquet» pe pajiştea din fața casei, partide foarte animate ce se continuau uneori seara la lumina lămpilor cu petrol purtate de servitori.

In tinerețe Tata avusese idei feodale şi fusese partizan pasionat al diferitelor cauze legitimiste din Europa. Aşa fusese carlist convins şi, fiind elev la liceul din Toulouse, mersese să escorteze un convoiu de munițiuni ce trebuia trecut prin contrabandă în Spania. A fost deasemenea partizan al lui Henric al V-lea în Franța. De când l'am cunoscut eu însă, era conservator dar conservatorismul lui era progresiv, nu strâmt. De atunci îl ştiu hotărît adversar al vechilor privilegii şi ridicându-se contra ori cărei în-

cercări de a se crea altele noui. Aşa socotea ridicole titlurile ce-şi dădeau unii dintre ai noştri şi coroanele cu cari îşi împodobeau cărţile de vizită, hârtia de scris, vesela, trăsurile, rufele şi unii chiar oalele de noapte, cum mi-a fost dat să văd câţi-va ani mai târziu, în casa unei persoane foarte bună şi primitoare dar suferind în chip intens de boala titlurilor şi a coroanelor.

Crescut într'un mediu adânc patriot, îşi iubea ţara cu pasiune şi vocea lui avea vibraţiuni emoţionante când vorbea de trecut, de viitor sau de vitejia ţăranilor noştri în 1877. Deşi convins de nevoia Unirei, avea însă — mai ales în anii aceia — antipatie faţă de Munteni, antipatie generală atunci în jurul nostru şi care a fost moştenită de fratele meu Henri, pe când la Tata, cu trecerea vremei, antipatia aceasta se micşorase foarte mult. Deşi sunt mândru de a fi Moldovan şi socotesc că Moldovenii au însuşiri — culturale mai ales — superioare celorlalte ramuri ale neamului, care întrec însă pe Moldoveni în cele practice, nu împărtăşiam această antipatie, cum în toată viaţa mea n'am putut fi exclusivist sau face parte din coterii sau partide. Aveam, între noi, copiii, aprige discuţii şi chiar certe şi când fratele meu, Henri, nu ştia cum să mă răpună sau să-mi arate dispreţul său mă trata de *«sâle valaque»*.

Tata iubea Franţa la ai cărei suferinţi din 1870—1871 a luat o parte vie, precum o arată scrisorile sale. Fiind elev la Geneva, s'a dus la Les Verrières şi a fost martor la intrarea trupelor lui Bourbaki în Elveţia şi la dezarmarea lor. A rămas impresionat puternic de starea în care se aflau ostaşii francezi, prăpăditi de oboseală, nemâncaţi şi grozav de demoralizaţi.

Un alt Rosetti, Dumitru Rosetti Tescanu, despre cari voiu mai vorbi, a fost martor al acestei intrări a cărei descriere se găseşte în corespondenţa sa la Tescani.

Dar deşi iubea Franţa, cultura franceză şi civilizaţiunea ei, era cu totul opus politicei externe a republicei franceze (urme de legitimism?) şi mai ales apropierii ei de Rusia. Pe aceasta din urmă o socotea ca cea mai mare primejdie pentru neamul nostru. Dealtmitrelea, din tată'n fiu,. ramura noastră a Rosetteştilor nu avuseseră încredere în Ruşi şi îndurase chiar prigoane din această pricină. Cele mai vechi amintiri ale mele mi-l arată pe Tata ca duşman hotărît al Rusiei, propăvăduindu-ne neîncrederea în ea. Nenumarăte, aprige şi chiar violente erau discuţiile ce le auziam, în această privinţă, la masă sau după masă, între Tata, partizan hotărît în interesul neamului, după credinţa sa intimă, al Triplei

Alianţe (între altele pentru că socotia Basarabia mai primejduită de desnaţionalizare decât părţile supuse Austriacilor şi Ungurilor şi pentru că socotia armatele austro-germane cu mult superioare celor ruseşti, despre valoarea conducătorilor cărora avea cea mai proastă părere) şi între mătuşele noastre duse numai de iubire către Franţa şi G. I. Donici, care nu era numai francofil dar păstrase o amintire nu displăcută despre camaraderia de arme cu Ruşii sub Plevna. Din primii ani ai copilăriei am învăţat a cunoaşte tot răul pe care-l făcuseră Ruşii Moldovei.

Tata era abonat la o mulţime de ziare şi reviste, române şi străine; dintre acestea *The Illustrated London News* şi *The Graphic* erau aşteptate şi de noi copiii cu mare nerăbdare, pentru ilustraţiile lor; multă geografie, istorie şi altele am învăţat noi, pe neştiutele, din privirea ilustraţiilor lor.

Adevărat poliglot, Tata vorbea şi scria: româneşte, franţuzeşte, englezeşte şi nemţeşte; citea curent italieneşte, spanioleşte şi, cu ajutorul ici colea a unui dicţionar, putea traduce texte latine, slave şi greceşti (în copilărie vorbise curent această limbă cu bunica sa, a doua soţie a hatmanului Răducanu Rosetti). Mama deasemenea cunoştea bine limbele română, franceză, engleză şi germană şi pricepea italiana şi puţin cea rusească. Auzind din copilărie vorbindu-se în jurul nostru multe limbi străine nu este de mirare că am învăţat şi noi uşor acele limbi. După cum era obiceiul pe atunci, părinţii vorbiau între ei şi cu noi franţuzeşte, cum o făcuseră de altfel şi părinţii lor. Corespondenţa noastră era deasemenea în limba franceză. Se zice că era un obiceiu prost. Poate, dar folosinţa obişnuelnică a limbei franceze, limba cea mai perfectă pentru a-şi exprima cineva gândirea clar şi pentru a înfăţişa toate nuanţele gândirei, nu ne-a împedicat întru nimic să fim foarte buni Români, să apreciem şi să cunoaştem bine literatura scrisă şi populară română şi cel puţin nu a împedicat pe Tata ca şi pe V. Alecsandri, C. Negri, M. Kogălniceanu, A. I. Cuza şi alţii să scrie frumos în limba lor maternă.

Este un anacronism şi o hotărîtă dare înapoi deciziunea, luată la Paris în 1919, de a vorbi, la congrese, în toate limbile lumei — de aceia în parte congresele şi conferinţele internaţionale, adevărate turnuri a lui Babel, au isbândit aşa de puţin. Este un anacronism pentru că se folosesc limbi mai puţin perfecte spre a transmite clar gândirea şi mai este un anacronism pentru că azi când se vorbeşte atât de unitatea omenirei, de unire, cooperare, coordonare şi mai ştiu eu ce, se uşurează tocmai contrarul prin fo-

losirea în relaţiile internaţionale a o sumă de limbi în loc de una, constinţită prin obiceiu. Este o dare înapoi pentrucă în loc de a tinde spre ridicarea nivelului cultural, prin îndatorirea a câtor mai mulţi să înveţe o limbă a cărei folosinţă şi a cărei literatură nu poate aduce decât folos şi progres, se tinde spre nivelarea tuturor la nivelul inferior al marei mulţimi inculte.

Foarte cult, Tata, avea pasiunea cetitului şi arăta cel mai mare dispreţ pentru acei cari, deşi dispuneau de mijloace, erau totuşi ignoranţi, sau nu le plăcea să cetească. De altfel întregul mediu în care trăiam era cult şi pot spune că, încă din cei mai fragezi ani, cartea ne-a fost înfăţişată ca ceva de care nu se poate lipsi un om şi am auzit totdeauna slăvindu-se cultura şi ridiculizându-se cei lipsiţi de cunoştinţe temeinice.

Nerăbdător şi uneori pripit, având porniri de mânie violentă, era totuşi iubit de acei cu cari venia în contact, din cauza simţului de dreptate foarte desvoltat de care era condus şi pentru că era prietin bun şi statornic, gata a sări în ajutorul oricui şi mai ales al celor slabi.

Cu noi era sever şi ne impunea o disciplină neşovăitoare. El, care nu era ordonat de felul săi şi era uituc (de câte ori nu s'a întâmplat să plece la Bucureşti sau la Iaşi, având în buzunar, scrisori de pus la poştă sau de dat cuiva sau liste de cumpărături iar la întoarcerea sa acasă să se găsească scrisorile şi listele tot în buzunarul său. Era necăjit de altfel de Mama şi de prieteni în privinţa oficiului de *poche-restante* pe care-l îndeplinea buzunarul său) ţinea ca mesele să se servească la ore fixe, ca să ne sculăm şi să ne culcăm tot le ore fixe şi nu îngăduia nici o transgresiune la aceste repere în viaţa zilnică. Exactitatea aceasta a fost minunată pentru sănătatea noastră şi cel puţin în ce mă priveşe mi-a desvoltat mult obiceiul de a fi ordonat. Lipsa de ordine era la dânsul mai mult un fel de lene fizică. Intelectualmente era foarte ordonat şi dovadă sunt toate scrierile sale, în care totul este expus sistematic şi cu foarte multă rânduială.

Ne-a încurajat să ne interesăm despre tot ce se petrecea şi mai ales a încurajat orice ocupaţiuni de ordin intelectual. Insista mult asupra nevoiei de a-şi ţine angajamentele, de a fi credincios către slujba ce-o îndeplineşti, de a fi drept, precum şi asupra cinstei; era foarte aspru în aprecierile lui despre oameni sau fapte incorecte, oricine şi oricum ar fi fost. In gura lui, în scrisul lui, expresiile de om cinstit sau drept erau lauda cea mai mare.

Dacă în atitudinea lui către lumea mai modestă şi în special

către funcţionari era adesea ceva băţos, nici odată însă faţă de ţărani sau de servitori, aceasta nu provenia de loc pentrucă s'ar fi considerat de un sânge mai deosebit. Acea rigiditate nu se adresa clasei din care făcea parte acel căruia îi se adresa astfel, ci persoanei care era fie rău crescută (obraznică sau linguşitoare), fie necinstită. Ne-a povestit multe fapte care îndreptaţiau această atitudine a sa, multe le am uitat iar altele este zadarnic să le repet. Iată însă una foarte caracteristică. Având un proces la o judecătorie de pace, rugă pe unul din avocaţi — erau numai doi în localitatea unde era judecătoria — să pledeze pentru dânsul. Avocatul întrebă în ce zi era sorocit procesul şi, la arătarea Tatei, răspunse că procesul trebueşte amânat. De ce? întrebă Tata. Pentrucă eu şi X (celalt avocat) avem o înţelegere cu judecătorul ca să deie câştig de cauză unuia în zilele soţ şi celuilalt în zilele nesoţ şi ziua în care este fixat procesul Dv. face parte din acelea în care judecătorul dă câştig de cauză celuilalt.

Trăia bine cu locuitorii de pe moşie, cari l'au ales primar; cu unii chiar, ca de pildă cu Silvestru Basarab, legase prietenie. Tata înţelegea pe ţăran şi avea pentru drepturile lui simpatie, pe care a arătat-o şi prin grai şi prin scris. Era însă un abis între felul lui de a concepe viaţa şi relaţiile dela om la om şi aceea a ce numia el ciocoimea (în înţelesul de clasă alcătuită din parveniţi, răi crescuţi şi puţini corecţi, ridicaţi în urmă până 'n clasa stăpânitoare) şi mai târziu albăstrimea satelor (prin care înţelegea mica burghezie ce s'a ridicat în urmă la sate şi pe care o socotia mai păcătoasă şi mai abuzivă ca fosta ciocoime). Pentru cei din aceste clase avea un neasămuit dispreţ.

Mama era blondă, cu ochi albaştri şi a fost foarte frumoasă ca şi mama ei Henriette, născută Dimachi, despre a cărei frumuseţe şi farmec îşi amintea Ion Ghika, într'o scrisoare către Tata din August 1886. Bunica, rămasă văduvă de tânără, a avut multe năcazuri din cauza stărei încurcate a averei şi afacerile au silit-o să facă multe drumuri. Era fiica poetului Neculai Dimache şi nepoata de fiu a lui Manolachi Dimachi, care la rândul său era frate cu Ileana Dimachi, căsătorită cu Lascarache Rosetti, răstrămoşul meu.

Tatăl Mamei era Lascar L. Bogdan. Despre dânsul ştiu puţine lucruri: a fost cadet şi apoi sublocotenent, împreună cu viitorul general H. Herkt, în întâia baterie de artilerie moldovenească (1849); s'a căsătorit contra voinţei tatălui său cu bunica mea şi a murit tânăr, la Paris, unde a fost înmormântat. Mama avea un

desemn arătând mormântul tatălui ei. In satul Dimăcheni (Dorohoi) trăia până mai dăunăzi un ţigan Tudorache Scumpu, fiul vezeteului care condusesă pe bunica mea la biserică, la nunta ei. Acesta povestea cum că Lascăr Bogdan, socrul bunicei mele, opunându-se la căsătorie, a făcut ca în seara nunţii casa din Dimăcheni să fie înconjurată de ostaşi cari aveau ordin de a ridica pe L. L. Bogdan. Ei n'au putut însă pătrunde în casă; Tudorache Scumpu afirma că a fost martor la această scenă.

Despre prima copilărie a Mamei nu ştiu nimic. Incă tânără a fost dusă de maica sa la Mannheim, unde a fost pusă în faimoasa pensiune mare ducală, azi mutată la Karlsruhe. A stat acolo mulţi ani şi păstrase o foarte bună amintire de anii petrecuţi între zidurile acelei şcoli. A învăţat temeinic nu numai limbile engleză, franceză şi germană şi artele de agrement dar a căpătat şi foarte serioase cunoştinţe de istorie, de geografie şi de literaturile engleză, franceză şi germană; partea ştiinţifică pare să fi fost neglijată sau predată numai foarte superficial. Populaţiunea pensionatului era de toate neamurile; dintre străine predominau Irlandezele şi Moldovencele. Dintre aceste din urmă erau odată cu Mama: sora ei Elena, Lucia Kogălniceanu, Caterina Boldur Epureanu, Simka Ghermani, Maria şi Lucia Konaki Vogoride şi Eugenia Docan. Ele se aflau în şcoală când a isbucnit răsboiul franco-german şi au văzut trecând trupele germane, dintre care chiurasierii albi au făcut o deosebită impresie asupra lor. Nu ştiu dacă era în apropiere sau a venit într'adins, dar M. Kogălniceanu a sosit să le ieie imediat pe toate, de oarece se aştepta atunci o ofensivă franceză în Germania. Dela Mannheim au fost obligate să călătorească într'un vagon de marfă, în care fuseseră transportaţi cai spre zona de adunare. In nu mai ştiu ce gară nu au mai putut merge înainte până ce Kogălniceanu, punându-şi decoraţiile, s'a dus — astfel împodobit — să-şi decline titlurile de fost ministru, etc.

Mama nu s'a mai întors apoi în pensionat ci a urmat pe bunica în deplasările sale la Dimăcheni, Iaşi, Kiev şi St.-Petersburg. Ne povestea adesea despre tinereţea ei, dar am uitat aproape tot. Imi mai aduc aminte că ne spunea că în casa bunicei noastre sau pe urma ei trăiau o sumă de boerănaşi (dintre cari am cunoscut pe N. Filipescu Dubău) şi un grec bătrân, de a căror isprăvi rîdeam mult. Deasemenea că ridiculiza pe mulţi parveniţi şi între altele mania de a imita vorbitul franţuzesc al boerimei. Ne spunea că un cârnăţar din Iaşi, voind să se arate la înălţime, îşi făcuse o

firmă cu următoarea inscripţie: *Ici, ici, derrière, Monsieur et Madame... font de la cochonerie.* Îşi amintea, cu multă plăcere, şi descria cu vervă viaţa societăţii şi petrecerile din Iaşul tinereţei sale, acel al anilor 1870—1877, descrieri din care nu lipsia o notă de ironie la adresa nouilor ajunşi, cari se înghesuiau spre a fi primiţi în cercul vechei boerimi. Mama avea idei aristocratice şi foarte conservatoare. Nu pot găsi cuvinte potrivite pentru a exprima chipul său de a fi faţă de cei pe cari îi socotia de o treaptă inferioară. Nu era dispreţ, primirea pe care le o făcea era amabilă (Mama era de o politeţă constantă şi avea manierile puţin protocolare ale vechei generaţiuni) dar era un ce aproape invizibil şi imponderabil care arăta totuşi că nu-i erau deopotrivă. Ea păstrase o foarte bună amintire de timpul petrecut la Kiev şi la St. Petersburg şi de strălucitele recepţii, mese, baluri, reprezentaţii teatrale la care luase parte.

După moartea bunicei, Mama avu să se ocupe, cu ajutorul tutorelui său colonelul Gr. Sturdza (ale cărui vizite la Căiuţi şi la Târgul Ocnei mi le amintesc bine), de afaceri şi apoi de nunta surorei sale cu Mişa Sturdza.

Căsătoria ei cu Tata a avut loc la 10/22 Iunie 1876 în biserica Sfântul Spiridon din Iaşi.

După vizite la Răducăneni, la unchiul Tatei, Lascar Rosetti şi la alte rude, părinţii mei se stabiliră la Căiuţi, de unde Mama, afară de rari drumuri la Iaşi sau pe la rude, nu s'a mai mişcat până la mutarea noastră, în 1888, la Târgul-Ocnei. De aceasta stare continuă la ţară, cu care nu fusese obişnuită şi iubitoare cum era de societate, a suferit mult, dar nu s'a plâns şi numai târziu, câţiva ani înaintea morţii ei, am auzit-o spunând cât de grele îi au părut mai ales iernele dela Căiuţi şi cât îi a lipsit, la început, viaţa de societate.

Foarte devotată nouă, Mama ţinea mult ca să nu greşim nici în fapte, nici în formă. Ne făcea morală şi discuta cu noi atunci când greşiam, căutând să ne convingă; dar ne şi pedepsia, ne tolerând nici odată greşeli care ar fi dovedit lacune în caracter. Erorile provenite din sburdălnicie erau totdeauna tratate cu indulgenţă. Deasemenea Mama nu ne tolera niciodată greşeli de formă; trebuia, atunci când veniam la dânsa, sau la masă şi în salon, să fim îngrijiţi în ţinuta noastră; nu aveam voie a ne trânti ori şi cum în scaune (cât a trăit Mama nici odată nu am stat decât drept în scaun în prezenţa ei); să ne amestecăm nepoftiţi în vorba celor mari

sau să nu ne exprimăm politicos faţă de toată lumea şi în special faţă de servitori. Nici odată nu a îngăduit ca să se vorbească în prezenţa noastră lucruri ce le socotia că nu erau pentru noi şi când alunecau spre lucruri ce nu ne priviau eram trimeşi în odăile noastre.

Sănătatea ei era şubredă şi ea a fost totdeauna suferindă, dar căuta să nu ne o arate nouă. Era foarte ordonată, totuşi, lucru ciudat, nici odată nu a putut avea un ceas care să meargă regulat. Ştia să se lipsească la nevoie de multe dar nu ştia să facă economii atunci când dispunea de bani. Era foarte generoasă şi darnică şi a ajutat pe mulţi. Deşi a fost mâhnită de multe persoane şi mai cu seamă de cumnatele ei, nu a păstrat ură nimărui şi nu odată 'mi-a spus că asemeni supărări trebuesc uitate iar urile nu trebuesc transmise din tată 'n fiu.

M'am născut în casa din Căiuţi, la 20 Martie (1 Aprilie) 1877. Tot acolo s'au născut fraţii mei Henri (7/19 Ianuarie 1879), Eugène (23 Iunie/5 Iulie 1881) şi sora mea Magdalena (25 August/6 Septemvrie 1882). N'aş 'mi-a fost unchiul Tatei, Lascar Rosetti, de care n'am decât o singură amintire; îl văd venind în odaia noastră dela Căiuţi, stând pe un scaun — mi se părea foarte bătrân — şi dându-mi o cutie de tablă cu caramele dela Capşa, întâia ce ţin minte să fi văzut. Am fost botezat, la 1/14 Iulie, de preotul Ioniţă Belloiu din Poiana Sărată, mare patriot şi prieten al Tatei, cum fusese şi al părinţilor săi. In primele luni ale vieţii mele, a venit la Căiuţi Mehmet Bairactar, fostul ienicer de care vorbeşte Tata în amintirile sale. Acesta m'a luat în braţe — 'mi-a povestit Tata — şi a făcut urări ca să devin ostaş de seamă; pot spune astfel că am cunoscut (?) un ostaş care luptase în bătălia dela Abukir (1799), căci Mehmet se lăuda că luase parte la acea bătălie.

Care-mi sunt cele mai vechi amintiri ? Afară de arderea serei, de care am vorbit, de bucuria ce aveam să mergem în şura cu trăsuri şi să ne urcăm în vechile trăsuri ale bunicului, în care descoperiam fel de fel de buzunare şi de ascunzători, de descoperirile ce le făceam în podul casei, unde erau felurite cufere, mobile şi unelte vechi, printre cari am descoperit nişte vechi tiparuri pentru făcutul lumânărilor, faptele care m'au impresionat mai mult sau de cari-mi amintesc mai bine au fost:

Scârţâitul neîncetat al lungilor convoiuri de care cu cari se transportau la vale sarea dela Târgul-Ocna şi păcura; trecerea, în anumite zile, a diligenţei poştale care se opria aproape în faţa casei noastre; trecerea, în nori de praf, primăvara şi toamna, a

multor şi foarte mari turme de oi, mergând primăvara la munte, iar toamna către câmp; aducerea primei maşine de treierat şi locomobilei sale; trecerea trupei care mergea la Târgul-Ocnei, ca să schimbe garnizona de acolo sau se întorcea; construirea liniei ferate Adjud-Ocna. Unii dintre ingineri stăteau la noi. Imi amintesc de Anghel Saligny şi de M. Râmniceanu şi-i văd încă aplecaţi pe planurile lor. Ni se dedea câte odată voie să mergem cu dânşii pe şantiere, ceea ce era o mare bucurie pentru noi şi făcea ca, întorşi acasă, să ne jucăm şi noi imediat de a construirea de căi ferate.

Este greu de arătat ce mare schimbare a adus calea ferată în viaţa zilnică din valea Trotuşului. In afară de faptul că se uşurase călătoriile, că primeam poşta zilnic, că aveam la dispoziţie un oficiu telegrafic, ceeace ieftinia şi uşura într'adevăr viaţa, era marea înlesnire a aprovizionărilor, căci înainte de deschiderea căei ferate părinţii trebuiau să comande de două ori pe an, la Galaţi, toate colonialele şi lucrurile de cari era nevoie şi să se îngrijească de transportul lor cu care cu boi, trimise la Adjud spre a le aduce; descărcarea acestor care prezenta un deosebit interes pentru noi, copiii. Cu deschiderea căei ferate s'au putut face aprovizinări mai mici şi apoi negustorii din Căiuţi au început să ţină în dughenile lor mărfuri mai variate şi de calităţi mai bune.

Un alt fapt era migraţiunea anuală a familiei Ştirbey dela Buftea la Dărmăneşti, la începutul verei, şi în sens invers, toamna. Veniau în mai multe trăsuri şi popăsuiau la Căiuţi. Văd şi acum pe Maria Ştirbey, îmbrăcată în rochii uşoare de vară, stând în salonaşul din Căiuţi şi o aud vorbind de schimbările Căiuţilor, aşa cum îi cunoscuse ea în copilărie. Alexandru Ştirbey îmi părea deosebit de înalt. Ultima oară când au trecut cu trăsura îi am întovărăşit până la Gârbovana. După ce am trecut pârâul Gârvovanei, s'au oprit toate trăsurile, ne-am dat cu toţii jos, afară de Barbu Ştirbey care a rămas pe capră, de frică ca una din surorile sale să nu-i ieie locul şi Tata a arătat lui Alexandru Ştirbey rambleul căei ferate care era gata. In anul 1885 au trecut cu trenul şi erau cu totii în doliu, căci tocmai murise Maria Ştirbey. Ziua era foarte călduroasă şi Mama pusese să se facă înghetată, ce li s'a servit în tren, oprindu-se în acest scop trenul mai mult în gară. Pe acele timpuri şefii de gară nu ezitau să ţină trenul mai mult în staţie când cineva cu trecere le cerea aceasta.

Un lucru care m'a impresionat, trebuie să fi avut 7—8 ani atunci erau urletele unui om ce fusese muşcat de un câine turbat şi turbase şi el. Pare că le aud şi azi. Fusese închis într'o casă,

peste drum de casa noastră, şi-i se auziau urletele până 'n odaia noastră. Azi, când asemeni lucruri sunt cu totul excepţionale, lumea nu-şi poate da în deajuns seamă de datoria de recunoştinţă ce o avem către Pasteur. Şi era cu atât mai primejdioasă turbarea cu cât toată lumea avea pe atunci câini. Şi noi am avut mulţi câini şi de felurite rase. Nu pot spune că îi apreciam, cum nu apreciam nici un animal aşa cum trebuie, adică ca un tovarăş credincios. Târziu, mai ales după ce am cunoscut în Brusturoasa, după răsboiu, pe Vidran, câinele lui Andreescu, am înţeles toată nooleţa acestor fiinţe.

O altă amintire foarte veche, dar cu care se confundă şi amintiri mai noui, este acea a faimoaselor vânători dela Căiuţi. Zic faimoase pentru că împuşcându-se, cu ocazia lor, mulţi urşi ele aveau renume în toată ţara şi mulţi din cei cari aveau patima vânătoarei solicitau invitaţiuni la ele. Pregătirile, cari erau partea pe care o cunoşteam noi, copiii, mai bine, începeau imediat după Sfânta Maria Mare. Ele constau în aprovizionarea alimentelor şi împachetarea acestora, cu care ocaziune era mare discuţiune între Mama, bucătar şi servitori, căci aceştia cunoşteau gusturile fiecărui invitat. Chestiunea aprovizionării era foarte importantă, nu numai pentrucă Tata şi tovarăşii lui, cam 8—12 la număr, mâncau mult şi ţineau a mânca foarte bine şi aceasta timp de aproximativ o săptămână, dar pentrucă numărul servitorilor, puşcaşilor şi hăitaşilor se urca la un număr respectabil. Odată cu această pregătire a celor necesare hranei, pădurarii şi unii vânători, ca bătrânul Iosif (despre care vorbeşte Tata în amintirile sale), ca Anton Bauer şi alţii erau porniţi spre a iscodi şi a da de urmele urşilor precum şi de locurile unde-şi aveau sălaşurile. Se întorceau cu feldefel de poveşti. Tot atunci avea loc tocmirea puşcaşilor şi a hăitaşilor, cu lungi discuţii despre valoarea fiecăruia dintre ei. Gh. I. Donici şi Mişa Sturdza sosiau de obiceiu înaintea celorlalţi oaspeţi şi luau parte la toate pregătirile şi în special la alcătuirea planului după care urmau să se facă bătăliile. Părtaşii obişnuelnici erau: Dimitrie Ghica Comăneşti, Dimitrie Rosetti Teţcanu, Alexandru Ştirbey, Costică Suţu, (este Costică Tomşa din nuvela Tatei «Pentru ce Costică Tomşa a rămas burlac»), D. C. Sturdza-Scheianu, cei trei fraţi Alexandru, Emil şi Grigore Ghica-Brigadier, N. N. Suţu, Alexandru şi Dimitrie A. Grecianu. Odată sosiţi cu toţii, se încărcau bagajele în căruţe (cei mai mulţi aduceau cu dânşii corturi şi câte un servitor) care erau pornite înainte cu puşcaşii şi hăitaşii din Căiuţi; restul hăitaşilor, mai ales Prăleni, se adunau la un loc

anumit. In casă era zarvă mare; se făceau ultimele pregătiri, se discuta aprig politică — toţi erau conservatori — şi se povestiau de ale vânătorilor. In fine plecau, unii călări, cei mai mulţi în trăsuri. Câteva zile nu mai ştiam nimic afară numai că mai venia câte un fecior boeresc după poştă sau după vreun obiect uitat la Căiuţi. Bucătarii şi feciorii precedeau întoarcerea vânătorilor şi pregătiau masa. Vânătorii aveau multe de povestit; se discuta mersul bătăilor şi mai ales cum a tras fiecare. Dar ce ne interesa mai mult pe noi, copiii, erau urşii şi mistreţii împuşcaţi cari erau înşiraţi în faţa casei. Incetul cu încetul vânătorii plecau şi Căiuţul revenia la viaţa sa obişnuelnică.

Care era această viaţă obişnuelnică pentru noi copiii? Ne sculam şi ne culcam la ore fixe. Imbrăcaţi foarte simplu, ne duceam, după ce ne luam laptele de dimineaţă, să spunem bună dimineaţa părinţilor, cari nu erau sculaţi încă, şi bunicăi, dacă se afla la Căiuţi. Ne jucam apoi în grădină (iarna în casă) şi când ne-am făcut mai mari ne luam lecţiile. Masa de amiazi (ora 12 precis) şi cea de seară (ora 18; am arătat cât ţinea Tata la exactitatea orelor de masă), le luam împreună cu părinţii şi cu musafirii. Menuul cuprindea de obiceiu trei feluri dimineaţa şi trei seara, afară de dulciuri sau fructe. Mâncările, simple, erau gătite exclusiv cu unt şi ceapa sau ustoroiul nu erau tolerate nici odată de Tata, care se supăra chiar de mâncau servitorii sau cel puţin acei cari veniau mai des în contact cu noi, în special sofragii. Tata, ca ori şi ce Rosetti Răducanu, ţinea mult la calitatea felurilor de mâncare şi păstra mult timp amintirea unui fel bine gătit. Am auzit deseori descriindu-se chipul cum se gătia cutare sau cutare fel şi de multe ori am asistat şi ajutat la gătirea lor. La mese eram obligaţi să bem câte un pahar mare de vin roş, recomandat de medici ca tonic.

Cu părinţii stam cam o oră după fiecare masă. Cu această ocazie îi auziam discutând despre cestiunile la ordinea zilei. Aşa ne-am învăţat să ne interesăm de cestiunile de interes obştesc. Intre altele, la masă şi după masă, auziam discutându-se politică. Tata, Mama şi prietenii lor erau conservatori, de diferite nuanţe este adevărat. Aşa Tata, care în tinereţă avusese precum am spus idei feudale, evoluase către un conservatism progresiv şi către socialismul de stat. Mama a rămas totdeauna de un conservatism reacţionar, regretând pierderea privilegiilor, deşi, bună de inimă, voia sincer ameliorarea stărei mulţimei lipsită de mijloace, dar voia această ameliorare mai mult din mila şi din dărnicia celor cari aveau mijloace decât din recunoaşterea dreptului de egală îndrep-

tăţire a tuturor fiinţelor la anumite bunuri strict trebuincioase unei vieţi omeneşti. Gh. I. Donici era un conservator dar un conservator cu idei liberale în felul acelora ale burgheziei franceze de după 1830. Mişa Sturdza avea părerile unui junker prusac. Discuţiile erau pasionate şi I. C. Brătianu despre care totuşi Tata scria lui I. Bianu: «il est incontestable que c'est le premier homme d'état que la Roumanie moderne ait produit», şi mai ales partizanii săi nu erau cruţaţi. A avea de pildă relaţiuni bune cu Leculeştii (pe atunci şefii liberali atotputernici la Bacău) era socotit de acei cari veniau la Căiuţi ca o adevărată dezerţiune a cauzei conservatoare. In această privinţă erau însă deosebiri dela persoană la persoană. G. Donici de pildă n'a împins niciodată deosebirea de păreri politice până la vrăşmăşii personale şi mai târziu chiar animozitatea Tatei a scăzut şi el a avut relaţii normale cu membrii familiei Leca. In privinţa apropierei Leculeştilor de familiile boereşti conservatoare o oarecare influenţă a exercitat prin farmecul ei, prin bunătatea şi lipsa de orice luare de parte la intrigi, Alice Strat, măritată cu Tache Leca şi apoi cu Petru Jurgea-Negrileşti. Pasiunea a ajuns la culme cu prilejul alegerilor legislative din iarna 1887—1888 şi nici persoana regelui Carol, acuzat de a fi unealta liberalilor, nu era cruţată, cum bombardarea sa cu ouă clocite la Iaşi, în primăvara 1887, făcuse să se râdă mult în casă la noi, mai ales când o povestea Jacqui Bogdan, care escortase cu jandarmii călări trăsura regală în acea zi. Pe Mama, care era foarte dinastică o jicnise acest lucru. Cu prilejul acelei campanii electorale am auzit pe Mişa Sturdza lăudându-se că, cu câţiva ţărani, ar putea pune mâna pe palatul regal din Bucureşti, a cărui gardă ar fi uşor de surprins şi de redus la neputinţă. Vorbe în vânt, este adevărat, ecouri a unei mentalităţi trecute.

Bine înţeles că tot ceeace auziam la masă sau după masă era discutat apoi de fratele meu Henri şi de mine sau transformat în jocuri. Henri pricepea cestiunile mai bine ca mine şi punea mai multă imaginaţiune în jocuri, la mine era o mai mare preocupaţiune de ordine.

Cu părinţii făceam plimbări în trăsură la Pralea, la Heltiu, la Boiştea şi la vecinii dela Gârbovana, Valea Seacă, Rădeana şi la mânăstirea Bogdana.

Sfârşitul anului aducea bucuria pomului de Crăciun. Cu săptămâni înainte eram foarte agitaţi de sosirea cataloagelor de jucării dela magazinul «Au Printemps», din Paris. Alegeam ceeace doriam şi greutatea alegerei era mare de oarece multe lucruri din

catalog le râvniam, şi scriam scrisori lui Moş Crăciun spunându-i ce doriam; mai târziu scrisorile erau adresate părinţilor. In ziua Ajunului nerabdarea era şi mai mare şi era cu atât mai mare cu cât intrarea în biuroul Tatei şi în salonaş ne era interzisă şi cu cât G. Donici, care de obicei era la noi, ne necăjia afirmând că nu se pregatia nimica, scăpând apoi dintr'adins vreo vorbă care ne aducea apa la gură. In acea zi masa de seară ne părea nesuferit de lungă şi eram cu toţii lipsiţi de poftă de mâncare. După ce se termina, Tata dispărea, se suna dintr'un clopot şi se deschideau uşile salonaşului. In faţă era pomul bogat decorat şi scânteietor sub lumina multor lumânări. Urma un moment de uluire şi apoi ne precipitam la darurile noastre, care de cele mai multe ori nu erau acelea pe care le aşteptam, dar ne aduceau nu mai puţin mare bucurie, isbucnind în strigăte şi râsete sgomotoase. In acea seară ne culcam mai târziu şi adormiam mai greu ca de obiceiu.

Strâns legată de amintirea pomului de Crăciun este acea a marelui număr de telegrame şi de cărţi de vizită ce primiau şi expediau părinţii de anul nou. Era atunci obiceiul de a scrie sau telegrafia tuturor rudelor şi de a trimite cărţi de vizită tuturor cunoscuţilor pentru a le ura un an bun. Din fericire acest obiceiu nu se mai practică azi pe aceiaş scară; telefonul a contribuit mult la această scădere.

Este curios că Tata, care ţinea atât de mult la trecutul nostru, nu aprecia destul obiceiurile vechi şi tradiţionale ale poporului nostru. Se primiau este adevărat, în curte, cei cari veniau cu plugul etc., li se dedeau bacşişuri, dar toate aceste manifestări erau privite mai mult ca nişte rămăşiţe a unui trecut barbar.

La noi nu s'au serbat niciodată zilele onomastice, ci numai aniversările zilelor de naştere şi acea a căsătoriei părinţilor.

In vara anului 1884, fiind un caz de «holera nostra» în Căiuţi, am fost duşi tuspatru copiii la Valea Seacă, la prietenul G. Donici, la care am stat până ce a trecut orice primejdie.

Pe Gh. I. Donici, prieten al părinţilor şi apoi al nostru, îl ţin minte de totdeauna. Venia şi stătea săptămâni întregi la Căiuţi, iar noi copiii aveam mare bucurie când era în casă, cum am avut oricând l-am văzut ulterior. Deşi nu eram rude decât foarte depărtate, îi ziceam unchiu Georges, cum îi zicea toată generaţia mea şi cum îi s'a zis de Regimentul 9 Roşiori, când a slujit în rândurile sale. Dacă Donici avea calităţi cari au făcut dintr'ânsul un cetăţean conştiincios, un prieten ales şi credincios şi un ostaş viteaz, el mai avea, prin inima sa atât de bună şi atât de înţele-

gătoare, însuşirea de a fi un mare şi iubit prieten al copiilor. Deşi-i plăcea să năcăjească, o făcea fără nici o răutate şi nu împingea niciodată acest obiceiu prea departe; lua parte la jocuri, glumia şi ştia să consoleze atunci când vreun mic năcaz aducea lacrimi în ochii copilului. Nu odată scăpatu-ne-a de pedeapsă şi dacă la masă, aflându-se sora mea lângă dânsul, ştia să mascheze o bucată de morcov, spre pildă, între două bucăţi de zarzavat ce-i păreau ei mai comestibile, ştia tot aşa de bine să treacă de pe farfuria copilului pe a sa, bucăţile neplăcute celui dintâi. In fine şi nu mai puţin era leal faţă de noi; dacă făceam vreo poznă şi ne vedea, ne ocăra şi chiar s'a întâmplat să facem cunoştinţă cu palma sa, dar niciodată nu spunea părinţilor sau guvernantelor ce făcuseserăm.

Un alt prieten al nostru era cumnatul Mamei, Mişa Sturdza, a cărui venire era deasemenea prilej de bucurie pentru noi deşi n'am avut pentru dânsul aceiaş afecţiune mare pe care am avut-o pentru G. Donici, de care a fost de altfel totdeauna gelos. Cu noi Mişa Sturdza a fost vecinic drăguţ, bun şi prietenos El era fiul lui Alexandru Sturdza (supranumit Nabuco) şi al Smarandei (născută Balş, divorţată de Sturdza şi recăsătorită ulterior cu G. Cimara). A urmat câţiva ani cursurile unei şcoale din Florenţa, de unde, deşi prea tânăr, a încercat să ieie parte la luptele pentru întregirea Italiei. Din Italia a trecut în Germania înrolându-se mai întâi ca voluntar (einjähriger Freiwiliger) în regimentul Kaiser Alexander al gardei pedestre prusace. Apoi, după ce a isprăvit şcoala militară din Anklam (Pomerania), a servit în al doilea regiment de ulani al gărzei călări. Fusese un ofiţer priceput cum era un bun vânător.

In aceşti primi ani ai vieţii mele părinţii m'au luat cu dânşii la Iaşi cel puţin de două ori. Despre prima călătorie nu am decât o amintire foarte vagă şi anume despre trecerea Trotuşului prin vad la Urecheşti (pe atunci nu existau decât poduri de lemn foarte şubrede pe cari le lua Trotuşul ori de câte ori apele-i erau mai mari) şi despre vagonul în care am călătorit de la Adjud în colo. A doua oară a fost şi fratele meu Henri. La Iaşi am fost amândoi cu mătuşa noastră, Elena Sturdza şi cu Jacqui Bogdan, (pe atunci locotenent în escadronul de jandarmi călări Iaşi. A venit ulterior să-şi petreacă concediul de vară la Căiuţi, spre bucuria noastră, căci era foarte vesel şi ordonanţa sa ne învăţa mânuirea săbiei şi instrucţia soldatului fără arme) la o reprezentaţie de marionete, în vechiul teatru de la Copou, unde mi-amintesc că am făcut un mare

scandal, de care a râs toată sala, pentru că una din marionete, împuşcase pe alta.

Sănătatea ne-a fost totdeauna bună; am avut doar boalele contagioase ale copiilor. In casă existau medicamente de tot soiul dar cele mai deosebite trebuiau să le aducem de la Adjud sau de la Târgul Ocnei. Medicii cari ne-au îngrijit au fost Kopetski din Tecuci şi Ţânţăreanu din Târgul Ocnei şi, mai târziu E. Baroni din Bacău, Şt. Possa şi Gheorghiu din Târgul Ocnei.

Invăţasem a ceti şi a scrie cu Mama, nu ştiu la ce vârstă. Apoi am luat lecţii cu învăţătorii din sat (mai întâi Pâslaru şi apoi Cerghice). Invăţam bine. Această învăţătură nu era însă îndestulătoare şi cum în ţară nu se găsiau persoane care să ne poată instrui şi educa, părinţii s'au hotărît, cu toată marea cheltuială ce necesita aceasta, să aducă o străină şi anume, după lungi discuţii. să aducă o englezoaică. La 8/20 Septemvrie 1886, sosi la Căiuţi, Miss E. M. Griffiths-Belbin şi de atunci pot spune că creşterea noastră s'a schimbat mult. Ea nu fusese întru nimic neglijată nici înainte, dar nu eram toată ziua cu părinţii noştri, fiind lăsaţi un număr oare care de ore în seama bonelor şi a servitorilor. Şi deşi unii din aceştia erau foarte buni, cum a fost bona noastră Carolina, ei nu aveau nici educaţiunea, nici, mai ales prestigiul şi autoritatea necesară faţă de noi. In special eu aveam nevoie atunci de a fi sub conducerea unei mâne ferme.

Nu înaltă, subţirică, cu o faţă prelungă, Miss Belbin sau Zelle, cum am numit-o şi noi şi toţi acei cari au avut-o pe lângă ei, avea atunci aproape treizeci de ani, şi mai fusese în asemeni situaţii în familii engleze şi franceze. Avea deci experienţă şi mai avea mare fermitate de caracter. Inteligentă, foarte vioaie, dădea lecţii bune şi ştia să le facă plăcute. Din primele zile am intrat în conflict cu dânsa. Conflictul, rezolvat întâi prin câteva sănătoase lovituri de cravaşă, s'a aplanat curând, căci nu era cicălitoare, nici nu purta ură şi ştia a lua parte la bucuriile şi la necazurile copiilor. După câteva săptămâni eram prieteni şi prieteni am rămas până la încetarea ei din viaţă în anul 1934.

Continuam lecţiile cu învăţătorul din sat, dar făceam mult mai multe cu dânsa: limba engleză, pe care am învăţat-o în trei luni (nu ne vorbia decât englezeşte), istoria Angliei, gramatica franceză, limba latină, aritmetica (deşi o făceam şi cu învăţătorul din sat), mitologia, istoria antică, desemnul şi pianul. Toate după un program fixat dinainte şi executat cu punctualitate. Plimbări, jocuri precum şi cetirile ce ne făcea în zilele ploioase, completau

programul zilei. Cu tendinţa pe care o au copiii de a imita şi pune în acţiune cele ce aud sau învaţă, jocurile noastre s'au schimbat în parte. Aşa, sub influenţa lecţiilor de istoria Grecilor, întemeiasem, în locul rezervat nouă în grădină: eu oraşul Sparta, Henri Atena şi Eugène Teba. Puneam în acţiune ceea ce învăţasem despre răsboaiele peloponesiane, cu efect distrugător pentru oraşele respective şi terminându-se adesea, aceste răsboaie, cu lupte între alcătuitorii lor.

Am fost abonat atunci la *The Boy's Own Paper*, o veche şi minunată revistă pentru băeţi, plină de poveşti potrivite lor dar şi de sfaturi pentru lucrări practice. Sub influenţa acestor sfaturi am început să lucrez la lemnărie şi ferărie, lucrări în care am fost mult încurajat de părinţi şi de Miss Belbin, luând şi lecţii de la meseriaşi.

In a doua jumătate a lunei Iunie 1887, am mers la Târgul Ocnei, cu Miss Belbin, ca să trec examenul de patru clase primare, ca pregătit în particular. Examenul a avut loc în şcoala al cărui director era Gr. Cazacincu. Eram singur şi foarte emoţionat. Mi s'au dat două coli mari de hârtie purtând în colţurile din dreapta de jos semnătura în facsimil a ministrului. Prima lucrare scrisă era din gramatică, ceva despre comparativ. Eram atât de emoţionat încât n'am putut începe; părintele Diaconescu, care supraveghia, s'a apropiat de mine şi cu câteva cuvinte blajine m'a liniştit. După aceia a mers mai uşor şi examenul s'a isprăvit cu bine.

Drept răsplată, Tata mi-a cumpărat un cal mic ţărănesc (pe care l-am numit Beizade; nu ştiu de ce!), mi-a dat o zăbăluţă şi o pătură şi m'a prevenit că la primul accident mi-l ia. De câte ori am căzut nici eu nu mai ştiu; prindeam însă pe Beizade, încălecam din nou şi nu spuneam nimănui nimic. O singură dată m'am dat de gol, în toamna lui 1887. Sosiseră invitaţii pentru vânătoare şi eu mă fâţâiam călare în jurul casei ca să arăt ce straşnic călăreţ eram; dar fiind cu privirile sus la fereşti şi nu unde mergea calul şi acesta speriindu-se nu mai ştiu de ce, am fost aruncat cu capul într'o grămadă de prundiş şi am rămas acolo leşinat. Ştiu că m'am trezit mai târziu în pat şi că am fost nesuferit, spre marea supărare a Mamei. Tata nu mi-a luat însă calul. Eram liber să merg ori şi unde, lucru ce mi-a prins bine. Afară de călărie am învăţat tot atunci patinatul pe care l'am practicat cu toţii cu pasiune.

La moartea bunicului au rămas, precum am spus, multe da-

torii. Fratele său, Lascăr Rosetti, rămas tutore, a ajutat mult pe bunica-mea (care a reparat casa din Căiuţi din banii săi şi a remobilat-o) ca să administreze averea copiilor ei şi să plătească din veniturile ei datoriile cele mai grele. Tata, devenind major, în 1874, a luat administraţia Căiuţilor, sub conducerea unchiului său Lascăr, care prin sfaturi verbale şi prin scrisori îi îndruma neexperienţa. Tata, bizuindu-se pe memoria sa cu totul extraordinară, nu urma în totul sfaturile unchiului său, apoi era uituc şi nu destul de ordonat, pe când unchiul Lascăr era rânduit, bun gospodar, meticulos şi nu putea suferi dezordinea şi lipsa de precizie. Mama mi-a spus că Tata avea temeiuri să creadă că unchiul său îl va favoriza prin testament sau că îmi va lăsa mie ceva, fiindu-mi naş. Nu pot şti ce s'a vorbit, dar din ceea ce spune Tata, în amintirile sale, cum că unchiul Lascăr a spus mereu că nu băeţilor care-şi pot câştiga viaţa trebue a li se lăsa moşteniri şi că el (Tata) nu s'a aşteptat nici odată să-i lese unchiul Lascăr Răducănenii şi din corespondenţa lui Lascăr Rosetti cu Tata, prin care unchiul spune mereu nepotului său că atât el cât şi fratele şi surorile sale nu pot compta fiecare decât pe o şesime din Căiuţi şi că Tata cheltuia prea mult, nu reiese acelaş lucru. Din antinomia de caractere a rezultat o îndepărtare a unchiului Lascăr faţă de Tata, îndepărtare care a fost sporită prin bârfelile unor foarte apropiate rude. Prin testament unchiul Lascăr a lăsat Răducănenii mătuşei Ana. După moartea lui se născu un proces între Tata pe de o parte şi surorile şi fratele său pe de alta, proces pornit şi susţinut, cu toate sfaturile contrare ale bunicăi, de mătuşa mea Ana. Acest proces a avut numeroase peripeţii şi a adus numeroase şi violente certe, certe a căror ecouri (cu toate că părinţii se fereau a vorbi de ele în faţa noastră) au otrăvit multe zile ale copilăriei mele. Procesul s'a terminat în folosul Tatei, care-şi vându partea din Căiuţi surorei sale Ana (Căiuţul neputându-se împărţi în natură) şi, în toamna 1888, ne mutarăm la Târgu Ocna.

Plecarea din Căiuţi a fost pentru Tata o grea lovitură sufletească, dar a adus şi mari foloase: întâi pentrucă a scos pe Tata şi pe noi toţi din atmosfera de ceartă nesfârşită a Căiuţilor şi apoi pentru că a silit pe Tata să vadă că averea sa era redusă.

Moşia Căiuţi, având datorii şi fiind rău administrată de generalul Catargi, a fost perdută pentru mătuşele şi unchiul meu şi a ajuns în proprietatea Creditului funciar rural şi a Statului. Tot perduţi au fost, din pricina generalului Catargi, şi Răducănenii, asupra cărora nu era nici o datorie când a moştenit-o mătuşa mea

Ana. Şi ea ca şi surorile ei (afară de mătuşa Margot Jurgea-Negrileşti) şi fratele său au dus greu ultimii ani ai vieţii lor.

După căsătoria mea, Tata care nu se putea mângâia, chiar după douăzeci de ani, de pierderea Căiuţilor, la care ţinea cu atâta patimă, a insistat ca să-l cumpăr — era pus atunci în vânzare. Am trimes pe O. de Marenzeller să facă o expertiză a moşiei, expertiză care a arătat că era o afacere păgubitoare. N'am cumpărat deci Căiuţii şi nu l-am cumpărat şi fiindcă insistau şi mătuşele mele să-l cumpăr, dar toate cu gândul de a fi ele stăpâne acolo; cu nici un preţ nu voiam a retrăi zilele de certe din copilărie. Tata a fost câtva vreme supărat pe mine din această cauză.

In timpul răsboiului în casa din Căiuţi a fost un spital iar de atunci a slujit ca local pentru o şcoală de brigadieri silvici. Desfiinţându-se aceasta, casa serveşte acum ocolului silvic. Cea mai mare parte din frumoasa grădină a fost împărţită în loturi ce s'au dat locuitorilor târgului.

După moartea bunicei noastre Henriette Bogdan, rămăsese moşia Corlăteni, ce urma a se împărţi între Mama şi sora ei. Dar asupra acestei moşii apăsau grele datorii şi cu toate că unchiul Tatei, Lascăr Rosetti, a vrut să ajute ca să se scape ce se mai putea din ea, nu a fost cu putinţă. Averea s'a încurcat şi mai mult şi s'a perdut.

II.

LA TÂRGUL OCNEI

Am zis că, părăsind Căiuţii în vara 1888, ne-am mutat la Târgul Ocnei. Ce a motivat alegerea acestui orăşel? In mare parte patima cu care iubea Tata valea Trotuşului, bunele amintiri pe care le avea despre Târgul Ocnei din tinereţea sa, nevoia de a fi într'un oraş, ca Mama, a cărei sănătate era din ce în ce mai puţin bună, să aibe un medic la îndemână, faptul că în Târgu Ocna se aşezase Elena Sturdza, sora Mamei, nevoia de a găsi profesori în stare de a ne pregăti pentru clasele liceale precum şi ieftinătatea traiului. Mama ar fi preferat un oraş mai mare şi unul în care Tata să-şi poată valorifica mai bine capacitatea sa. La început aşezarea în Târgul Ocnei nu era menită să ţină decât câteva luni, un popas înainte de a se hotărî pentru viitor.

Oricum ne-am mutat. Tata a închiriat fosta casă a lui Costache Negri, casă a cărei chirie era foarte ieftină — şase sute de lei pe an —, a reparat-o, căci fusese lăsată în părăsire mulţi ani; de unde şi numele de «Castel Crapé» ce-i dăduse Tata.

Proprietatea închiriată se compunea din două trupuri, despărţite prin şoseaua Târgul Ocnei-Slănic (pe acea vreme nu exista podul de fier din dreptul bisericei Răducanu şi şoseaua trecea peste Trotuş pe un pod de lemn la vale de Vila Negri). Trupul dintre şosea şi Trotuş cuprindea o frumoasă grădină cu o mică vie şi o plantaţie de feluriţi arbori fructiferi puşi de Costache Negri care-i îngrijise cu pasiune. Frumos aşezată pe stânci udate de Trotuş, grădina, plină de fel de fel de tufe purtătoare de flori, alcătuia un loc încântător şi pentru cei cari locuiau acolo şi pentru acei cari o priveau de pe celalt mal, atât vara, când se vedeau pete mari de culori deosebite pe un fond de felurite soiuri de verde, cât şi iarna când zăpada o transforma într'o adevărată feerie în alb.

Casa se compunea din două clădiri alipite, una mai veche foarte simplă, cu odăi mici şi una mai nouă cu odăi, fereşti şi uşe mari. Deşi foarte eftină casa întrecea, prin mărimea ei, nevoile noastre şi ale musafirilor cari au stat în permanenţă sau numai vremelnic la noi. Este adevărat că chiria casei era ridicol de ieftină, dar mărimea ei cerea multe lemne pentru încălzit şi un personal destul de însemnat pentru întreţinerea ei. La început acest personal era şi mai mare pentru că aveam şi trăsura noastră, cea dela Căiuţi cu iepele «isabelle», şi calul meu Beizade. Aceştia erau ţinuţi «Peste drum» cum i-se zicea trupului de dincolo de şosea, unde era un grajd cam dărîmat, o şură şi o livadă. Mai târziu Tata a vândut trăsura cu caii, iar Beizade, cu care mă plimbasem pe toate dealurile dimprejur, care-mi procurase mari bucurii şi mă învăţase a mă descurca singur, a dispărut misterios — zisu s'a de servitori mâncat de lupi — în vara 1890.

Afară de vezeteu şi rândaş, mai era ca personal: Profira Barbu (numită de noi Baba) care servise în casa bunicei Bogdan şi care îndeplinea slujba de cămărăşiţă şi făcea de toate. Pe noi băeţii ne chema ea «căpitani mei» şi ne răsfăţa mult de tot. Eram totdeauna vestiţi când prepara dulceţi sau conserve şi veniam s'o ajutăm... mi-e teamă mai mult la consumare. Ne povestea despre casa bunicei şi ne vorbea despre mânăstirea Probota (Pobrata) de unde era de felul ei. Era o fiinţă bună, foarte muncitoare şi foarte credincioasă, un tip din vechime, când aceiaşi persoană slujea mai

multe generaţii de stăpâni. Nu avusese o educaţie deosebită şi nici nu ştia carte, dar era foarte deşteaptă şi atât firea cât şi experienţa ei îi dăduseră o educaţie care făcea că nici odată n'am auzit de la dânsa vorbe urîte sau poveşti imorale. Şi când bărbatul ei, Gheorghe Barbu, un mare leneş, care nu avea vre-un rol definit în casă, sau altul scăpau vre-o vorbă nepotrivită, Baba-i lua la socoteală şi încă cum.

Apoi era Regina Harandt, care a fost în serviciul nostru până în 1895, ca «femme de chambre» a Mamei îngrijând şi de îmbrăcămintea noastră. Bine crescută, cu oarecare instrucţie, îi plăcea să citească; a îngrijit bine de noi şi ne-a fost prietenă. Venia apoi Maria, o foarte vrednică bucătăreasă şi spălătoreasă.

Toţi aceştia făceau parte din acea categorie de servitori care urma pe cei pe care-i servia şi la bine şi la rău; se mulţumea adesea cu foarte puţin şi în clipele de greutăţi mari aştepta cu răbdare zile mai bune. Eu le păstrez o amintire foarte recunoscătoare, pentru că, cu mine au fost buni iar pe părinţii mei i-au scutit de multe griji şi i-au ajutat în necazuri.

La Târgul Ocnei ca şi la Căiuţi viaţa zilnică era regulată după un program foarte strict. Ziua începea printr'o baie rece, iarna ca şi vara; în acest din urmă sezon baia se lua în Trotuş. Nici la Târgul Ocnei, precum nici la Căiuţi, nu existau săli de baie cum nu erau nici instalaţii de apă curgătoare. După gustarea de dimineaţă urmau lecţiile cu Miss Belbin (al cărei contract expirând în 1889, s'a dus, după un concediu petrecut în Anglia, la Tescani) sau cu Miss Glyde. Aceasta, venită după plecarea celei precedente, nu se apropia de cea dintâi nici ca cunoştinţe, nici ca prestigiu. Sub influenţa ei am scos câtva timp un soiu de revistă (manuscrisă) în care Miss Glyde critica, prin cronici, oarecari defecte de-ale noastre, iar noi contribuiam cu umplutură în care frate-meu Henri punea câte ceva original, dar eu mă mulţumeam să traduc dintr'o carte de electricitatepe care mi-o dăduse D. Rosetti Teţcanu. Cu Miss Belbin şi cu Miss Glyde am continuat lecţiile începute la Căiuţi, dar din ce în ce la mai puţine materii pentru că aveam mai mult de pregătit pentru lecţiile româneşti şi pentru că Miss Glyde nu avea pregătirea necesară. Nepregătirea domnişoarei Glyde şi chipul puţin interesant cum dădea lecţiile, felul sec cum se învăţeau pe atunci ştiinţele naturale în liceu şi lipsa oricărei priceperi în această direcţie a părintelui Coman Vasilescu, mi-au inspirat o adevărată repulsiune pentru stu-

diul botanicei. S'au schimbat lucrurile de atunci şi copiii mei au învăţat ştiinţele naturale bine în liceu.

Am spus că, la Căiuţi, am început să iau lecţii de pian; nu aveam nici o dispoziţie pentru muzică şi mă plictiseau grozav. Mergând la patinaj am căzut pe scările ce duceau la Trotuş (în iarna 1888—1889) şi mi-am sclintit braţul drept; durerea mi-a fost larg compensată ştiind că nu voiu mai putea cânta din pian mult timp. De fapt n'am mai cântat nici odată, lucru de care mi-a părut rău mai târziu, căci mi-ar fi procurat dese-ori distracţie. Numai cu mulţi ani în urmă am început să apreciez muzica, dar nici până 'n ziua de azi, deşi am auzit muzică bună în viaţa mea, nu pot spune că am o cât de elementară cultură muzicală. Este evident o mare lacună.

Tot dimineaţa preparam lecţiile pentru după amiazi.

Mâncam la ora 12 şi după ce stam cam vreo jumătate de ceas cu părinţii eram trimeşi să facem o plimbare sau, iarna, la patinaj. Această plimbare nu era populară printre noi; ne-ar fi plăcut mai mult să ne jucăm prin grădină, dar Tata nu admitea.

La ora 15 venia părintele Coman Vasilescu, cu care învăţam ceea ce era cuprins în manualele pentru clasele în care ne găsiam. Scund de trup, slăbuţ, de origină modestă, lipsit de mijloace dar ajutat de un unchiu, foarte stăruitor, părintele Vasilescu, deşi nu tocmai generos înzestrat de natură din punct de vedere intelectual, absolvise seminarul şi, mult mai târziu, şi-a luat chiar licenta în teologie. Nu ştiu cine l-a recomandat Tatei. Avea slabe cunoştinţi şi nu ştia să dea lecţii, cum o recunoaşte de altfel, cu modestia care l-a caracterizat totdeauna, într'o broşură în care-şi povesteşte amintirile. Lecţiile sale erau foarte rudimentare. Ele începeau prin ascultarea părţilor ce ne dase data precedentă, la materiile prevăzute în programul zilei. Recitam cele cuprinse în cărţile respective. Nici odată nu am făcut o compunere sau vreo aplicaţiune. Rezultatul a fost că, fiind conştiincios, am învăţat bine şi temeinic ceea ce se învaţă numai prin cetire, ca istoria şi geografia. De altfel, cunoştinţele de istorie şi de geografie ni s'au desvoltat mult prin cetirea romanelor istorice, prin aceea a descrierilor de călătorii şi prin jocurile istorice şi geografice la cari jucam adesea cu părinţii, după masa de seară. (Aceste jocuri constau în a scrie, într'un interval de timp dat, cât mai multe nume (geografice sau istorice, după joc) cu o iniţială ad-hoc). Nu era de ajuns însă a scrie numiri ci trebuia să ştim a le situa în timp şi spaţiu. Prodigioasa memorie a Tatei era pentru noi un imbold straşnic. De altfel

frate-meu Henri avea dispoziţiuni deosebite pentru studiul geografiei, precum şi pentru statistică. Mai târziu cunoştinţele sale geografice şi statistice erau mari şi a fost păcat că nu s'a specializat în aceste ramure. Studiul almanacului De Gotha şi al aceluia al lui Whitaker, care era una din îndeletnicirile noastre favorite, ne-a fost de mare folos. Ca şi Tata, Henri avea un dar înăscut pentru a ortografia corect cuvintele în toate limbele, dar ce mie-mi lipseşte.

Latina, mulţumită bazei pusă de Miss Belbin, a mers destul de bine. La matematice, la care învăţam cuprinsul cărţei şi la care nu mi s'a cerut la examene decât aceasta, credeam că eram tare şi este curios că Tata, care făcuse matematicele speciale în Franţa, n'a băgat de seamă că nu eram în stare să rezolv cea mai elementară problemă; această lipsă am plătit-o mai târziu. Greaca şi gramatica română nu le ştiam de loc; nici odată nu ne-a dat părintele să facem vre-un exerciţiu gramatical sau vreo compunere, cum nu ni s'a dat de altfel nici mai târziu în licee. Este de mirat cum a învăţat, în asemeni condiţiuni, generaţia mea să scrie. După ce ne asculta, părintele ne spunea ce să învăţăm pentru data următoare. De explicat nu ne-a explicat nici odată nimic şi nici nu era în stare s'o facă, nici măcar pentru lecţiile de religie pentru care i-am cerut de câteva ori lămuriri. Vinovat am fost, nu e vorbă, şi eu, ne cerând lămuriri de la Tata sau de la Miss Belbin (de la Miss Glyde ştiam că nu ştie, căci o încercasem); o falşă ruşine, o frică neîntemeiată, de a fi luat în râs ca neştiutor m'a oprit totdeauna să cer orice lămurire, până după ce am ieşit ofiţer. Era şi timiditate la mijloc, o timiditate absurdă de adolescent, de care am suferit mult şi mult timp. Câte ori m'am dus până la o uşă şi m'am întors fără a o fi deschis, câte ori am vrut să cer ceva şi cuvintele nu mi-au ieşit din gură! Nici eu nu mai ştiu.

De altfel sistemul acela de învăţătură, comod pentru profesor, nu era numai al părintelui Vasilescu, om de treabă, care făcea cât îl ducea capul şi cum văzuse şi el pe alţii făcând, dar era a marei majorităţi a profesorilor şcolilor primare şi secundare de pe atunci. Şi dovada o aveam la examene. Acestea le treceam ca pregătiţi în particular, la gimnaziul (azi liceul Ferdinand) din Bacău, unde s'a constatat că aveam cunoştinţele pe care le aveau elevii mijlocii din clasele respective. Aceasta la materiile prevăzute în program, pentru că, precum era firesc de altfel, din

punctul de vedere al cunoştinţelor generale, al limbilor franceză şi germană şi al istoriei şi geografiei, pregătirea noastră era mult mai temeinică şi cuprindea un câmp mult mai întins.

Cum zic, mergeam în fiecare an, în luna Iunie, la Bacău, în vederea examenelor. In primul an — 1889 — am stat în gazdă la Gh. Donici, care era atunci subprefect în partea de sus a judeţului. In anii următori au început a veni şi fraţii mei; venia cu noi şi părintele Vasilescu şi stăteam sau la vreo gazdă sau la un hotel. Cu multă prietenie s'au ocupat atunci de noi când G. Donici, când Mişa Sturdza, când fraţii Constantin, Edgard şi Emanoil Krupenski când Vasilică Rosetti şi nu numai că se ocupau de buna stare a noastră, dar străini cum eram de viaţa în afară de familie, ne fereau sau micşorau când le făceam, de greşeli ce comiteam din naivitate sau din indemnul camarazilor de clasă. Creşterea noastră izolată ne-a folosit mult, căci ne-a ferit de obiceiuri rele şi ne-a ţinut într'un mijloc în care cinstea, munca şi iubirea de neam nu erau numai proslăvite în chip abstract, dar erau practicate continuu. Această creştere îşi avea însă şi neajunsuri mai ales pentru mine, care eram cel mai în vârstă dintre fraţi şi cel mai energic şi cu mai multă iniţiativă. Neajunsurile erau: că, cu toate sfaturile de modestie ce ni se dădeau, ne credeam oarecum superiori copiilór cari nu erau din aceiaşi categorie socială ca noi, nu eram obişnuiţi cu viaţa în comun, iar pe de altă parte eram foarte naivi şi lesne păcăliţi sau influenţaţi de ceilalţi. Dar dacă educaţia noastră izolată a avut unele neajunsuri, a avut în schimb marele folos de a ne da principii solide şi a ne feri de auzul şi văzul a multor fapte şi lucruri cari, oricum, deziluzionează copilăria şi-ţi lasă o anumită amărăciune. Tot acei prieteni din Bacău ne procurau distracţii, ducându-ne la circ, plimbându-ne prin împrejurimi sau mergând cu noi la baie în Bistriţa. Camarazii de clasă ne-au primit în general bine şi profesorii au fost binevoitori. Rezultatele examenelor au fost de obiceiu satisfăcătoare dar îmi dau acuma seama că afară de câteva obiecte ca istoria, geografia, fizica, franceza şi germana, nu arătau adevăratul meu grad de pregătire. In 1891 am rămas corigent la limba română şi la greacă şi trebue să recunosc că a fost pe dreptate şi că acuzaţiile ce s'au adus atunci profesorului Chiru, că m'ar fi lăsat corigent din patimă politică, el fiind liberal şi Tata conservator, nu au fost de loc întemeiate. Vara aceia 1891 nu a fost cu mare noroc pentru mine, pentru că, pe lângă că a trebuit să învăţ toată vara ca să-mi pot trece corigenţele toamna, ceea ce am reuşit, am căpătat cu toţii

tusa măgărească, care ne-a ţinut toată vacanţa. Singurul eveniment mai plăcut a fost venirea la Târgul Ocnei şi trecerea la Slănic a regelui Carol întovărăşit de Lascăr Catargi, pe cari i-am văzut atunci pentru întâia oară. Lascăr Catargi, a venit să facă Tatei o vizită pe la ora 7,30 dimineaţa şi Tata nefiind încă gata, a stat de vorbă cu noi în grădină.

Dar să ne întoarcem la programul nostru zilnic. După terminarea lecţiilor cu părintele Vasilescu, aveam o oră jumătate sau două libere. De obiceiu în această parte târzie a după amiezei, iarna, citeam, căci devenisem un pasionat cetitor şi în acei ani de la Târgul Ocnei am cetit cărţile lui Jules Verne (ce minunate îmboldiri la căutare de aventuri, la cercetări ştiinţifice, şi ce deschizătoare de orizonturi sunt cărţile acestui genial scriitor, care pentru generaţiile viitoare, auzind din mica copilărie vorbind de submarine şi alte invenţii moderne, nu vor mai însemna ceea ce au înemnat pentru noi), *Le Mémorial de Saint Hélène* a lui Las Cases (pe care fraţii mei şi cu mine îl ştiam aproape pe din afară), iar pe englezeşte: *Uncle Tom's cabin* de Mrs Beecher Stowe (mult am mai plâns nenorocirile unchiului Tom şi moartea Evei), romanele istorice a lui Sir Walter Scott, ale lui J. P. R. James şi ale romancierilor Ainsworth, Kingsley, Bulwer Lyton, apoi *Tom Brown's Schooldays*, cărţile căpitanului Marryat, ale lui Fenimore Cooper şi multe altele, care toate m'au interesat, toate m'au făcut să petrec multe ore plăcute a căror amintire îmi face plăcere şi astăzi.

Lucru caracteristic: nu am citit nimic pe româneşte. Cauza era că nici nu erau atunci cărţi româneşti pentru copii şi pentru că părintele Vasilescu şi sarbedele manuale şcolare de care ne folosiam nu ne-au deşteptat de loc gustul pentru asemeni cetiri. Tata recita sau ne citea câte odată versuri din ale lui V. Alecsandri sau de ale lui M. Eminescu, în special scrisoarea a III-a, sau anumite pagini din Letopiseţi care-i plăceau mai mult. Mama fredona adesea *Steluţa* sau *Căruţa poştei* şi ne făcea să râdem povestindu-ne subiectele pieselor comice ale lui Alecsandri. Moartea acestuia, de care auzisem vorbindu-se mult în casă, a făcut o mare impresie asupra noastră. Nu am cunoscut nici basme şi nici legende româneşti altele decât cele două, trei, ce figurau în unele manuale. Le-am cetit mult mai târziu, când nu mai aveau nici acelaş interes şi nici aceiaşi influenţă. Pot spune că am învăţat literatura. folklorul şi obiceiurile noastre străvechi după ce-am ajuns ofiţer. Şi fiindcă vorbii de manuale şcolare trebuie să insist că acestea erau

cu totul insuficiente. Multe erau străine, mai ales franceze, bune dar nu cu totul potrivite pentru Români. Celelalte erau sau traduceri, proaste, sau abstracte şi sarbede. Cele de istorie de pildă conţineau numai enumărări de domni, de date şi nimic care să vorbească inimei sau închipuirei, care să desvolte simţiminte de legătură cu trecutul sau de solidaritate cu neamul.

La ora 19 luam masa de seară, al cărui «menu» era de obiceiu o supă, două feluri de mâncare şi un dulce.

După masa de seară era pentru noi copiii ora cea mai plăcută, căci ne duceam în biroul Tatei, unde ne uitam la ziare şi reviste sau jucam cu părinţii şi cu prietenii cari stăteau la noi diferite jocuri sau ni-se arătau cărţi ilustrate care se comentau. Atunci am făcut cunoştinţă şi cu diferite albumuri de caricaturi, de un atât de mare folos educativ, de Carandache, Jiquidi, Guillaume şi alţii şi cu atât de profeticul album *La guerre au vingtième siècle* a lui Robida şi mai cu seamă am auzit multe discuţii politice şi istorice.

Afară de părinţii noştri, de Miss Belbin sau Miss Glyde, a stat atunci la noi unchiul Eugène Balş. Acesta era văr primar cu Tata (mama lui, prima soţie a lui Teodor Balş caimacanul dela 1856, fiind soră cu tatăl Tatei). Fusese crescut în străinătate şi-şi începuse studiile la Dresda. Apoi a stat mulţi ani la Paris, cheltuind bani nu puţini. Se ataşase de Parisul Imperiului al doilea şi a păstrat, cât a trăit, croiala hainelor acelor vremi. Intors târziu în ţară a încercat să-şi cultive moşia Tureatca (din ţinutul Dorohoiului) dar s'a ruinat şi, în 1890, a venit să steie cu noi, aducând cu dânsul multe lăzi cu efecte şi câteva mobile. Tipul burlacului nepocăit, om cetit, îngrijit (unchiul Eugène a fost primul bărbat pe care-l am cunoscut, care să se bărbierească în fiecare zi şi care să poarte monoclul), călătorise mult, văzuse şi auzise multe şi avea multe manii. Având un apetit solid — nu era de geaba văr cu Rosetteştii-Răducanu — mânca orice afară de mere şi de carne de gâscă. Aversiunea sa pentru acest animal era aşa de mare încât nici pe stradă nu-l putea vedea. Tata convins că această aversiune nu era întemeiată, îi a făcut odată următoarea frasă: a pus să se gătească o doba de gâscă pe care a botezat-o galantină, de nu ştiu ce altă pasere. Unchiu Eugène nu numai că a găsit acest fel de mâncare bun, dar s'a servit o a doua oară şi chiar foarte copios, cerând Mamei ca să serviască restul seara. Aşa s'a făcut. Dar, între timp, Tata şi cu G. Donici îi spuseseră din ce era făcută doba; nu a mai fost chip a-l face să mai mănânce din ea. Anti-

patie egală cu acea pentru gâşte avea unchiul Eugène pentru tot neamul Beldimanilor. Nimic nu-l putea supăra mai mult decât aducerea aminte că fratele său vitreg Victor avea fraţi vitregi Beldiman, iar pomenirea numelui lui A. V. Beldman, fostul prefect de poliţie din noaptea de 11/23 Fevruarie 1866 şi fondator al ziarului «Adevărul», avea darul de a-l mânia grozav.

Conservator habotnic, cu manierele cam protocolare din vremile vechi, unchiul Eugène avea o inimă de zahăr şi ne-a fost nouă, copiilor, un prieten tot aşa de iubit ca şi G. Donici, care continua să vie şi să steie lungi săptămâni la noi, luând deseori parte cu unchiul Eugène la jocurile noastre. Manierele protocolare dar atât de pline de farmec bătrânesc ale unchiului Eugène îmi amintesc că relaţiunile erau chiar în ultimul deceniu a veacului al XIX-a mai formale ca azi. Acea reţinere prezinta însă şi netăgăduite foloase, care nu micşorau întru nimic nici afecţiunile, nici căldura relaţiilor şi nici mulţumirea celor tineri. Unchiul Eugène era atunci posesorul unei publicaţiuni care ne plăcea mult şi la care ne uitam des: faimoasa enciclopedie a lui d'Alembert şi Diderot, ale cărei minunate planşe nu ne săturam să le privim.

La ora 21 eram trimeşi să ne culcăm şi numai foarte rar Tata îngăduia o trecere peste această oră fatidică.

Duminica şi sărbătorile programul era altul. După gustare, dacă vremea era frumoasă, mergeam la biserica Precista, dacă nu, Mama ne punea să cetim rugăciunile respective din cartea de rugăciuni a mamei sale. Apoi ne jucam sau cetiam. La amiazi sau mergeam noi la masă la verii noştri Sturdza sau veniau ei la noi şi, în orice caz, petreceam după amiaza împreună. Un partaş statornic al jocurilor noastre de Duminică şi de obiceiu al meselor de Duminică seara era Eugène Sturdza, fiul lui Iorgu Sturdza dela Săuceşti. Era atunci inginer la Saline, după studii făcute la Leoben şi avea mare dragoste de copii. Tot în zilele de sărbători ne întâlneam cu Costăchel R. Sturdza şi cu fraţii săi. Fii ai lui Radu Sturdza şi al Mariei, născută Jora, locuiau atunci în casa de pe malul stâng al Trotuşului ce-i se zicea Le Châlet.

In vacanţele mari programul era schimbat prin aceia că, pe lângă baia de dimineaţă mai făceam una în Trotuş pe la sfârşitul după amiezii, că după amiaza stam întinşi o oră sau două, timp în care Miss Belbin sau Miss Glyde ne cetiau şi cetiau bine; că vedeam mai des pe verii noştri şi pe ceilalţi Sturdzeşti şi că făceam plimbări mai lungi pe dealurile din jurul Târgului Ocna.

O plăcută diversiune era pentru noi, fie venirea celor din

Teţcani la Târgul Ocnei, fie, mai ales, mergerea noastră la Teţcani. Intre familiile noastre erau strânse şi vechi legături şi aceste legături s'au strâns şi între noi copiii după mergerea D-rei Belbin la Teţcani. Stăpânul casei, Dimitrie Rosetti Teţcanu era un om tăcut şi concentrat, trăind mai ales închis între cărţile lui. Ceeace te impresiona la dânsul era privirea lui adâncă şi gânditoare, cu o nuanţă de tristeţă. Avea totuşi un surâs bun — deşi rar — cum era dealtfel foarte bun. O anecdotă care-l caracterizează, ca şi pe alţii, este următoarea, povestită de Mihai, vechiul vezeteu dela Teţcani şi marele prietin al tuturor copiilor cari mergeau la Teţcani, anecdotă spusă cu un puternic accent unguresc: mă rog am plécat dela Téţcani cu cónaş (D. Rosetti Teţcanu) şi cu cónaş Rúdolf (R. Sturdza, cumnatul lui D. Rosetti Teţcanu). La plécare cónaş spus la cónu Rúdolf, 'mi-e téamă că áre să plóaie; ápoi tăcut ámândoi. Sus în deal la Scórţeni răspuns cónu Rúdolf: da cred că are să plóaie. Când sósit la Bácău cónaş spus: tot n'a plóuat. La întoarcere ádus pe cóniţa Mária (soţia lui R. Sturdza) şi conaş Vasile (Jora, fratele ei); ápoi de la plécare şi până la Téţcani a fost: Chihihi şi hahaha şi hahaha şi chihihi.

Dar fie la masă, fie arătându-ne velniţa sau misterele camerei fotografice (fotografia foarte bine), avea totdeauna cuvinte binevoitoare pentru noi. Doamna Rosetti (născută Jora) plină de viaţă, ne antrena la discuţii. Vremea ne-o petreceam însă cu copiii; Maria (căsătorită ulterior cu Mihail G. Cantacuzino şi apoi cu G. Enescu), cea mai veselă dintre toţi, Constantin (omul fin, melancolic, care a avut o purtare aşa de frumoasă în marele răsboiu, în care a servit ca voluntar, împreună cu G. I. Donici şi cu C. R. Sturdza) şi Nellie (căsătorită cu Max Costin). Care erau petrecerile noastre la Teţcani ? Plimbări călare şi pe jos, tennis, şarade, danţ şi mai ales mult râset.

In afară de cei arătaţi până acum mai vedeam, la Târgul Ocna, pe Doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza (ambele surori de ale lui Costache Negri) şi Smărândiţa Rosetti (fiica Catincăi Negri şi mama Alicei Rosetti Tescanu şi a Mariei Radu Sturdza). Doamnele acestea, bătrâne 'mi-au făcut o impresie deosebită şi ne-au arătat multă bunăvoinţă. Ele răspândeau în jurul lor o atmosferă de simpatică prietenie şi de încredere şi când intrai în casa lor parcă simţai că intrai într'o atmosferă primitoare atât de obişnuită multor case moldoveneşti din acea vreme, atmosferă care este greu de descris. Eram prea tineri atunci spre a putea aprecia la justa lor valoare tot ce ne-ar fi putut povesti ele despre epoca

atât de interesantă a Unirei şi cele următoare. Doamna Smărândiţa Rosetti, deşi bunică, păstra încă toată cochetăria tinereţei sale şi se interesa mult de îmbrăcăminte, ocupaţia sa de căpetenie fiind consultarea ziarelor de modă.

La mătuşa noastră, Elena, stătea Domnişoara Clarisse Karr, o franceză în vârstă, venită în ţară cu o jumătate de veac mai înainte, în 1842, şi care crescuse pe bunica-mea Henriette şi pe sora ei Elena Docan. Mişcându-se acum cu greu, stătea aproape în permanenţă pe un scaun. Noi o supranumisem Cléclé, nu ştiu de ce. Ne iubea mult, ne răsfăţa şi ştia multe poveşti. Deşi a trăit 51 ani în ţară nu învăţase româneşte şi chipul cum stropşea cele câteva cuvinte ce le adresa slugilor făcea deliciul nostru. Nu trebuie să ne mire această neînvăţare a limbei româneşti. Şi în cazul Domnişoarei Karr, ca şi în al altor străini, în special Francezi (de pildă Doamna Ballif, mama generalului Ballif), ea avea mai multe cauze, ca: greutatea cu care Francezii învaţă şi mai ales învăţau limbile străine; faptul că în cercul în care trăiau aci se vorbia aproape exclusiv franţuzeşte, şi, nu mai puţin, deşteptăciunea omului nostru din popor care făcea ca servitorii să înveţe foarte repede orice limbă străină. Această uşurinţă de a învăţa limbi străine a fost în deobşte de un mare ajutor Românilor — o pildă am avut-o în marele răsboiu când ostaşii noştri au înţeles aşa de lesne ceea ce li se arăta de către ofiţerii francezi — dar a cauzat şi un neajuns. Uşurinţa cu care se pricepea o limbă străină a făcut şi face ca să nu se studieze acea limbă destul de temeinic şi ca, în general vorbind, dacă înţelegem franţuzeşte sau englezeşte şi suntem înţeleşi când vorbim acele limbi, să nu le vorbim în chip corect. Domnişoara Karr a murit în 1893, la Iaşi, unde se mutase în 1891, împreună cu mătuşa noastră Elena, care era acum divorţată de Mişa Sturdza. Când a plecat mătuşa la Iaşi, au rămas la noi fiica ei Henriette şi fiul ei Alexandru, atât iarna cât şi primăvara 1892, continuându-şi studiile împreună cu noi.

Printre vizitatorii noştri la Târgul Ocna a fost şi I. Bianu, prietenul Tatei şi ulterior al nostru, care a petrecut vacanţa de Paşti din 1890 sau 1891 la noi. Din prima zi s'a împrietenit cu noi copiii, căci a luat parte într'o vajnică bătălie cu pernele, joc în care se amesteca totdeauna G. Donici şi câte odată Eugène Balş. A vizitat cu noi salinele şi ţin minte cum spunea, în coşul în care eram coborâţi în mină (pe atunci sarea era urcată în coşuri mari, atârnate de funii întoarse pe un manej pus în mişcare cu caii: maşinele cu aburi, ascensoarele, tunelul ce dă direct în mină, fiind

perfecţionări ulterioare), că aspectul ce-i prezintă fundul Ocnei, unde se vedeau licărind lumânările lucrătorilor — ocnaşi şi oameni liberi — şi de unde se auzia zângănitul lanţurilor celor condamnaţi la munca silnică, diferite strigate şi sgomote, îi aminteau descrierile din Infernul lui Dante.

Afară de cei arătaţi şi de câţi va oaspeţi ocazionali, părinţii noştri nu vedeau pe nimeni alţii din Târgul Ocna. Deosebirea între boeri şi burghezime era încă mare şi atât burghezimea cât şi funcţionarii nu erau primiţi decât pentru afaceri şi nici odată pe un picior de egalitate. Cauzele erau multiple: influenţa trecutului, faptul că burghezimea nu câştigase încă încredere destul de mare în puterile sale, faptul împărţirei corpului electoral în trei colegii şi faptul că mai ales la unele femei din burghezime creşterea nu era încă desăvârşită. In privinţa îmbunătăţirii creşterei în general, a micşorărei familiarităţii, a învăţaturi de a mânca curat, a convorbirei, clasa mijlocie de atunci, azi aflată în rândul conducătorilor, a făcut nişte progrese uimitoare, mulţumită autoeducaţiei şi voinţei sale tenace. Mulţumită deasemenea şi pildelor ce i-au dat acei dintre fiii de boeri cari au fost alături de fiii burgheziei în şcoli, internate şi în diferite ramuri de activitate. Şi această desvoltare a bunei creşteri învederează şi deşteptăciunea şi cumpănirea atât de caracteristică firei româneşti. Trebuie notat însă că intelectualii, în înţelesul cel mai înalt al cuvântului, erau totdeauna primiţi, cel puţin la noi, pe un picior de egalitate absolută.

Nici ofiţerii nu erau consideraţi atunci de boerime ca oameni ce se pot frecventa pe un picior de egalitate. Nouă, copiilor, nici odată nu ni s'a tolerat să ne considerăm altfel decât egalii altora, ni s'a învederat totdeauna că singură munca clasează şi înalţă pe om şi ni s'a trecut aproape în fire că, purtând un nume ilustrat de înainte mergătorii noştri, avem cu atât mai multe îndatoriri dâr nu drepturi. Asupra acestui din urmă punct Mama avea idei ce se deosebiau puţin de ale Tatei căci, deşi ne repeta că avem datorii faţă de numele ce-l purtam, ea era convinsă că cei din familiile boereşti aveau drepturi mai mari ca ceilalţi.

Aşa fiind lucrurile, nu este de mirat că deşi se afla în garnizoana Târgului Ocnei Batalionul 4 Vânători, noi nu am cunoscut şi nu am frecventat decât foarte rar şi numai incidental pe ofiţerii acelui batalion, despre cari auziam vorbind numai pe Eugène Sturdza. Comandantul batalionului, fost grad inferior, rămas cu totul incult, dar energic, a venit să facă o vizită Tatei, dat atât. Şi fiind vorba de relaţiile noastre cu ofiţerii, iată un caz. Printre ofiţerii aflaţi pe

vremea aceia în Batalionul 4 Vânători, era un sublocotenent sau locotenent B. pe care nu l-am cunoscut atunci. Vre-o două zeci de ani în urmă, nu mai ţin minte în ce împrejurare, Tata. într'o calitate oficială, a avut de a face cu acest ofiţer — atunci căpitan — într'o localitate la ţară, unde au mâncat vre-o doua zile, impreună cu alţii. La masă B, se lăuda cu relaţiile sale sociale şi între altele spunea că fiind în garnizonă la Târgul Ocnei frecventase mult familiile lui R. Rosetti, Mişa Sturdza, R. Sturdza, etc. Inutil să spun că, Tata zicându-i că el era acel R. Roseti şi că se bucură de a afla despre acele relaţii despre care nu-şi aminteşte, a fost o răceală la masă şi că în zilele următoare B. n'a mai pomenit nimic despre înaltele sale relaţii. In primăvara 1916 l'am găsit pe B. tot căpitan dar de rezervă, comandând un batalion de miliţii la Broşteni. Se completa atunci aşezarea acoperirei şi fusesem trimes să controlez ce se făcea. Aveam pe I. Antonescu (căpitan şi şef al biuroului operaţiilor le Corpul IV Armtaă) cu mine şi am constatat că B. nu-şi avea de loc trupa în mână. Am adunat batalionul şi i-am spus câteva adevăruri, iar lui B. după ce i-am vorbit între patru ochi despre arta de a comanda, i-am dat un ordin scris, în numele Marelui Stat Major, cum să procedeze, căci habar n'avea de ce trebuie să facă, deşi avea instrucţiuni detailate.

Dar să ne întoarcem la Târgul Ocnei şi la lumea de acolo. Cu autorităţile nu prea am avut de a face. Eu aveam un respect înăscut de tot ce era autoritate, respect pe care l'am păstrat toată viata. respect pe care nu-l înţelegeau fraţii şi verii mei şi de care Henri îşi bătea adesea — şi de multe ori cu temeiu — joc. Căci aceste autorităţi erau şi cam ridicole. Aşa de pildă comisarii şi subcomisarii de poliţie, cari se recunoşteau printr'un chipiu negru, de formă ofiţerească dar cu trese şi galoane de lână albă, nu erau oameni de meserie ci pur şi simplu agenţi electorali de-ai partidului la putere, păstraţi în funcţie atât timp cât nu abuzau prea mult sau cât «ai lor» rămâneau la putere. Când vre-unul dintre ei avea treabă la noi, o înmânare de citaţie sau aşa ceva, nici nu se gândea măcar să sune la uşa din faţă ci mergea direct la bucătărie, unde astepta să i se aducă înapoi dovada iscălită. Sergenţii de uliţă erau puţin numeroşi, prost echipaţi şi, ca şi fanaragii (aprinzătorii de felinare) şi măturătorii de stradă, erau recrutaţi din partea mai păcătoasă a populaţiei: ei nu aveau nici o pregătire pentru menirea lor. Şi ei constituiau o zestre guvernamentală. Serviciul lor de pază era rudimentar. Ziua nu erau decât puţini în post, iar noaptea aveau de parcurs distanţe mari pentru a-şi patrula sectorul de pază. Controlul lor se făcea cu fluerul astfel: La

anumite intervale de timp, şeful lor da un anume semnal din fluer, semnal care se repeta din gardist în gardist, producând mult sgomot şi arătând rău făcătorilor unde se aflau, în acea clipă, păzitorii ordinei. Noroc că erau puţini răufăcători. De altfel cam acelaş sistem de control îl întrebuinţa şi trupa care păzia închisoarea. Iarna, pe noapte clară, se auzia la noi distinct cum striga din uşa corpului de gardă, caporalul de gardă: No 1... 2... 3 (adică: santinela No. 1, etc.) şi santinelele răspunzând: biiinee! Şi tot aşa la sate. Ţin minte cum, în vara 1892, vătăjelul de la primăria din Bogdana, striga de două sau trei ori pe noapte: Bagă seama biiine măăă! şi cum răspundeau ceilalţi străjări: biiine, biiine, măăă!

Sunt doar numai câteva decenii de atunci şi cum s'au schimbat în bine lucrurile! Când am vre-o afacere, azi, cu ofiţerii de poliţie, dintre cari unii oameni cu studii speciale, stabili în slujbele lor, nu mă pot opri de a face comparaţie cu predecesorii lor din copilăria mea, deşi aceştia din urmă aveau o atitudine mai plecată faţă de noi şi erau poate mai îndatoritori. Şi totuşi cât erau de superiori aceştia acelora pe cari i-a apucat Tta în copilăria sa!

Alt organ al administrţiei erau pompierii, recrutaţi din droidia populaţiei şi cumulând serviciul de pompieri — pentru care aveau doar o saca sau două şi o mică pompă de mână — cu acel de cărători ai gunoaielor. In caz de incendiu nu puteau face mare lucru pentru stingerea focului, aveau în schimb reputaţia de a fura cât puteau. Trebuie să spun însă, că având odată un început de incendiu la noi, au stins focul imediat şi că în urma lor nu a lipsit absolut nimic din casă.

O instituţiune care juca un mare rol în Târgul Ocna era aşa numitul *Castel*, închisoarea centrală. De două ori pe zi locuitorii dintr'un anumit cartier al Târgului Ocna vedeau puşcăriaşii, cu lanţuri la picioare şi unii şi la mâini, îmbrăcaţi în hainele lor vărgate şi complet raşi pe faţă şi pe cap, duşi (şi seara readuşi) sub o puternică escortă de soldaţi cu armele încărcate şi baionetele puse, la Saline pentru lucrul la sare. Despre locuitorii «Castelului» şi în special despre unii ca Enache Marcu şi alţii circulau felurite poveşti sângeroase ce le auziam prin servitori. Evadările erau rare şi cei cari evadau nu rămâneau în Târgul Ocna, pentru că acolo erau prinşi mai uşor.

După vinderea părţii din Căiuţi a Tatei, părinţii mei rămăseseră cu un capital de circa 100.000 lei (nu trebuie uitat că erau lei aur), care a fost depusă la Bank of Roumania din Bucureşti. Intre Mama şi Tata au fost atunci mari discuţii asupra chipului de valorificare a acestor bani. Mama, care precum am spus, ar fi dorit să ne stabilim

într'un oraş mai mare, insista ca acestă sumă să se plaseze în rentă de stat şi acţiuni, zicând că aceasta ar aduce un venit mai mic este adevărat, dar constant şi sigur. Tata voia a pune aceşti bani în agricultură, fie cumpărând o moşioară, fie luând una cu arendă. G. I. Donici a fost de aceiaşi părere şi, prin el, Tata a luat în arendă moşia Ordeşti, din judeţul Fălciu, proprietatea lui Iancu Diamandi (tatăl lui G. I. Diamandi — socialistul şi apoi liberalul — şi a lui C. I. Diamandi, diplomatul). Condiţiunile în care a luat moşia nu erau rele. Dar Tata nu a stat decât rare ori acolo, unde a avut ca vechil pe fostul vechil dela Căiuţi, Solomon Naiman. Veşnic pe drumuri, în anii 1889—1892, când prefect, când deputat, când bolnav şi când silit a merge în străinătate, nu a putut să se ocupe de aproape de moşia Ordeşti. Lucrurile ar fi mers totuşi dacă nu interveneau alte cauze, cum voiu arăta mai departe.

Intre timp, Tata, care-şi începuse studiile istorice asupra cestiunii agrare încă cu mai mulţi ani mai înainte şi începuse a le publica, în 1888, după îndemnul lui I. Bianu şi a lui B. P. Hâjdău (la cetirea manuscrisului primului articol al Tatei, Hâjdău a spus lui Bianu: «dar s'a deschis o cale nouă»), în *Revista Nouă* a acestuia din urmă, se adâncise în aceste studii şi învăţase singur, cu acea uşurinţă pe care o avea pentru învăţarea oricărei limbi, limba slavonă veche, de care avea nevoie pentru cetirea documentelor. Aceste lucrări însă, oricât de interesante ar fi fost ele, nu au împiedicat pe Tata să-şi amintească că pentru ţinerea casei lui şi creşterea noastră avea nevoie de venituri mai mari ca acele cu care rămăsese. La venirea partidului conservator la putere, guvernul fiind încredinţat junimiştilor, Tata nu a primit nici o slujbă. Dar venind, în 1889, Lascăr Catargi la putere, Tata fu numit, la 10 August 1889, prefect de Roman, prefectură socotită atunci ca importantă, pentru că V. G. Morţun pornise acolo o mişcare socialistă, presupusă de conservatori ca având scopuri revoluţionare, pe când, cum au arătat faptele, mişcarea socialistă în acea fază a fost o mişcare de deşteptare a masselor, dar cu totul legalistă. Ştiu că primul lucru pe care l-a făcuţ Tata, la sosirea lui Roman, a fost să facă o vizită lui Vasile Alecsandri, prietenul părinţilor săi, la Mirceşti. Prefectura lui însă nu a ţinut mult timp, căci demisionând Lascăr Catargi, la 3 Noemvrie 1889, a demisionat şi dânsul.

In vara aceluiaş an Mama a fost la Franzensbad iar în lipsa ei am ţinut eu socotelile casei, cum era să le ţin ori de câte ori lipseau părinţii, învăţând astfel, ajutat fiind de Miss Belbin, de Profira Barbu, în ce consta ţinerea casei. In aceiaşi vară apele

Trotuşului au venit mari şi au luat podul de pe Trotuş. Mătuşa noastră Elena a trimes o birjă, care făcând ocolul pe la Oneşti şi Bogdăneşti, ne-a adus pe acelaş drum la dânsa, unde am stat până ce au scăzut apele şi am putut să ne întoarcem la Vila Negri. Podul de peste Trotuş s'a refăcut repede, din cauza vilegiaturiştilor dela Slănic.

In 1890 Tata a fost serios bolnav. Fiind destul de voluminos, a vroit să slăbească, dar, în loc de a mânca mai puţin şi de a face exerciţii, a luat mari cantităţi de nişte hapuri, cărora li se zicea, mi se pare, Marienbader Reduktionspilln. A slăbit în adevăr dar şi-a stricat complet stomacul şi şi-a sdruncinat cu totul nervii. S'a dus la Iaşi spre a consulta medicii şi a se îngriji şi Mama s'a dus să steie cu el încă din Iunie. Noi ne-am dus la Iaşi după examene, conduşi de Miss Glyde. Mi-a rămas în ipărită în amintire impresia ce mi-a făcut Tata atunci, slăbit şi cu un aer aşa de şubred, el care de obiceiu dădea impresia sănătăţii şi a vigoarei. Tot de atunci îmi amintesc de indignarea mea patriotică (?!) din cauză că Miss Glyde nu a fost minunată de frumuseţea Iaşilor.

Tata şi cu Mama au plecat în August 1890 la Paris, de unde după ce Tata a consultat pe Charcot, s'au dus amândoi la Vichy. La întoarcere s'au oprit la Paris. Mama nu mai fusese la Paris, dar cu minunatul ei simţ de orientare s'a descurcat imediat spre marea uimire a Tatei. Pe timpul absenţei Tatei, G. Donici a stat la Ordeşti, a strâns şi a bătut recolta, a vându-to şi a trimes banii Tatei. Mult timp după întoarcerea din Franţa, Tata a trebuit să urmeze un anumit regim alimentar şi să-şi îngrijească sănătatea.

In Aprilie 1891, Tata a fost ales deputat al Colegiului al III-a de Fălciu. Această alegere este caracteristică a vieţii politice de atunci căci afară de faptul că era arendaş al Ordeştilor, unde nu mergea decât rar, şi că strămoşii săi fuseseră proprietarii domeniului Bohotin, el nu avea absolut nimic în comun cu ţărănimea din Fălciu, de care nu era cunoscut. A avut de adversar pe Radu Ralea şi lupta a fost aprigă, cum aprigă a fost lupta şi la noua alegere ce a avut loc în Fevruarie 1892, când Tata a fost ales din nou deputat al aceluiaş colegiu (sub guvernul Lascăr Catargi).

Anul 1892 a adus mari schimbări în viaţa noastră. Unchiul Eugène Balş ne-a părăsit, pentru că, în urma stăruinţelor Tatei, fusese numit director general al Monitorului Oficial şi al Imprimeriilor Statului. Miss Glyde plecase în timpul verii. Mama şi cu sora mea au mers la Iaşi, unde au rămas până toamna iar Tata, a cărui sănătate încă nu era bună, s'a dus la Ordeşti să-şi supravegheze recolta. Noi băeţii am fost trimeşi la Valea Seacă, la G.

Donici. Acolo am început să vânez dar fără mare succes ca şi la Ordeşti, unde m'am dus să stau câteva zile cu Tata şi cu Mişa Sturdza. Acesta îmi daruise o puşcă Lefaucheux cu care el impuşcase mult vânat şi mărunt şi mare. Dar nici în valea Trotuşului nici la Ordeşti, unde mi-a fost dascăl vânătorul pasionat şi priceput care era Mişa Sturdza, n'am făcut nici o isprava. Cauza puţinului meu succes era şi neîndemânare, dar era şi miopia de care suferream, miopie care nu s'a corectat decât în anul următor când mi s'au dat să port ochelari.

Statul la Valea Seacă în acea vară mi-a priit din două puncte de vedere. Intâi că am cetit mult, căci G. Donici avea o colecţie foarte completă a faimoasei *Revue des deux mondes*, începând, dacă memoria nu mă înşeală, din anul 1842, colecţie pe care G. Donici mi-a dăruit-o mai târziu şi pe care am dat-o lui Ion I. C. Brătianu spre a-şi completa colecţia. In volumele ei am cetit multe din cele mai de seamă opere literare franceze şi am învăţat, cetind cronicele politice, istoria contemporană sau cel puţin versiunea revistei despre aceasta. Apoi G. Donici mai avea un Musset complet, ce aparţinuse mamei sale, pe care l-am cetit şi recitit. Al doilea punct de vedere din care mi-a folosit statul în Valea Seacă atunci — afară de afecţiunea constantă a lui Donici — a fost că neavând nici o ocupaţie ne duceam zilnic la primărie şi acolo ajutam pe notar, învăţând astfel multe lucruri ce mi-au fost de folos ulterior.

Făceam multe plimbări şi am mers şi la iarmaroacele de la Rădeana şi Caşin, acesta din urmă celebru pe vremuri şi încă atunci pentru caiii ce se aduceau, spre vânzare.

La finele lui Octomvrie ne-am întors la Târgul Ocnei unde a venit şi Mama. Tata fusese numit prefect al iudetului Brăila (19 Octomvrie 1892) şi trebuia să ne mutăm acolo. Cu împachetarea tuturor mobilelor şi a întregei gospodării, cu transportul lor la gară şi încărcarea lor în vagoane, am fost însărcinat eu, cu vre-o doi oameni de ajutor. Nu mică mi-a fost mândria de această însărcinare la care am muncit cu înfrigurare. Aveam totuşi emotii ca nu cumva să se strice lucruri pe drum. Şi, de aceia, bucuria ce am avut, la sosirea în Brăila, de a afla de la Tata că nimic nu se stricase, mi-a fost mare, precum şi mare mi-a fost mulţumirea de a-i fi fost de folos.

Ultimele zile cât am stat în Târgul Ocnei am dormit în otelul care era peste drum de biserica Precista, otel care fusese curăţat ad-hoc, iar masa o luam la doamna Catinca Negri. Este ultima oară când am văzut-o.

III

LA BRĂILA

Şederea noastră în Brăila a fost de o mare însemnătate pentru mine şi a avut o deosebită influenţă asupra mea, pentru că acolo am avut întâiul contact cu viaţa în afară de cercul foarte mărginit în care trăisem până atunci. Cele două săptămâni pe care le petrecusem, în fiecare an, la Bacău, cu ocazia trecerei examenelor, fiind mai mult nişte privelişti trecătoare. Şederea noastră în oraşul de pe malul Dunărei a fost cauzată cum am spus de îndeplinirea acolo, de către Tata, a slujbei de prefect. Numai arătarea chipului de îndeplinire a acestei slujbe şi a greutăţilor întâmpinate poate lămuri cele ce am de povestit. De aceia încep printr'o privire asupra activităţii prefectului de Brăila din acea vreme.

De ce a mers Tata ca prefect la Brăila? Creşterea noastră cerea ca să fim într'un centru unde erau mijloace mai serioase de învăţământ ca acelea pe care le putea oferi Târgul Ocnei. Apoi sănătatea Mamei cerea, cum am mai arătat, să steie într'o localitate unde se puteau avea medici şi îngrijiri bune. In sfârşit, şi nu mai puţin, Tata avea nevoie de o slujbă, căci venitul său era foarte mic. Pe de altă parte, la Brăila, partidul conservator, al cărui şef local era Nicu Gr. Filipescu, nu era unit iar unele dintre căpeteniile sale locale erau compromise. Lascăr Catargi, care fusese prieten al bunicului meu şi al fraţilor săi, ţinea mult la Tata. L'a numit prefect ca fiind străin de localitate (si deci în afară de certurile locale), cu misiunea de a face o bună gospodărie. Lucrurile nu au ieşit însă aşa cum doria Conu Lascăr, căci Nicu Filipescu s'a mâniat foc că s'a făcut această numire fără să fi fost el consultat, numire care primejduia operaţiile ciracilor săi din localitate. Nu trebuie dedus de aci că Nicu Filipescu ar fi fost amestecat în potlogăriile agenţilor săi sau că le-ar fi protejat. Nu, Nicu Filipescu era de o cinste cu totul deosebită şi, în felul lui, un Român sincer şi bine intenţionat. Dar, ca orice om politic, avea nevoie de partizani şi, de aceia, când aceştia, dese ori foarte puţin scrupuloşi, făceau potlogării îi susţinea, chiar dacă în sinea sa, şi poate între patru ochi, îi înjura. Sistemul electoral de atunci, compus din trei colegii, din care cele 2 dintâi erau foarte reduse ca număr, cerea de altfel ca şefii de partide să ţină seamă, mult mai mult ca azi (1933) de interesele individuale ale fiecărui alegător din colegiile I-iu şi al II-lea şi să dea o deosebită importanţă acelor alegători cari, pe

baza rudeniilor sau a serviciilor ce făceau alegătorilor celorlalţi, dispuneau de voturile unui număr chiar nu prea mare de alegători. Aceşti şefi de triburi electorale nu trebuiau supăraţi cu nici un chip, iar ei, la rândul lor, mergeau până 'n pânzele albe când era vorba să apere pe unul din ciracii lor, care ar fi fost lovit în ceea ce socotia el că erau interesele sale legitime. Printre acestea era socotit şi dreptul de a se înfrupta din bunul public, atunci când era la putere spre a putea răbda în zilele negre ale opoziţiei. Nu trebueşte uitat că atunci nici un funcţionar şi chiar majoritatea magistraţilor nu erau stabili şi se va înţelege uşor şi mentalitatea acelora cari trăiu din leafă precum şi atotputernicia dar şi robia care era impusă şefilor locali politici. Tata însă nici odată nu a înţeles să practice astfel politica. Pentru dânsul un funcţionar era bun sau rău, indiferent de părerile sale politice. Şi dacă era rău trebuia îndepărtat, pricât ar supăra aceasta pe şefii politici sau cu ori câte voturi ar fi păgubit din acest motiv partidul respectiv. Deasemenea Tata era în contra diferitelor hatâruri solicitate de alegători. Cu sistemul electoral de după răsboiul de întregire, interesele individului socoteau mai puţin, căci un şef politic îşi putea îngădui luxul să supere pe un alegător sau doi, mai ales dacă nu erau prea influenţi, fiind zeci de mii de alegători într'un judeţ. In schimb în trecut se făcea mai puţin apel la demagogie şi se puteau face mai uşor legi de interes general, chiar dacă acestea nu mulţumeau pe unii. Mulţimea căuta atunci dreptate; după răsboiu, graţie demagogismului politicianilor, căuta a impune satisfacerea apetitelor sale, ori câtă daună ar cauza aceasta statului.

Apoi Nicu Filipescu, ca şi Tata, dar într'o măsură mai mare, era un om violent şi de un caracter care nu se putea împăca cu o intrasigenţă ca acea a Tatei. Convingerile habotnic conservatoare ale lui Nicu Filipescu măriau încă despărţirea de Tata. Şi predecesorul Tatei la prefectura din Brăila, Emil Teodoru, nu se putuse înţelege cu C. Fotin (senator) şi cu I. Suditu (deputat), cari erau căpeteniile grupului lui Filipescu la Brăila. Imediat ce a aflat de numirea Tatei, Filipescu s'a dus la cafeneaua Capşa din Bucureşti şi a declarat că alegerea noului prefect fusese rău făcută şi că, în curând, domnul Radu Rosetti va trebui să părăsească postul. Lascăr Catargi a căutat să împace lucrurile admiţând ca numirile ce s'ar face în administraţie (afară de aceia pe poliţai, pentru care Tata îşi rezervase alegerea unui om de încredere al său şi în care a numit pe P. Fabius din Târgul Ocnei, pe care-l avusese ca poliţai

şi la Roman) să nu fie făcute decât cu consimţământul lui Filipescu şi al ciracilor săi Suditu şi Fotin.

Ostilitatea lui Filipescu, cunoscută îndată în Brăila, a îngreunat mult acţiunea Tatei, care din fire nu tolera nici un abuz. Susţinut însă leal şi pe deplin de Lascăr Catargi, s'a pus pe lucru.

Primarul oraşului era atunci acuzat, de opoziţiunea liberală, încă înainte de numirea Tatei ca prefect, de a fi necinstit. In scurt timp Tata s'a convins că acuzaţiile ce se aduceau primarului erau întemeiate şi a obţinut de la Lascăr Catargi, spre supărarea lui Filipescu şi a partizanilor săi, numirea unei comisiuni de anchetă, compusă din Alexandru Pencovici, inspector administrativ, Constantinescu, inspector financiar şi Tata. Comisiunea a constatat temeinicia acuzaţiilor şi procesul său verbal, publicat de presa liberală, conchidea că primarul cunoscuse abuzurile de la primărie şi se dovedise că fusese sau de rea credinţă sau de o incapacitate patentă. Aceste constatări au cauzat demisia primarului şi a ajutorilor săi şi au avut darul să supere şi mai mult pe Nicu Filipescu, care, împreună cu An. Simu, au ameninţat că vor să demisioneze din Cameră. Lascăr Catargiu, socotit de multă lume chiar din partidul său, ca ruginit şi ca incapabil de a pricepe nevoile unei administraţii moderne, nu a cedat însă. Tata a făcut atunci un demers, care mi se pare că era cunoscut de Lascăr Catargi, prin prietenul său I. Bianu, pe lângă Dimitrie A. Sturdza, şeful partidului naţional-liberal, ca să se înţeleagă spre a alege un consiliu comunal compus din elemente cinstite, atât din conservatori cât şi dintre liberali. Deşi Bianu ceruse lui Sturdza să păstreze secretul asupra acestei propuneri (propunere pe care Sturdza de altfel o respinsese), şeful liberal, violent din fire cum era, s'a apucat să spună, într'o întrunire publică, ce i se propusese. Bine înţeles că presa liberală s'a folosit de prilej spre a arăta incapacitatea conservatorilor de a guverna şi că Tata a fost foarte mult criticat de conservatori şi mai ales de acei din Brăila. Acest incident dovedeşte pe de o parte cât poate orbi politica chiar pe un om de cinstea rigidă a lui Dimitrie A. Sturdza, care, în viaţa privată, nici nu s'ar fi gândit măcar să repete ceva ce i se spusese sub pecetea discreţiunei, iar pe de altă parte dovedeşte ce idealist era Tata, care-şi putea închipui că raţiunea şi interesul binelui obştesc puteau înfrânge rivalităţile electorale. De altfel aşa a fost şi aşa a rămas. Când s'a convins de adevărul temeiurilor proprietăţii rurale la noi, a spus-o făţiş, hotărît şi documentat, oricât lovia prin aceasta în propria-i clasă, boerimea, de care de altfel a fost mândru toată

viaţa sa. Când a fost convins de lipsa de ori ce temelie istorică şi legală a purtării de titluri de prinţi, conţi, etc., a spus-o, oricât ştia că aceasta va supăra rude şi prieteni. Când a fost convins că, chiar rude de ale sale îşi atribuiau o filiaţiune neexactă, a scris-o, deşi ştia ce duşmănie îşi va atrage. Iar când, în preziua marelui răsboiu, influenţat este adevărat de neîncrederea în Rusia şi Ruşi, transmisă în ramura noastră din generaţie în generaţie, a crezut că este o greşală a merge alături de Rusia, a spus-o, a repetat-o, cu toate înjurăturile şi acuzaţiile infame ce i s'au adus.

Situaţiunea Tatei, ca prefect, devenise astfel grea. Greutăţile Tatei erau mărite prin ezitarea unora dintre miniştri, faţă de cari Filipescu avea trecere, de a satisface nevoile judeţului, semnalate de Tata. Deasemenea unii, chiar din anturajul lui Lascăr Catargi, nu se împăcau cu rigiditatea sa. Această rigiditate a Tatei era pentru noi un ce firesc, căci nu era decât punerea în aplicaţie a tot ce auzisem de la dânsul totdeauna. Ceeace nu puteam pricepe era atitudinea acelora dintre conservatori cari-i făceau opoziţie. De opoziţiunea liberarilor nu ne miram. căci de când ţineam minte nu auzisem vorbindu-se de dânşii decât ca de nişte adversari rău intenţionaţi.

Pe lângă greutăţile politice, Tata a mai avut şi altele, dintre care cele mai de seamă au fost: viscolul din iarna 1892/93, care a întrerupt comunicaţiile; inundaţiile; holera şi o serie de cutremure de pământ. Inundaţiile din primăvara 1893 au cauzat stricăciuni mai ales în regiunea Vădenilor. Pentru a veni în ajutor celor dăunaţi s'au dat serbări în grădina publică din Brăila, serbări la care am luat parte şi noi. S'a realizat atunci suma de 9786,60 lei, sumă ce azi pare foarte mică, mai ales când ne gândim la bogăţia de atunci a Brăilei, dar sumă care atunci era destul de mare şi care, adăogată la ceea ce se strânsese prin liste de subscripţie şi la ceea ce s'a dat de Comitetul Central pentru ajutorarea victimelor incendiilor şi inundaţiilor, a îngăduit să se ajute pe cei necăjiţi.

Grevele în port erau atunci aproape endemice şi proveniau mai ales din defectuozitatea condiţiunilor de muncă. Incărcarea grânelor în corăbii se făcea de hamali cari duceau sacii încărcaţi pe bord şi vărsau conţinutul lor în magaziile vapoarelor. Era o privelişte interesantă, toamna când exportul era în toiu, vederea lungilor şiruri de oameni încărcaţi cu saci cari urcau pe vapoare descărcându-i cu aceiaşi mişcare a umărului drept şi a braţului stâng şi a şirurilor cari coborau de pe vase, pe când pe cheiu, veniau pe rând căruţele (care aduceau grânele din magazii sau din

vagoane) la descărcare, într'o zarvă nespusă de uruit de căruţi, de strigăte şi de înjurături. Atât căruţaşii cât şi hamalii erau grupaţi în cete, ale căror căpetenii se înţelegeau direct cu negustorii şi frustau dese ori pe muncitori. De unde certe, înveninate adese ori de rivalitatea dintre negustori, dornici de a încărca unul înaintea altuia sau de a împiedica pe un rival să încarce. Urmau greve, une ori cu bătăi. Apoi erau şi agitatori de meserie. După câte îmi amintesc, vina nu era de obiceiu a lucrătorilor, cari, supuşi unei munci istovitoare, într'o scurtă parte din an, aveau nevoie să agonisească destul spre a trăi anul întreg.

Mai serioasă grijă a adus însă epidemia de holeră ce a isbucnit în mijlocul verei. Mijloacele de combatere erau slabe şi s'a întâmpinat o mare rezistenţă din partea populaţiei mahalalelor, populaţie care a dat cel mai mare număr de bolnavi. Guvernul a trimes imediat la Brăila pe doctorul Felix, directorul general al serviciului sanitar, pe inspectorul sanitar Dr. Blazian şi pe Doctorul Babeş. Spre a se împedica întinderea molimei, care cuprinsese şi alte porturi şi pătrunsese chiar în oraşe din centrul ţării. s'a hotărît desinfectarea persoanelor care părăseau oraşele contaminate şi izolarea bolnavilor. Nu ştiu ce s'a făcut aiurea dar la Brăila, atât la debarcaderul vapoarelor de pasageri cât şi în gară. desinfectarea consta în stropirea pasagerilor cu o mătură ce se muia într'o soluţiune de acid fenic. Babeş a ridiculizat, cu drept cuvânt, acest procedeu care nu avea alt rezultat decât acel de a păta hainele celor atinşi de stropii apei fenicate.

Mult mai eficace a fost măsura izolărei bolnavilor întâi acasă şi apoi în bărăcile ce s'au construit anume; dar această măsură a întâmpinat multă rezistenţă. Rezistenţa venia şi dela ignoranţă; familiile se opuneau luărei bolnavilor şi ridicărei imediate a celor morţi, cum nu respectau consemnele de a nu vizita pe cei bolnavi acasă, de a nu săruta morţii, de a nu folosi aşternutul sau îmbrăcămintea lor. A fost nevoie să se recurgă la armată, pentru că poliţia nu ajungea, ca să se impună respectarea ordonanţelor sanitare. Lucrurile au mers mai bine când au fost terminate bărăcile de izolare şi când nu s'a mai lăsat nici un bolnav acasă. Dar şi cu aceste bărăci au fost greutăţi destule. între altele şi aceia că ziarul liberal local a atacat pe Tta. fiindcă a cerut marilor exportatori să contribue la costul construirei lor, lucru la care aceştia au consimţit de altfel fără greutate. Inchiderea unei brutării. unde lucrătorii se îmbolnăviseră, interzicerea, după cererea doctorilor, a vinderei pepenilor şi a peştelui (pentru că nu se avea siguranţa

că nu erau contaminați), au adus deasemenea nemulțumiri. Negustorii de pește au reclamat Regelui, când acesta a venit toamna la Brăila, cerând a fi despăgubiți de paguba pe care o suferiseră. Un efect bun al epidemiei de holeră, în afară de intensificarea măsurilor de poliție sanitară, a fost grăbirea alimentărei orașului cu apă potabilă. Din vechime Brăilenii beau apă din Dunăre, dar de curând se instalase, de o societate engleză, o uzină pentru filtrarea apei ce se pompa din Dunăre. Se iscaseră, însă, conflicte între primărie și societatea engleză și rețeaua de distribuție nu căpătase o desvoltare îndestulătoare, așa că mai ales lumea săracă se alimenta tot cu apă adusă cu sacaua din Dunăre. In urma epidemiei consumația de apă filtrată a crescut.

La începutul epidemiei (Tata lipsia din Brăila) a fost o oarecare emoție în oraș, care însă s'a liniștit curând. Afară de vre-o câteva săptămâni petrecute la Ordești, noi copiii am stat în Brăila cu Miss Belbin care, după expirarea angajamentului său la Tețcani, în toamna anului 1892, venise să stea cu noi și da lecții în oraș. Singurele restricții aduse vieții noastre au fost de a nu mânca fructe nefierte sau nespălate cu apă fiartă și îndatorirea de a bea numai ceai.

Tot în timpul epidemiei de holeră au fost câteva cutremure de pământ, din care două mai puternice au cauzat și oarecari stricăciuni. Aceste cutremure au fost interpretate de populație ca semne rele. Nu au lipsit guri rele ca să atribue prezenței Tatei în capul județului, viscolele, inundațiile, holera și cutremurile.

O altă greutate ce a avut Tata la Brăila a fost starea sănătății Mamei, care, ca și lipsa de mijloace și ca și oroarea ce o avea de viața de club, a făcut ca să nu poată stabili legături mai strânse cu ceea ce constituia elita societății din Brăila, lucru ce 'i-ar fi ușurat îndeplinirea rolului său administrativ. Starea sănătății Mamei se agravase și Tata s'a dus cu dânsa la Galați spre a consulta pe doctorul Serfiotti, un medic și chirurg excelent și cu mare vază. El s'a pronunțat categoric pentru o intervenție chirurgicală. In luna Iulie părinții au plecat la Viena, unde specialiștii consultați au hotărît ca Mama să facă dintăi o cură la Marienbad; acolo a stat până la finele lunei August când s'a întors la Viena și a intrat în sanatoriul Rudolfinerhaus din Doebling. Chirurgul Gersuny i-a făcut ablațiunea unui rinichi. In sanatoriu Mama a rămas până la mijlocul lunei Octomvrie și a fost admirabil îngrijită. Ea a păstrat o amintire foarte recunoscătoare lui Gersuny. Despre operațiune, Tata spunea că așteptând, pe un coridor al sanatorului, rezultatul

ei, a văzut, venind spre dânsul, un domn îmbrăcat în negru. In primul moment s'a speriat închipuindu-şi ca operaţia avusesă un rezultat fatal şi că la sanatoriu era un funcţionar special însărcinat cu lugubra menire de a vesti cazurile nenorocite. Nu mică îi a fost uşurarea aflând că acel domn era un funcţionar al legaţiei române, venit, din ordinul lui Lascar Catargi, spre a afla rezultatul operaţiei. Conul Lascar, care fusesă la băi în străinătate, a stat de altfel atunci câteva zile în Viena spre a vedea pe Mama şi a fi lângă Tata, cu care s'a întors împreună în ţară.

Am zis, la începutul acestui capitol, că şederea în Brăila a avut o deosebită influenţă asupra mea ; să povestesc deci ceva despre viaţa mea acolo.

Impreună cu fraţii mei am fost înscris în gimnaziul clasic, la care se adăogase o clasă a cincea, particulară.

Gimnaziul era instalat atunci într'o casă particulară închiriată, ce se afla în spatele bisericei greceşti, deci în centrul oraşului şi aproape de locuinţa noastră din strada Municipală — o mare şandrama turcească în formă de potcoavă, care nu mai există azi. Gimnaziul era lipsit de material şcolar de ori ce fel. Director al gimnaziului era Gulliotis, un om de talie mai mult mică, subţire, purtând o barbă mică sură şi blând de felul lui. In clasa V-a eram numai nouă elevi şi atmosfera generală a clasei se resimţia de faptul că nu eram o clasă oficială.

Pentru prima oară mă aflam într'o comunitate alcătuită din băeţi de vrâsta mea. Eram străin de clasă — ceilalţi urmaseră gimnaziul împreună — şi de oraş şi Tata avea o poziţie deosebită. Nu am fost primit cu ostilitate dar cu oarecare rezervă, care a rămas constantă. Mă apropiasem ceva mai mult de un coleg dar, după ce tatăl acestuia fu silit să demisioneze din funcţia de primar, relaţiile noastre se mai răciră. Eu nu aveam experienţa vieţii în comun şi eram prea absolut în felul meu de a fi. Crescut în idei de cinste absolută, influenţat de cele ce mereu îmi spusese Miss Belbin despre normele de purtare din şcolile englezeşti, nu am putut să mă solidarizez cu clasa, într'o sumă de mici fapte care nu aveau importanţa ce le o dădeam eu atunci şi care tindeau la înşelarea profesorilor sau la ascunderea de mici greşeli. Nici atunci şi nici ulterior n'am copiat vreodată dar nici n'am lăsat pe alţii să copieze dela mine şi n'am suflat, cum n'am lipsit dela cursuri şi n'am tras chiulul. Din punctul de vedere etic aveam dreptate. Dar dacă aveam dreptate în fond, nu aveam dreptate în felul de a mă manifesta. Arătarea verbal şi în termeni

adesea violenţi a dezaprobărei faptelor altora, critica lor, desolidarizarea mea de mici acţiuni comune, pe care le socotiam ca nefiind corecte (şi exageram mult, făcând din ţânţar harmasar), nu puteau fi pe placul colegilor, crescuţi şi mai ales aduşi de mijlocul în care trăiau şi de experienţa vieţii lor în comun, în alte idei. Totuşi, repet, nu am întâmpinat duşmănie, dar nici atunci, nici ulterior, în toate şcolile prin care am trecut (liceul din Iaşi, şcoala de poduri, şcoala militară de artilerie şi geniu, şcoala superioară de răsboiu) nu am fost popular printre camarazii mei de clasă.

Corpul profesoral nu se deosebia prin nimic. Dădea lecţii mediocre, anoste, formalistice şi încărcătoare a memoriei, fără a face apel la judecată, fără a inspira gustul de a ceti sau de a se cultiva şi fără a inspira vreun respect deosebit. Dintre profesori acela care era deosebit de anost în chipul său de predare era profesorul de limba greacă, care-mi a făcut învăţarea acestei limbi tot atât de puţin simpatică ca şi părintele Coman Vasilescu. Nu este de mirare că, în asemeni condiţiuni, tendinţa elevilor de a nu învăţa decât strictul necesar pentru a căpăta o notă mijlocie era mult încurajată. Gimnaziul a avut ceva bun şi anume că a învederat miopia mea şi a făcut pe Tata să-mi ieie ochelari. La finele anului şcolar (Iunie 1893) am trecut examenul de absolbire a clasei V-a, ca pregătiţi în particular, în faţa unei comisiuni prezidată de Gulliotis. Rezultatul a fost slab, numai trei dintre noi reuşind a trece examenul.

Dacă gimnaziul din Brăila a fost o deziluziune pentru mine, dacă n'am învăţat, cu toată conştiinţiozitatea ce o puneam, mare lucru, în schimb restul vieţii de acolo 'mi-a folosit mult. Părinţii îmi îngăduiau ca, în afară de orele de clasă şi cu condiţia de a fi exact la orele mesei, să ies când vreau, în timpul zilei, şi să mă duc unde-mi era plăcerea. Intăi m'a atras portul, în care am petrecut foarte multe ore plăcute. Cunoştinţa limbei engleze 'mi-a îngăduit să mă urc pe vasele supuşilor reginei Victoria, care veniau atunci, în mare număr, la Brăila, şi să le vizitez cu deamănuntul. Mecanicii lor erau totdeauna mândri de a-şi arăta maşinele şi mărinarii de a-şi lămuri fiecare rostul său şi de a povesti despre călătoriile lor. Barcagii din port, pe cari ajunsesem a-i cunoaşte bine, îmi vorbeau de Dunăre, de capriciile ei, de bărci şi de purtarea acestora. Vizitam deasemenea destul de des docurile, unde aveam intrare liberă, şi, la celalt capăt al oraşului, uzina care dădea apă oraşului, cu ai cărei mecanici englezi mă împrietenisăm. Ca majoritatea băeţilor de vrâsta în care mă aflam, dădeam un deosebit

interes la tot ce era mecanic, gust pe care mi-l desvoltase şi mai mult cetirea cărţilor lui Jules Verne. Mă interesau cu deosebire aplicaţiile electricităţii (se instala atunci lumina electrică în port şi legătura telefonică cu Bucureştii).

Plimbările mele prin port mi-au mărit nu numai cunoştinţele mecanice (multe din cele ce le vedeam acolo căutam apoi să le realizez într'un mic cabinet de fizică ce-mi alcătuisem cu aparate electrice date de Tata, cu altele ce mi-am făcut singur, cu o maşină cu abur ce-mi dăduse Miss Belbin şi cu o pompă pneumatică, cu accesoriile, ei, care mi le dăduse D. Rosetti Tescanu), dar m'au făcut să întrevăd, prin ceea ce auziam dela vătafii şi hamalii din port, că relaţiunile între capital şi muncă, între patron şi lucrător nu erau aşa de simple cum îmi închipuisem până atunci, întru cât cât mă gândisem foarte vag la asemeni chestiuni, atunci când auzisem pe Tata vorbind cu Mişa Sturdza despre socialismul de stat al lui Bismark.

Nu mai vorbesc de vizitele pe cari le făceam la poliţie, în biurourile prefecturei, etc., unde toţi ne dădeau lămuriri la nenumăratele noastre întrebări: de ce? cum?

La Brăila am făcut prima cunoştinţă mai apropiată cu armata. In garnizonă era Regimentul 3 Artilerie şi un regiment de călăraşi. Comandantul regimentului de artilerie era colonelul Alexandru Fălcoianu, pe care-l cunoscuseră părinţii mei la Iaşi, în anii dinaintea căsătoriei lor. Atât colonelul cât şi Doamna Fălcoianu ne-au primit foarte bine. Invitaţi de colonelul Falcoianu ne duceam la cazarma regimentului său, unde priviam cum se face instrucţia; am asistat şi la o tragere pe poligonul dela Silistraru.

In afară de familia Falcoianu am cunoscut şi alte familii, şi mi-aduc aminte că vedeam mai des familiile: Mareş, Panas, Stathatos, Embericos, Crissoveloni, Mendl, Sulliotis, Gattorno, Iellinek (consulul austriac), Churchward (consulul englez), cu membrii mai tineri ai cărora jucam des croquet în grădina publică sau mergeam să ne plimbăm la grădina dela Monument şi uneori la Lacul Sărat. Deşi în Brăila relaţiunile sociale erau mai puţin rigide ca aiurea, totuşi ele nu erau lipsite de oarecare formalism; doamnele ieşiau rar singure, pe jos, iar domnişoarele erau totdeauna întovărăşite de o rudă sau de o guvernantă.

Tot în Brăila am început a vedea că populaţiunea evreiască putea fi văzută şi altfel decât o văzusem până atunci. La Căiuţi, la Târgul Ocnei, la Bacău nu văzusem decât jidovime din cea mai habotnică, păcătoasă, murdară şi jerpelită. In casă auzisem tot-

deauna vorbindu-se de primejdia ce o alcătuia Evreimea pentru noi. Dar la Brăila am cunoscut familii de Evrei civilizați ca Mendl, Rottenberg, primiți de Tata și Mama pe un picior de egalitate, având case civilizate și ei însuși culți și bine crescuți. Am început a înțelege că și Evreii pot fi oameni ca ceilalți.

Dintre rudele și prietenii părinților au venit să ne vadă G. I. Donici, Eugène Balș (parcă întinerit de când avea o slujbă) și Mișa Sturdza. Am continuat a ceti mult, mai ales romane istorice.

In vară, noi, băeții, am fost trimești la Ordești, unde au venit pe rând Mișa Sturdza și G. Donici, ca să supravegheze recolta în lipsa Tatei, aflat cu Mama la Viena. Ambii au dovedit încă odată, cum erau să o mai dovedească de atâtea ori, prietenia ce o aveau pentru părinții noștri. La Ordești am găsit pe prietenii noștri Baba Profira și Gheorghe Barbu, trimeși acolo după plecarea noastră din Târgul Ocna. Ei ne-au primit cu tot vechiul lor devotament către Mama și cu toată drăgălășenia ce o aveau de a pururea față de noi. Aplecarea ce o aveam pentru mecanică și plăcerea lucrului manual m'au făcut să lucrez cu mecanicul moșiei la forjă și să-l ajut la remontarea mașinei de treerat și a locomobilei, ce fuseseră demontate pentru curățire. Nu am stat în Ordești însă decât vreo trei săptămâni, după care ne-am întors la Brăila, unde Miss Belbin a stat cu noi. Cu dânsa continuam să ne înțelegem foarte bine: ea pricepea atât de bine interesul nostru pentru diferite lucruri și știa să asculte ce aveam de povestit despre ceea ce văzusem sau auzisem prin port sau aiurea. Sfatul ei a fost totdeauna un îndemn la muncă și la îndeplinirea datoriei. Mai avea o mare calitate: nu făcea ca atâți străini veniți în țară dintr'alte locuri cu o civilizație mai înaintată ca a noastră, nu critica tot ce era român și nu a jicnit nici odată patriotismul nostru.

La Brăila am auzit pentru prima oară, la biserica grecească, un cor și nu pot spune ce mare impresie 'mi-a făcut. 'Mi-a desvelit o ramură a muzicei care mi-a plăcut de atunci foarte mult. Este poate muzica care mă impresionează mai mult și azi, cu condiție ca să fie executată de un cor bun. Este muzica care mă face să vibrez mai mult și socot că nicăeri ca în exprimarea rugăciunelor nu-și găsește glasul o întrebuințare mai firească, că pentru nimic nu-i cântul omenesc mai expresiv ca pentru înfățișarea desnădejdei, a pocăinței și a nădejdei, care sunt bazele slujbei bisericești.

La 30 Septemvrie și 1 Octomvrie, Regele Carol a vizitat Brăila. Venind dela Galați, pe crucișătorul Elisabeta, a fost primit de Tata și de celelalte autorități la Docuri. Zădarnic să spun că

am fost să vedem primirea în port, că am privit, dela ferestrele prefecturei, trecerea cortegiului regal în oraş şi că ne-am dus peste tot unde-l puteam vedea. Alegerea cartierului regal a fost o afacere întreagă pentru că foarte mulţi doriau să aibe această cinste şi mai ales diferitele căpetenii conservatoare locale. După multe discuţii, intervenţii, interveniri la Bucureşti, Regele a fost găzduit la senatorul C. Fotin. C. Olănescu, ministrul care întovărăşia pe suveran, şi suita fiind găzduiţi în alte case, spre a mulţumi pe câţi mai mulţi dintre acei cari râvniau cinstea de a fi onoraţi, dacă nu de Rege dar cel puţin de cineva care se apropia de persoana suveranului. In ziua de 1/13 Octomvrie, Regele a vizitat, după obiceiul Său constant, diferitele instituţiuni, autorităţi şi căzărmile. La gimnaziul clasic s'a adresat şi mie, întrebându-mă ce vrâstă aveam; la răspunsul meu: «şaisprezece ani», m'a corectat: «nu şaisprezece ci şasesprezece»». A plecat din Brăila în după amiaza acelei zile.

După plecarea Regelui, ne-am pregătit şi noi de plecare. Am arătat că situaţiunea Tatei la Brăila devenise, pe zi ce trecea, tot mai grea, din cauza opoziţiunii făţişe a lui Nicu Filipescu şi a unora dintre ciracii săi şi a celei oculte a celor mărunţi. Ziarele opoziţiunii şi filipescanii anunţau mereu plecarea Tatei. Lascar Catargi nu voi însă să cedeze presiunilor, mai ales că acestea erau făcute în contra unei administraţiuni care ţinuse seamă numai de interesul obştesc şi nu de interesele mărunte ale facţiunilor locale. De aceia a menţinut pe Tata în capul judeţului pentru vizita Regelui şi n'a cedat decât cererei Tatei de a fi mutat ca prefect la Bacău, loc devenit vacant prin demisiunea colonelului Sandu Krupensky. Mutarea s'a făcut pe ziua de 30 Octomvrie 1893.

Plecând din Brăila, Tata a lăsat acolo — fără s'o ştie în acel moment — şi bruma de avere ce-i mai rămăsese. Recolta dela Ordeşti fusese bună dar preţurile erau slabe. Ademenit de speranţa unui preţ ulterior mai bun, şi de prevestirile ce se făceau pentru primăvara următoare de marile case exportatoare de grâne din Brăila, Tata şi-a depus recolta în comision la una din acestea. Preţurile scăzând, Tata a fost nevoit s'o vândă pe preţ mic, care nici nu i-a îngăduit să plătească complet costul de magazinaj şi de comision. Pentru a putea plăti diferenţa şi a exploata moşia în anii viitori, Tata a făcut o convenţie cu bancherul Popper din Iaşi, convenţiune al cărei cuprins nu-l cunosc, dar care a avut de rezultat că Tata nu a mai primit dela Ordeşti decât sume minime în fiecare an.

Din corespondenţa mea de atunci cu Mama ar reeşi — lucru de care nu-mi amintesc de loc — că la finele verei şi la începutul toamnei a fost oarecare vorbă ca să fiu trimes la un liceu din Paris, lucru care nu a fost realizabil din cauza lipsei de venituri a Tatei. Este evident că, personal, aşi fi învăţat mai mult la Paris, dar — şi cu atât mai mult cu cât nu fusesem de fapt decât un an într'o şcoală românească şi cu cât eram străin de mediul în care urmam să trăesc — dacă nu m'aşi fi înstrăinat mult, ca majoritatea Românilor, cari au mers la o vrâstă prea fragedă în străinătate, aşi fi avut greutăţi spre a înţelege şi a mă adapta ulterior condiţiunilor de viaţă din ţară, cum am văzut că au avut chiar acei dintre Românii caţi au fost mai puţin influenţaţi de învăţământul din străinătate.

Pe la mijlocul lunei Octomvrie, noi băeţii am plecat la Iaşi, întovărăşiţi de P. Fabius, care ne-a dus la internatul Liceului Naţional.

IV.

LA IAŞI.

De ce am fost trimeşi la liceul din Iaşi ? Dintâi pentru că la Bacău, unde se muta Tata, nu era atunci decât un gimnaziu, apoi fiindcă Tata se convinsese că pregătirea noastră acasă sau în clase improvizate, cum fusese cazul la Brăila, era slabă şi în sfârşit pentru că Liceul Naţional din Iaşi şi internatul său aveau o foarte bună reputaţie în toată ţara şi mai ales la Ministerul Instrucţiunii Publice, unde Tata mersese ca să ieie informaţiuni. Faptul că aveam multe rude în Iaşi a fost şi el un temeiu, precum un alt temeiu, acela mai mult inconştient, a fost şi moldovenismul Tatei.

Internatul Liceului Naţional era condus atunci de G. Lascar, profesor de matematici în cursul inferior. Inalt, subţire, purtând o barbă la fel cu aceea a lui Sadi Carnot, era un om hotărît, calm, cerând şi impunând ascultare, atât elevilor cât şi pedagogilor. Printre elevi era considerat ca aspru, dar nu-mi aduc aminte să-i se fi atribuit vre-o nedreptate şi ştiu că pe mulţi i-a ajutat cu sfatul şi cu sprijinul său. Cerea, este adevărat, să se înveţe şi era sever cu acei cari nu îndeplineau această cerinţă, dar ţinea tot atât de mult ca zilele de odihnă să fie odihnă şi interzicea elevilor să-şi ieie cărţile de studii în vacanţele de Crăciun şi de Paşti.

Pentru supraveghere erau niște pedagogi, studenți cari-și asigurau astfel traiul. Imi amintesc de numele a trei dintre ei: N. Bedreag, Gh. L. Dumitriu și Vasiliu. Nici unul nu era deosebit, dar mână fermă a lui Lascar îi ținea pe calea dreaptă. Atribuțiunile lor erau: de a dormi în aceleași dormitoare cu noi, asigurând ordinea și liniștea, de a lua mesele cu noi, de a ne supraveghea în timpul preparațiilor și de a merge cu noi la liceu, la biserică, la baie și la plimbări.

Dintre personalul de serviciu mai mare importanță pentru noi avea portarul, prin care făceam cumpărături sau trimeteam scrisori în oraș.

Internii erau de două soiuri: bursieri — majoritatea — și solvenți. Toți erau recrutați din mica burghezie și din lumea dela țară. Mediul era cu totul democratic.

Sosind mai bine de o lună după începerea cursurilor și fiind de neam boeresc, am fost considerați la început ca niște privilegiați. Deși colegii s'au convins curând că eram supuși la exact acelaș regim cu dânșii, ei au păstrat mult timp o atitudine rezervată față de noi. De altfel eu niciodată nu m'am apropiat de tot de colegii mei, pe când fratele meu Henri și-a întemeiat prietenii trainice. O explicație a acestui lucru o dă faptul că Henri era «frondeur» pe când eu eram disciplinat și eram contra oricărei călcări a ordinelor sau regulamentelor. Nu pot zice că colegii noștri să fi fost geloși de noi sau că ne invidiau. Știau și vedeau de altfel că mijloacele noastre pecuniare erau foarte reduse, mult mai reduse ca a unora dintre dânșii. In majoritate erau băeți curați la suflet și, în felul lor, buni camarazi. Dar fără să vrem, și în ei și în noi, acționau calitățile, defectele și prejudecățile claselor din care făceam parte. La ei predomina, poate chiar numai în subconștient, părerea despre nedreptățile făcute veacuri de a rândul de boerime și dorința de a ajunge odată deopotrivă cu această clasă, la noi o oarecare prevenţiune nejustificată. Nici odată însă colegii noștri nu ne-au aruncat în față vinele clasei noastre, nici nu au batjocurit boerimea și experiența ne-a arătat că prevenţiunea noastră nu era justificată, nici din punctul de vedere al creșterii — în general bună —, nici din al capacității. Printre colegi erau foarte puțini având caractere de parveniți și nu-mi aduc aminte de pilde de arivism sălbatec. Mergerea noastră în licee a fost astfel un bine. Pe de o parte ne-a făcut să vedem că prevenţiile noastre erau neîntemeiate și că acei din clasele socotite mai prejos erau oameni cărora nu le lipseau însușiri și că, în traiul de toate zilele, în

lupta pentru atingerea scopului, importa mai mult munca personală decât sprijinul ce-l da naşterea sau protecţia. Pe de altă parte a arătat colegilor de condiţie mai modestă că şi cei ce poartă un nume sunt nevoiţi să muncească şi pot munci. Şi, din acest punct de vedere, sărăcirea boerimei, mai accentuată după proclamarea independenţei, şi nevoia în care s'a găsit aceasta de a-şi trimete copiii — la început numai băeţii — în şcolile publice, a fost un bine, pentru că a grăbit evaporarea fumurilor boereşti, a contribuit la ridicarea nivelulni creşterii obşteşti şi a dus, prin munca făcută împreună, prin convieţuire şi prin legăturile ce s'au stabilit între boeri şi neboeri, la o contopire mai desăvârşită a păturei mai culte a naţiunei.

Majoritatea fiind bursieri şi viitorul lor depinzând de felul cum învăţau, atmosfera internatului era o atmosferă de muncă, deşi nu lipseau şi câţiva chiulişti şi deşi, printr'o deformaţiune pe care n'am priceput-o niciodată, majoritatea — chiar a celor muncitori — se lăuda că nu muncia. Dar pe lângă că se muncia spre a nu se pierde bursa sau spre a-şi întemeia un viitor mai bun ca prezentul lăsat acasă, la mulţi exista o adevărată curiozitate ştiinţifică care-i făcea să caute a-şi desvolta cunoştinţele despre anume subiecte. Promoţia mea a fost în totalitate o promoţie mijlocie; nici unul dintre noi nu a fost atunci şi nici ulterior cineva cu totul deosebit. Cuprinzând elemente mult mai deosebite. promoţia dinaintea noastră (atunci în clasa VII-a), număra printre internii săi pe Neculai Costăchescu, omul politic şi profesorul universitar, pe atunci adept al socialismului, pe Neculai Lupu, doctorul, şi el om politic, veşnic gata de harţă, viu, dese ori violent, dar bun camarad; şi el era atunci socialist. Tot din promoţia lor, dar ca extern, făcea parte şi Gh. Gh. Mârzescu, supranumit atunci Ghiţă sin Ghiţă.

Programul întrebuinţărei timpului avea în vedere mai ales învăţătura. Sculaţi la ora 6, mergeam după o toaletă sumară, în sălile de meditaţie, unde ne pregăteam lecţiile, sub supravegherea unui pedagog, până la 7,20. Localul în care era internatul era casa Bălaşa Şendrea (Strada Procopie) din dosul Universităţii de atunci azi Facultatea de Medicină. In casa propriu zisă erau dormitoriile şi în aripa despre Universitate erau infirmeria şi locuinţa lui Lascăr. Sălile de meditaţie erau nişte odăi mici din fostele atenanţe, cum tot o sală mai mare a fostelor atenanţe slujia de sofragerie. Closetele erau peste tot de o primitivitate extremă şi de o curăţenie din cele mai îndoelnice. In sălile de meditaţie, cari serveau pe vreme rea şi pentru recreaţie, tot mobilierul consta din pupitre in-

dividuale şi din scaune fără speteze; aceste săli, ca şi tot localul, erau luminate cu mici lămpi de petrol.

După prima meditaţie ne luam cafeaua cu lapte, în sofragerie, unde eram aşezaţi cu toţii la trei mese lungi, în ordinea numerică a claselor, clasele superioare fiind la masa din mijloc. Inşiruiţi apoi, doi câte doi, porneam pe străzile Procopie, Ion C. Brătianu, Rusească (mai apoi Unirei şi azi V. Place), Arcului, la liceu, care era atunci încă în vechiul local (fost al Academiei Mihăilene — azi Şcoala de bele arte). La 11,20 plecam înapoi, tot înşiruiţi, doi câte doi, la internat unde prânziam. Dacă nu ni se dedeau feluri alese, hrana era bine pregătită şi îndestulătoare şi o dovadă că era îndestulătoare era faptul că eu, care mâncam foarte mult, nu mă sculam niciodate de la masă flămând. Este adevărat că mâncam din tot ce ni se dădea, inclusiv perjele sau caisele cu carne, care nu plăceau multora. Menuul consta din două feluri de mâncare, la care se adăoga, sărbătorile şi Duminica, un dulce sau fructe.

După prânz aveam o scurtă recreaţie pe care o petreceam în curte, jucând une ori oina. Pe atunci nu se practicau şi nici nu se cunoşteau jocurile de football, etc., ajunse atât de populare azi, popularitate bine meritată, cu condiţie ca să nu se exagereze.

Urma o nouă preparaţiune de o jumătate oră şi apoi iar mersul la liceu, de unde ne întorceam la 16,30, când aveam o nouă recreaţie până la masa de seară (ora 18) şi alta mai scurtă după aceia. Preparaţia de seară ţinea dela 18,30 la ora 20, ora culcării. Prima noapte în dormitor o ţin bine minte. Până atunci dormisem, este adevărat, în aceiaşi cameră cu fraţii mei, dar nu dormisem nici odată cu străini şi mai ales cu atâţia. O falşă ruşine mi-a îngreuiat desbrăcarea, apoi am fost cuprins de frica de a părea prea copil şi a nu şti ce trebueşte făcut. In sfârşit, trăgând cu ochiul în dreapta şi în stânga, ajunsei a mă vârî sub pătură. Patul era străin, dar nu incomod, căci eram învăţat de acasă să dorm pe un aşternut tare. Glumele şi aluziile celorlalţi nu le pricepeam; venirea pedagogului şi tăcerea ce urmă mă liniştiră. Dar de dormit nu putui dormi. Prea multe impresii primisem în această seară şi prea-mi păreau stranii sgomotele produse de atâtea respiraţii, unele mergând până la sforăituri răsunătoare. M'am sucit şi răsucit în pat, dar somnul tot nu a venit şi numai sunetul clopoţelului anunţând că e vremea de sculare m'a mântuit de chinul din acea noapte, în care necunoscutul vieţii noui a mărit încă tensiunea nervilor deja surescitaţi.

Sâmbăta seară şi uneori Duminica dimineaţă mergeam la baia cu aburi.

Duminica ne sculam mai târziu şi mergeam, după cafea, de cele mai dese ori la Mitropolie, atraşi de minunatul cor întemeiat de Gavril Muzicescu. După prânz eram învoiţi în oraş până la ora mesei de seară sau, mai rar, până la ora culcării. Vara, după masa de seară, făceam dese plimbări până la grădina dela Copou.

La Iaşi am făcut întâi cunoştinţă cu teatrul. Reprezentaţiile aveau atunci loc în localul circului Sidoli, care servea şi de teatru şi de circ (când venia vreo trupă) şi pentru adunări publice. Ni se dedea voie să mergem la teatru, cu un pedagog, Sâmbăta seara, dar când erau reprezentaţii extraordinare şi în alte seri. Mergeam bine înţeles la galerie. Actorul preferat al Ieşenilor era atunci State Dragomir. Pe lângă reprezentaţiile trupei Teatrului Naţional am mers şi la reprezentaţiile date de trupe străine. Aşa în Noemvrie 1893 la acele ale unei trupe de operetă franceză. Şi azi îmi sunt vii în amintire impresiile ce mi-a făcut *La Mascotte*. In Fevruarie următor am văzut pe Mounet-Sully, în Hamlet, şi am fost grozav de mişcat de chipul cum marele actor francez înfăţişa pe moştenitorul coroanei daneze. In general Mounet-Sully nu a plăcut mult la Iaşi şi între noi liceenii a fost criticat ca având un joc prea exagerat; ce nu se critică când ai vârsta de 16—19 ani!

In primul an (1893—1894) liceul era, cum am spus, încă în vechiul local, acela ocupat acum de Şcoala de belearte. Camerele de clasă erau mari dar aveau putină lumină, iar coridoarele erau cu totul întunecoase. In anul următor, liceul s'a mutat în noul local (cel actual), construit după planuri moderne, având săli de clasă mari şi foarte luminoase.

Director al liceului era atunci A. B. Brandia, un om mic la stat, iute la mişcări şi la supărare; nu impunea însă nici pe jumătate cât impunea Lascăr. Preda, la cursul superior, istoria, al cărei program era cu totul deosebit de acel de azi. Noi am făcut cu dânsul istoria universală pentru care foloseam cărţile lui P. Râşcanu, al căror conţinut îl explica Brandia, cu multă animaţie, căci era un pasionat, şi era un admirator sau un duşman al diferitelor personagii istorice. Corpul profesoral era compus din profesori buni, dar cari nu se înţelegeau bine între ei. De pildă neamiciţia lui Brandia pentru V. Burlă era cunoscută şi adesea folosită de elevi. V. Burlă un om masiv, cu o voce răguşită şi cu o expunere greoaie germanică, preda limba greacă şi o preda bine, având însă ten-

dinţa de a face prea numeroase digresiuni filologice, mai ales despre originile limbei române. Nu punea pasiune în lecţii, ceea ce era de altfel greu cu un subiect atât de arid, şi era, când l'am cunoscut, plictisit de repetarea aceloraşi lucruri de ani zile. Printr'ânsul şi prin alţii dintre profesori, foşti membri ai Junimei, am fost influenţaţi de spiritul de critică şi de zeflemea al acesteia şi ni se insufla oarecare dispreţ pentru şcolile din Bucureşti şi îndrumătorii lor intelectuali. Academia Română era uneori înfăţişată cu o oare care aureolă de ridicol, în ceea ce privea temeinicia teoriilor linguistice şi istorice ale membrilor ei bucureşteni şi ardeleni; victoria şcoalei ieşene asupra celei latiniste (în forma ardeleană şi în cea pumnistă) era înfăţişată, dar fără proslăvire personală a celor din Iaşi. Temelia extrem de slabă a cunoştinţelor mele de gramatică grecească a făcut ca să nu pot folosi învăţământul bun al lui V. Burlă, dar mulţi dintre colegii mei aveau cunoştinţe temeinice şi ajunseseră să traducă bine din Iliada şi din Odiseie.

Un profesor foarte mediocru era Al. Sutzu. Deşi doctor în litere dela Paris şi cunoscând foarte bine limba şi literatura franceză, cursul era anost, căci, lung, subţire şi deşirat avea nu numai aspectul, mişcările şi vorba unui plictisit dar era în fapt sătul de datul lecţiilor. Gramatica franceză se învăţa bine în cursul inferior cu V. Castano, dar prea puţini elevi îşi menţineau cunoştinţele în cursul superior, în care Sutzu se mulţumea a ne face să învăţăm, pe din afară, vieţile diferiţilor autori francezi şi câteva versuri din *L'Art poétique* de Boileau cum şi să traducem *La cité antique* de Fustel de Coulanges.

Pentru limba germană, aveam ca profesor pe I. Paul, prieten al lui I. Bianu cu care urmase aceleaşi şcoli (dar nu în acelas an. ci cu un an în urma lui Bianu); el ne-a fost corespondent. De la dânsul am căpătat bune noţiuni de istorie a literaturii germane; nu apreciam însă comentariile filozofice ce ne făcea asupra lui Faust de Goethe, pe care l-am tradus un an întreg. Cu mine şi cu fraţii mei a fost foarte drăguţ, atât la liceu cât şi când mergeam să-l vedem acasă. Xenophon Gheorghiu era profesorul nostru de limba latină. Dădea lecţii bune, dar prea se mărginea numai la gramatică, la traduceri şi la textele cărţilor. Nici odată nu făcea comentarii asupra mentalităţii romane, legilor şi obiceiurilor, nici odată nu făcea legătura între literatura şi istoria romană.

Un cu totul altfel de profesor şi mult superior în felul său de a-şi preda cursul, era Al. Phillipide, profesorul de limbă şi de literatură română. Mic de stat, cu un cap rotund şi mare, cu nişte

mustăţi enorme, de care trăgea mereu, cu ochi sclipitori de inteligenţă, având cunoştinţe vaste şi pasionat pentru subiectul său, a fost unul dintre profesorii cei mai străluciţi ai liceului şi al universităţii din Iaşi şi a fost desigur unul din cei mai buni profesori a cărui învăţătură am avut prilejul să o ascult. Ne-a făcut două cursuri. In clasa a VI-a ne-a predat istoria literaturii române; începând cu istoria originei limbei, arătată cu pasiune şi cu multă erudiţie, a trecut apoi la înfăţişarea formărei şi desvoltărei literaturii româneşti, expunere care a fost făcută într'o formă vie şi interesantă, cu priviri asupra istoriei, a vieţii şi a mentalităţii epocelor corespunzătoare. Manualul său tipărit *(Introducere în istoria limbei şi literaturei române)* este numai o schemă, excelentă în felul ei, dar care nu poate da o ideie despre căldura şi bogăţia desvoltărei lui orale. In clasa VII-a ne-a făcut o privire generală asupra literaturii universale, începând cu cele greceşti şi latineşti şi terminând cu cele contimporane. A fost o scânteietoare arătare sumară a producţiunei literare în decursul veacurilor, cu înfăţişarea curentelor mai de seamă, cu acea a autorilor mai deosebiţi şi cu arătarea cuprinsului sau a ideilor de căpetenie a operelor importante. Această privire generală, netipărită după câte ştiu, pe care o ţin minte şi azi, mai bine de patruzeci de ani după auzirea ei, era nu numai plăcută de ascultat, dar şi temeinică.

In fine, tot în ceea ce priveşte partea literară, aveam ca profesor de filozofie pe Ion Pop Florantin, supranumit de elevi Ianoş Popus Fleacus Ignorantinus, slab din punctul de vedere al cunoştinţelor şi mai slab ca profesor. Pedant, mulţumit de sine însuşi, cu desăvârşire anost, nu ştia să lămurească nimic şi era luat în batjocură de elevi. Preda, cu aceiaşi incapacitate şi tot atât de anost, noţiunile de drept şi de economie politică.

Cinci ani după ce părăsisem băncile liceului din Iaşi, mâncam, în seara de 8/21 Mai 1900, la baronul Beyens, ministrul Belgiei în Bucureşti. Printre invitaţi era şi Take Ionescu. Acesta ne povesti, cu mult humor, că fiind ministru al instrucţiunei publice se pomenise odată în cabinetul său de lucru cu I. P. Florantin care-i ceruse suma de 120.000.000 de lei, sub cuvânt că descoperise unghiul fericirei. Intrebat de Take Ionescu cum, Florantin răspunsese că a observat că ori ce lucru văzut sub unghiul de 120 de grade aduce după sine un sentiment de mulţumire şi de aceea propunea să se facă o lege prin care să se dispună că acoperişurile caselor, unghiurile caselor, străzile, etc., să aibă aceste unghiuri, iar lui să i să dea suma arătată ca descoperitorul fericirei. Take Ionescu

adăogă că el nu se pricepea în matematici dar că atâta lucru înţelegea că unghiul sub care vezi ceva se schimbă după locul în care te găseşti; n'a putut însă să convingă pe Florantin de acest adevar.

Profesorul titular de matematici era Gh. Lucescu, dar când eram în clasa a VI-a, fiind bolnav, plecă în străinătate. Locul lui fu ţinut de I. Rallet, profesor la universitate. Păstrez şi acum caetul meu cu notele trecute pe curat, cum am şi pe acel de cosmografie din clasa a VII-a. Aveam asemenea caiete la toate cursurile; le-am împrumutat fratelui meu Henri, care pe unele le-a rătăcit iar pe altele le-a împrumutat la alţii şi împrumutate au rămas până azi. In clasa a VII-a, cosmografia ne-a fost predată foarte bine, de însuşi Lucescu. Având reputaţia de a fi nu numai sever dar chiar rău şi fiind scump la vorbă dar darnic de note extrem de mici, făcea să se înveţe «à fond» cursul său, chiar de cei mai puţin înzestraţi pentru matematici şi de cei mai leneşi din liceu. Boala de care suferia l'a răpus scurt timp după aceia.

Tot aşa de aspru şi bucurându-se de o reputaţie tot aşa de înfricoşătoare era tânărul profesor suplinitor de ştiinţe fizico-chimice, Gh. C. Atanasiu. De talie mijlocie, subţire, cu faţa ciupită de vărsat, având o voce metalică neplăcută, aspru în vorbirea sa, de o sgârcenie excesivă în darea notelor dar explicând bine şi mai ales făcându-ne experienţe în laborator, ne-a făcut să învăţăm foarte bine atât mineralogia cât şi chimia.

Lipsit de severitate, de o desăvârşită urbanitate, vorbind uşor şi plăcut şi posedând materia sa bine, Doctorul N. Leon, ne-a dat minunate lecţii de ştiinţe naturale. Neintrând în detalii zadarnice, ne-a făcut mai mult un curs de biologie generală şi ne-a expus convingător teoria evoluţiunei. Regret mult că fratele meu Henri nu mi-a înapoiat notele luate la acest curs atât de interesant, curs de care-mi amintesc totdeauna cu interes şi cu plăcere.

Desemnul, muzica şi gimnastica considerate ca materii secundare erau neglijate. Nici nu-mi mai aduc aminte cine ne-a fost maestrul de desemn; pentru muzică aveam pe «moş» Dima, care nu ştia de loc să se impună elevilor. Cum toată viaţa mea nu am fost capabil să emit o singură notă justă, reuşiam să capăt o notă mijlocie învăţând teoria şi biografiile artiştilor muzicali din manualul său. Gimnastica era în deosebi neglijată. Nu aveam nici sală de gimnastică şi nici aparate, iar instructorul era un fost sergent major, care nu ştia altceva decât să ne pună să facem mânuiri cu nişte puşti vechi şi şcoala soldatului fără armă. De altfel în toată ţara educaţia fizică era atunci cu totul lăsată în părăsire.

Atmosfera liceului diferea puţin de a internatului pentru că proporţia elevilor de origină burgheză era mai mare — mulţi fii ai burghezimii ieşene — şi pentru că la externi nu era aceiaşi nevoie să înveţe (frica pierderei bursei) ca la interni.

In clasele liceului erau şi Evrei. Cu excepţia unui coleg evreu la Brăila, fiinţă cu totul ştearsă, cunoşteam pe Evrei sau numai ca o mulţime de oameni habotnici, păcătoşi, murdari, de un neam socotit ca primejdios pentru Românime şi inspirându-mi repulsiune fizică, sau sub forma unor familii ca Mendl şi Rottenberg din Brăila. Acum îi aveam alături de mine şi unul dintre ei, Fişel Rothbard, era chiar coleg de bancă cu mine, învăţând bine şi având în genere o atitudine românească, deşi — regret că şi eu m'am lăsat dus de curent — erau trataţi de colegi cu «măi jidane», într'un înţeles pejorativ. In mici incidente am constatat chiar caracter şi generozitate la unii ca Rothbard. Dacă analizez — pe cât se poate la un aşa interval de timp şi pentru o mulţime de inşi a căror sentimente intime nu le cunoşteam ci vedeam numai manifestaţiile exterioare — sentimentele colegilor mei faţă de Evrei, nu cred că, în 99% din cazuri, acestea erau de ură. Ele erau mai mult un soiu de bravadă, un chip de a imita ce auziseră dela alţii, şi nevoia înăscută micului animal care este şcolarul, de a avea ceea ce numesc Francezii un «souffre douleur». Excepţie făceau aceia dintre noi cari se arătau adepţi ai ideelor socialiste. In general colegii evrei erau şi ei adepţi hotărîţi ai acestor idei şi lucrul era firesc.

Naţionalismul era şi mai afirmat în liceu ca în internat şi aceasta pentru că externii cetiau mai multe ziare ca noi şi pentru că erau în contact mai apropiat cu studenţimea atât de naţionalistă atunci. Intoleranţa violentă şi persecuţiunile necurmate ale Ungurilor contra Românilor ardeleni au făcut mult să crească nu numai naţionalismul nostru dar şi spiritul de solidaritate faţă de Românii de dincolo de munţi, spirit de solidaritate mult mai pronunţat decât faţă de Moldovenii din Basarabia, deşi aceştia erau mai ameninţaţi în realitate. Ori cât ni se vorbea de trecut, ori cât ni se spunea cât datoram dascălilor ardeleni dela sfârşitul veacului al XVIII-a şi începutul celui al XIX-a, acestea nu erau atât de convingătoare ca faptele ce le trăiam. Când ni se cerea obolul pentru ajutorarea liceului din Blaj, ameninţat a fi închis de Unguri, sau pentru plata amenzei unui ziarist sau unui preot, sau când ceteam desbaterile detailate ale procesului Memorandiştilor şi eram autorizaţi a lua parte la manifestaţiile studenţeşti de

protestare, ni se înfățișa puternic nevoia nu numai a solidarității, dar și a eliberării Românilor de sub jugul maghiar.

Alături de acest naționalism intens și pe care lecțiunile unui Phillipide (care nu pomenia însă nici odată de cestiunile la ordinea zilei) l a desvoltat prin arătarea a ceea ce se cuvenia, în evoluția limbei și culturei noastre, și Românilor din Peninsula Balcanică, domnea în liceu, ca și în întregul Iași, un sentiment acut de moldovenism, format pe de o parte din conștiința sacrificilor făcute de Moldoveni în favoarea Unirei — sacrificii foarte reale, dar uneori exagerate — și din conștiința superiorității intelectuale și mai ales culturale a Moldovenilor față de Munteni. Această superioritate a fost și este reală și fusese atunci dovedită, încă cu două decenii în urmă, cu ocazia polemicelor filologice dintre *Junimea* și București, precum și prin criticele atât de hotărîtoare pentru scrisul românesc ale *Convorbirilor Literare*. Zeflemeaua care a plăcut totdeauna Ieșenilor, cam «frondeurs» de felul lor, și care fusese cultivată și proslăvită de *Junimea*, era bine văzută și se exercita — mai ales de școlari — la adresa Bucureștenilor. Trebuie să mărturisesc că n'am fost destul de inteligent pentru a aprecia acest chip negativ de manifestație intelectuală, al cărui folos îl recunosc totuși în anumite împrejurări, dar care exercitat permanent împiedică pe acei care-l practică necurmat de a clădi ceva trainic sau de a lua o parte constructivă la îndreptarea unei activități sau unui neam. *Junimea* a contribuit puternic la curățirea limbei și literaturei române de neghină, dar junimismul politic nu a dat nimic pozitiv.

Tot ca o isbândă moldovenească a fost considerată reușita lui N. Iorga la concursul pentru ocuparea catedrei de istorie universală la Universitatea din București. Concursul s'a ținut, în Octomvrie 1894, la Universitatea din Iași. Toată lumea vorbea de vasta știință a tânărului candidat. Am fost, cu alți colegi de-ai mei, să-l ascult la examenul oral, la care i s'a dat să facă o disertație asupra istoriei și sistemului impozitelor la Chinezi, disertație care a fost făcută cu mult brio.

Duminicile și sărbătorile eram liberi după amiază și mergeam la Eufrosina L. Bogdan, a doua soție a străbunicului nostru L. Bogdan. Ghikulească din Muntenia (vară primară cu Ion Ghika, ne-a spus totdeuna cu numai Ghiculeștii din Muntenia sunt Ghika și că cei din Moldova sunt, precum a dovedit-o Tata, Sulgearoglu), Grandmaman Bogdan, cum îi ziceam noi, luase pe Lascăr Bogdan, care mai fusese căsătorit odată și era mult mai în vârstă ca dânsa.

Ea a fost vitregă cu bunicul nostru Lascăr Bogdan (fiul din prima căsătorie a bărbatului său) şi cu nevasta acestuia Henriette (bunica mea) dar a avut totdeauna excelente relaţii cu bunicii mei Rosetti şi cu Tata şi Mama şi a fost pentru noi copiii duios de bună. Stătea de ani de zile în catul de sus al casei ce forma colţul Străzei Lăpuşneanu cu Strada I. C. Brătianu, casă care era alipită de otelul Binder şi în al cărei cat de jos era atunci băcănia Ermacov (ai cărui succesori au fost apoi fraţii Smirnov). Multe după amiezi am petrecut acolo şi mai ales, în zilele frumoase, pe balcoanele ei, privind la mişcarea depe stradă. Străbunica ne povestea adesea despre statul ei în Constantinopol, în anii după 1848 şi de campania ce o duceau Românii aflaţi acolo pe lângă ambasadele marilor puteri spre a le interesa la cauza noastră. Dar despre ce vorbia mai mult era despre fiul ei Nicolae Lascăr Bogdan, care-şi găsise moartea în faţa Plevnei în 1877 şi despre al doilea fiu, Gheorghe, care comanda atunci escadronul de jandarmi călări din Iaşi.

Cel dintâi, născut la 9 Noemvrie 1849, fusese din copilărie prieten cu Tata, cu care se vedea destul de des, fie venind el la Căiuţi, fie mergând Tata la Grozeşti. In toamna 1866 a fost trimes la Paris cu fratele său mai mic; a făcut bune studii, reuşind a trece bacalaureatul în ştiinţe în 1868 şi a fi admis, în toamna aceluiaş an, în şcoala militară din Saint-Cyr. Scrisorile sale din Paris către Tata arată, din partea ambilor tineri, preocupare despre starea ţării, pe care mai ales Tata o vedea printr'o prismă pesimistă. Absolvind cursurile şcoalei, s'a întors în ţară, în vara 1870, şi a fost înaintat sublocotenent la 16 August al aceluiaş an. Caracter de elită; nu este persoană care să-l fi cunoscut ca să nu-mi fi vorbit de dânsul cu emoţie şi în termenii cei mai elogioşi. Mama îl iubea mult, iar foştii săi camarazi — generalul C. Cica cel din urmă — mi-au vorbit de el ca de un militar destoinic, cult, inimos şi foarte bun camarad. Era profesor la Şcoala divizionară, şcoală prin care treceau subofiţerii cari deveniau ofiţeri şi din care a eşit generalul Ionescu Floru Claudian, primul meu şef de corp ca ofiţer, şi mareşalul Averescu. In răsboiul din 1877—78 a fost ofiţer de ordonanţă la Marele Cartier General. In această calitate, ca şi mulţi alţi ofiţeri dela Marele Cartier General, s'a dus în tranşee ca să asiste la atacul din ziua de 6/18 Septemvrie 1877 asupra redutei Grivita No. 2. Grandmaman Bogdan si Mama mi-au spus că Nicolae Bogdan, văzând pe ai noştri retrăgându-se, a sărit pe parapet spre a-i îndemna să nu deie

îndărăt şi că atunci a fost doborît. Generalul C. Cica mi-a spus că Bogdan a fost rănit mortal în tranşee, nu departe de dânsul. Domnitorul Carol l'a decorat înainte ca să moară.

Al doilea fiu al lui Lascăr Bogdan şi al Eufrosinei, Gheorghe, cunoscut de toţi contemporanii săi sub numele de Jacqui, şi-a făcut studiile liceale în Franţa, unde a dovedit mai ales multă sburdălnicie. In războiul din 1877—1878 a servit ca voluntar în Regimentul 1 Roşiori, distingându-se şi fiind decorat cu Virtutea Militară. După răsboiu a urmat cursurile şcoalei dela Saumur. In 1893 se mai liniştise şi era căsătorit cu Irina Cortazzi. Atât el cât şi ea au fost foarte drăguţi cu noi şi veselia unchiului Jacqui era un ce care îl făcea popular nouă. In anul următor a fost înaintat maior şi mutat la Bucureşti în Regimentul 4 Roşiori. Şi-a lăsat nevasta la Iaşi. Aceasta s'a mutat cu soacra ei, în catul de jos al casei care făcea colţul Străzei Asachi cu Strada Carol. In aceiaşi casă, în catul de sus, stăteau Dimitrie şi Lucia Greceanu (născută Vogoride, colegă de şcoală a Mamei) la cari mergeam câte odată. Jacqui Bogdan a divorţat ulterior de prima sa nevastă şi s'a căsătorit cu Maria Rosetti. Aspru până la brutalitate, Jacqui Bogdan nu era iubit de subalternii săi, ofiţeri şi trupă, iar dispreţul ce-l avea şi pe care-l arăta în orice împrejurare pentru ofiţerii de alte arme, nu i-au crescut popularitatea. Cu toate că trecea, până la gradul de colonel, ca un mediocru tactician de câmp de instrucţie, a dat dovezi de bune calităţi manevriere atât cu ocazia a diferite manevre cât şi în Bulgaria, în 1913, când a luat prizonieră o întreagă brigadă mixtă bulgară. O boală, incurabilă atunci, a făcut ca în preajma marelui răsboiu să se socotească că nu-i se poate da vreun comandament. Când am căpătat dela generalul M. Aslan (director al personalului), dela generalul D. Iliescu (secretar general al ministerului de răsboiu) şi dela Ion I. C. Brătianu (ministru de războiu) confirmarea acestei hotărîri, am fost să i-o spun şi să-l sfătuesc a-şi da demisia, spre a nu-i trece înainte ofiţeri mai noui. Acest demers, făcut atât în interesul lui, cât şi al armatei, m'a costat mult şi cu atât mai mult cu cât Bogdan era atât de dornic de a intra în răsboiu. El a primit înştiinţarea cu bărbăţie şi s'a retras cu demnitate. A murit în timpul ocupaţiunei duşmane a Bucureştilor, de boala care-l încapacitase cu totul în scurt timp.

Mai vedeam apoi pe mătuşa noastră Elena Bogdan, ale cărei fice erau în pensionatul Notre Dame de Sion, unde mergeam

din când în când să le vedem (Doamne, ce stângaci mă simţeam în «parloir»-ul de acolo!) şi al cărei fiu era intern cu noi la liceu.

Vedeam deasemenea pe verele Mamei: Esmeralda Ventura, Maria Sturza Scheianu, Ana Sturdza Scheianu şi pe fratele lor Dimitrie C. Sturdza Scheianu. In fine mai mergeam la corespondentul nostru I. Paul şi la domnişoarele Cimara, prietene cu Mama. Cea mai în vârstă, Calomira, era să deie ulterior o traducere — din limba ebraică — a părţi din Biblie, iar cea de a doua, Evangelina, era să devină vara în gradul al doilea cu mine prin căsătoria ei cu C. M. Strudza, care era cu mai multe zeci de ani mai tânăr ca dânsa.

Ca eveniment mai deosebit în timpul şederei noastre la Iaşi a fost vizita Principilor Moştenitori, în primăvara 1894, când, înşiruit în curtea Mitropoliei cu ceilalţi elevi din Liceul Naţional şi înarmaţi cu puşti vechi, cu totul nepotrivite cu variatele noastre haine, am văzut pentru întâia oară pe acei cari erau să fie Suveranii neamului, suverani cari erau să sufere moralmente atât de mult în Iaşii anilor 1917 şi 1918. Cortegiul având o mică oprire accidentală la sosirea în curtea Mitropoliei, trăsura cu Principii Moştenitori a stat câteva clipe în faţa mea; Prinţul, aplecat înainte căuta să vadă care era cauza opririi şi descoperise astfel pe Principesă — aşezată în partea opusă nouă — de o frumuseţe şi frăgezime adevărat din poveşti. Zadarnic să spun că atât cât au stat Principii în Iaşi am alergat cu toţii în toate locurile unde-i puteam vedea şi mai ales unde puteam vedea pe Principesa Maria.

Vacanţele de Crăciun 1893 le-am petrecut la Bacău, unde am arătat că Tata fusese mutat, după cerere, ca prefect. Luase cu chirie catul de sus şi câteva camere din catul de jos a casei Tetoianu, care se găsia alăturea de clădirea nouă a gimnaziului Principele Ferdinand. Am găsit acolo, afară de părinţi, pe marele nostru prieten G. I. Donici, din a cărui cauză şi'n casă şi'n oraş era mare zarvă, căci era candidat la alegerea complimentară de deputat al colegiului al III-lea de Bacău, alegere ce urma să aibe loc în Ianuarie 1894. Luam bine înţeles cel mai viu interes la tot ce se făcea în această privinţă şi am aflat, după aceia, cu multă bucurie, printr'o scrisoare a Mamei, de reuşita lui Donici, care a fost ales cu 453 voturi contra 270 date candidatului liberal Lecca şi aceasta fără a se folosi bătăuşi — încă la modă atunci — şi fără a se fi făcut prea multe hatâruri, Tata fiind cu totul opus acestui soiu de lucruri. Pe ascuns de Tata, Donici cheltui

ceva parale, parale cari alcătuiră mai mult acte de dărnicie — atât de inerente lui — decât cumpărări de voturi. De altfel atunci colegiul al III-lea vota aproape totdeauna cu guvernul. Aceasta n'a împiedicat partidul liberal de a face mare gălăgie în Cameră, când s'a pus la ordinea zilei validarea acestei alegeri, validare care s'a aprobat.

Cât era de mare animozitatea dintre partide atunci, o arată următoarea întâmplare: se instala atunci linia telefonică între Bucureşti şi Bacău. Pentru a se împiedica sau întârzia acest lucru, care constituia un progres şi un ce meritoriu al administraţiei conservatoare, unul din Leculeşti (mi se pare generalul), sub pretext că s'a aşezat un stâlp pe moşia sa a pus să taie stâlpul şi să distrugă firele. Tata a voit, cum prevedea legea ,să-l deie în judecată dar Lascăr Catargi s'a opus, spre a nu înăspri şi mai mult relaţiile cu liberalii. Bine înţeles că stâlpul a fost înlocuit şi linia construită.

Personalul casei din Bacău se compunea din Baba Profira, Regina Harandt. o bucătăreasă. o fată 'n casă şi o curioasă fiinţă pe care nu stiu de unde o găsise Tata. Era un anume Bernhard Braun, un Evreu, sofragiu, care a ocolit globul pământesc şi a îndeplinit felurite meserii, printre care acelea de prezicător şi de prestigitator; l'am avut în serviciul nostru şi mai târziu la Bucureşti. Mare cetitor de romane sensationale. cunostea multe poveşti şi anecdote despre Evrei, cu care ne făcea să râdem mult. In felul său a devenit devotat părinţilor noştri.

Vacanţele terminate, ne-am întors la şcoală la Iaşi. Un eveniment care a dat naştere în acea iarnă la mari discuţii printre noi a fost demisiunea unui mare număr de ofiţeri de cavalerie, ca protestare în contra generalului Cantili. Informatiile ce le aveam erau bine înţeles incomplete şi culese din numere răslete de ziare ce ajungeau la noi; aceasta nu a împiedicat ca să discutăm aprig şi că să ne arătăm favorabili sau nu acţiunei greşite a acelor ofiţeri. Este o pildă a chipului cum se discută adesea şi azi la noi.

De acasă aveam veşti, regulat, prin scrisorile Mamei, pe care le păstrez. Dela dânsa am aflat cât avea Tata de lucru la prefectură, unde voia ca administraţia să se îndrepte. Starea financiară îngăduind, a pus să se voteze de consiliul judeţean construcţia a 73 localuri de şcoală, a 2 localuri de subprefectură şi a unui spital: localurile închiriate, folosite până atunci fiind cu totul improprii. Tata a curăţat administraţia de multe elemente rele, dând afară pe unii ca un suprefect, om devotat şi agent al şefului partidului

conservator din judeţ dar pungaş, mutând pe alţii ca poliţaiul din Bacău (deştept, capabil, activ, bun agent electoral, dar care nu putea rezista tuturor tentaţiunilor ce se prezentau), pe care l'a numit subprefect, loc în care era supus la mai puţine tentaţiuni. El a introdus în administraţie elemente tinere şi cinstite ca Vasilică Rosetti (care n'a primit postul de poliţai, inferior situaţiei sale, decât din devotament personal către Tata), ca fraţii Krupenski, Lucian Venier. A adus deasemenea ca subprefect pe unul din subprefecţii pe care-l avusese la Roman, în 1889, şi pe care-l socotia cinstit; prinzându-l însă că întrebuinţa oameni cari datorau zile de prestaţie sau schimbaşi în folosul său, l'a îndepărtat.

Vacanţele de Paşti 1894 le-am petrecut cu toţii la Teţcani. Cum eram mulţi copii veselia a fost mare. O umbră a fost aruncată însă nu atât asupra veseliei noastre a tinerimei — căci la tinerime veselia este un lucru greu de stins — dar asupra liniştei părinţilor noştri, prin îngrijorarea ce au adus răscoalele ţărăneşti cauzate de legea maximului taxelor comunale, în partea dela munte a ţinutului Bacău. Tata a trebuit să meargă în diferitele localităţi, cu trupe şi cu procurori. La Bucşeşti ne-am dus şi Constantin Rosetti Teţcanu şi cu mine, călări, şi am fost certaţi pentru că ne-am vârât acolo. Mişcarea s'a întins prin Ardeaoani, Leontineşti spre valea Trotuşului.

Am auzit atunci pe Tata şi pe Dimitrie Rosetti Teţcanu şi am cetit şi în presa conservatoare că liberalii şi socialiştii aţâţaseră pe ţărani, răstălmăcindu-le prevederile legei maximului taxelor comunale, lege bună şi apărătoare a contribuabilului şi mai cu seamă a celui rural. Peste tot ţăranii, cari, în cele mai multe locuri, au bătut şi schingiuit pe primari şi pe notari, au declarat că se ridică împotriva nouei legi care punea, după credinţa lor, taxe pe copii, pisici, câini, pluguri, viţei, păsări. Campania dusă de liberali contra legei, neorânduiele de stradă puse de ei la cale în Bucureşti în Aprilie 1893, puteau da loc la o bănuială în contra lor. Bănuiala aceasta era întărită prin faptele unor agenţi liberali ca Talianu, date în vileag, în chip cu totul întâmplător. Doamna Catinca Negri, mergând să facă o vizită Aslăneştilor la Răcăciuni, nu a găsit trăsura la gară, de oarece telegrama ei nu sosisă la vreme. Un domn, aflat în gară, auzind de neplăcerea ce avea i-a oferit trăsura sa. Intrebând, în drum, pe vezeteu cine era stăpânul său, acesta a răspuns că era Talianu şi că ei mergeau atunci, din sat în sat, spre a le scula din pricina «legei lui Maxîm». Nu s'a putut dovedi însă, nici atunci, nici mai în urmă, că conducerea par-

tidului liberal sau şefii liberali locali au avut vre un rol activ în punerea la cale a acestor răscoale. Cât despre bănuelile la adresa socialiştilor, ele au fost cu totul neîntemeiate.

In unele locuri ţăranii nu s'au mulţumit a-şi bate primarii şi notarii, ci au sărit char cu beţe şi ciomege asupra trupei. La Leontineşti, la 22 Aprilie, s'a tras chiar cu revolverul asupra sublocotenentului Jipa şi trupa a avut 17 răniţi. Trupa a răspuns cu focuri, cari au răpus pe doi ţărani şi rănit pe alţi doi. Ţăranii s'au arătat peste tot dârzi şi foarte porniţi; aceasta a dus la bătăi administrate de trupe celor prinşi asupra faptului sau arătaţi ca instigatori, bătăi de care opoziţia liberală (care a mers până a spune că Tata a asasinat pe ţăranii răsculaţi) şi unii neprieteni conservatori ai Tatei l'au făcut răspunzător. Ironie a soartei ! care a făcut ca, Tata fiind prefect, să se aplice bătaia, cu toate că totdeauna a socotit bătaia ca ceva barbar şi că orice brutalitate îl revolta adânc!

In realitate cauza adâncă a răscoalelor, cum 'mi-a spus-o Tata atunci şi în urmă, era nemulţumirea cronică a ţărănimei, care a dus ulterior la răscoalele din 1907, cum şi în trecut căuzase şi pe cele din 1888. Pe această stare de nemulţumire, justificată, orice agitaţie prindea şi în ea orice agitator avea un teren favorabil. De altfel starea de enervare începusă încă din 1893 şi, în urma ordinului ministerului, Tata atrăsese atenţia subprefecţilor, în luna Ianuarie 1894, printr'un ordin circular, dar subprefecţii din plăşile Muntele, Tazlăul de sus şi Tazlăul de jos n'au avut perspicacitatea necesară şi au fost surprinşi de evenimente.

Raportul inspectorului general administrativ, colonel Logadi, trimes la faţa locului, arată că nu s'au putut găsi instigatorii deşi s'a putut constata că svonurile s'au răspândit dela oraşe şi prin Evrei, a căror expulsare dela sate fusese ordonată atunci şi executată. Cunoscusem pe colonelul Logadi la Brăila, unde venise pentru o cercetare şi-şi lua mesele la noi şi 'l-am revăzut la Teţcani. Avea o mare durere pe suflet, pe care o povestea tuturora: Regele Carol îl găsise colonel în 1866 şi colonel l'a lăsat până ce a ieşit din armată, douăzeci şi cinci de ani mai târziu. După câte am auzit şi după documentele răsboiului din 1877—1878, măsura a fost justificată pentru că Logadi nu era o capacitate şi pentru că, însărcinat cu funcţia de intendant general pe timpul acelui răsboiu, Ion C. Brătianu a fost nevoit să desfiinţeze funcţia aceasta, în Decemvrie 1877, din cauza incapacităţii titularului. Neînaintarea lui Logadi arată pe de altă parte — el fiind conservator — cinstea cu care au guvernat, când au putut, atât Lascar Catargi cât şi Ju-

nimiştii, nedând steaua de general unui partizan politic socotit inapt spre a conduce un comandament.

Vacanţele din vara 1894 le am petrecut parte la Bacău şi parte la Bohotin, unde Mama şi noi copiii fuseserăm poftiţi de vara Tatei, Profira Sturdza. Tata a vorbit, în amintirile sale, amănunţit, de vechea aşezare dela Bohotin şi despre traiul de acolo. Bohotinul aparţinea atunci Profirei Sturdza, fiica lui Dimitrie Rosetti, frate cu bunicul meu. Rămasă orfană de mamă a fost crescută cu îngrijire de tatăl ei, care a dus-o să asculte lecţiile celor mai de seamă profesori din Europa. Temperament foarte vioi şi aşi zice chiar vulcanic, era foarte veselă şi glumele ei ne făceau să râdem mult. Fusese căsătorită o primă oară cu L. Dossios, cu care avusesă mai mulţi copii cari au murit cu toţii în vrâste fragede. Acum era căsătorită cu Mihai A. Sturdza din Bârlad. Nalt, spătos, Mihai Sturdza, servise ca ofiţer în cavaleria saxonă şi luasă parte la răsboaiele din 1866 şi 1870, în rândurile acesteia. El era de un temperament calm şi aşezat, cu totul opus aceluia a mătuşei, care era veşnic în ebuliţie. Pe cât era el de meticulos, ordonat şi foarte cumpătat în toate, pe atât era ea de dezordonată. El a murit puţini ani în urmă; ea, ajunsă într'o stare de desăvârşită lipsă, a încetat din viaţă în 1933.

Dintre copii, cea mai în vrâstă, Felicia, veselă, zglobie, deşteaptă, inimă bună, care a avut nenorocirea de a lua un bărbat de care a fost nevoită să se despartă, şi-a crescut copiii şi şi-a asigurat traiul printr'o muncă sârguincioasă şi demnă. A doua Alexandrina (supranumită Poppie), a fost şi ea căsătorită cu fratele celui pe care 'l-a luat sora sa, cu care nu a fost mai fericită ca aceasta. Constantin, al treilea copil, nu a devenit cineva de care ar fi putut fi mândru omul îndeplinirei datoriei care era tatăl său.

Am petrecut acolo zile plăcute, jucându-ne cu verii noştri, mergând la vânătoare cu unchiul Mihai sau călărind cu dânsul, ascultând poveştile mătuşei Profira despre trecut, ale Iuliei Lutz despre acelaş trecut, ale unchiului Mihai despre viaţa lui militară.

Intors la Iaşi am reînceput cursurile, de astă dată în noul local. Cu reînceperea lor am început a mă pregăti pentru bacalaureat. In acest scop am luat pe rând cărţile claselor anterioare pentru toate materiile şi le-am recitit cu deamănuntul, luând note şi făcând rezumate; mult au mai luat în batjocură unii din camarazii mei această muncă suplementară a mea şi multe glume făcut-au pe seama mea. Acestea nu m'au împedicat să urmez lucrul, şi, după oarecare trecere de timp, am văzut pe unii începând şi

ei a ceti din materiile claselor anterioare iar alţii cerându-mi rezumatele. Pregătirea aceasta nu numai că 'mi-a prins bine la examen, dar 'mi-a întărit cunoştinţele ce le căpătasem până atunci. In această pregătire, a fost totuşi o mare lacună, firească aşi zice ; am învăţat sau mai bine zis am repetat ce învăţasem, refăcând chiar traducerile latine şi greceşti, dar n'am făcut probleme altele decât cele date ca pilde în cărţi şi nu am făcut mai ales nici o compunere, poate şi din cauza falşei ruşini de a cerere părerea vre unui camarad şi de a-i auzi critica.

Vacanţa de Crăciun am petrecut-o parte la Bacău şi parte la Teţcani. Din spusele părinţilor şi din convorbirile auzite la Teţcani am aflat că situaţia Tatei ca prefect devenise grea pentru aceleaşi motive ca şi la Brăila. Tata voia să facă administraţie şi administraţie bună. El mai credea că printr'o administraţie bună şi cu ajutorul elementelor de care se înconjurase va întări partidul conservator din judeţul Bacău. In sforţările sale pentru a atinge acest scop, s'a bucurat de două sprijine constante: al lui Lascar Catargi şi al lui Dimitrie Rosetti Teţcanu. Primul a fost, cum am spus, prietin cu bunicul meu şi un sprijinitor statornic al Tatei, deşi avea uneori discuţii aprige cu acesta în chestiuni de serviciu. Tata insista asupra nevoei sancţiunilor drastice, iar Lascar Catargi căuta formule mai împăciuitoare. Vasilică Rosetti 'mi-a povestit că, atunci când era la Direcţia generală a penitenciarelor, a fost chemat de mai multe ori de Lascar Catargi, în cestiuni disciplinare privind personalul administraţiei penitenciarelor, spre a preveni măsuri prea aspre din partea Tatei. Sprijinul lui Lascar Catargi nu era întemeiat, însă, numai pe prietenie ci şi pe faptul că moşneagul, socotit ruginit, voia sincer o administraţie bună şi cinstită şi găsise în Tata un om care urmărea aceiaşi ţintă. Şi dovadă că aşa era a fost faptul că a susţinut pe Tata în măsurile luate pentru îndepărtarea celor nedestonici, chiar când aceştia erau susţinuţi de şefii locali conservatori. Altă dovadă că nu era ruginit o constituesc legile votate sub guvernul său, între care legea organizării jandarmeriei rurale, creaţiune în contra căreia liberalii au dus o pătimaşă campanie, dar pe care au urmat să o aplice când au venit la putere.

Dimitrie Rosetti Teţcanu, idealist, om de bine, puţin făcut pentru politică cum se făcea la noi, dar împins a o face de soţia sa, susţinu pe Tata şi din prietenie şi din convingere că aşa cerea binele obştesc şi fiindcă avea a se plânge de procedeurile lui Eugène

Ghika Comăneşti, atunci când Teţcanu fusese prefect sub guvernul lui Teodor Rosetti.

Dar dacă Tata avu sprijinul acestor doi bărbaţi, el avu în contra lui, la început nemulţumirea şi apoi ostilitatea făţişă a lui Eugène Ghika Comăneşti. Acesta era nepot de văr al Tatei şi şef al partidului conservator din ţinutul Bacăului. Chiar după cererea sa, L. Catargi primise demisia colonelului Sandu Krupenski, predecesorul Tatei la prefectura de Bacău, care dovedise o deplină incapacitate. Lascar Catargi, nemulţumit însă de cumetria lui Eugène Ghika cu Leculeştii, numise pe Tata fără a consulta pe şeful conservator local, ceea ce a indispus pe acesta. Se pregătia atunci alegerea unui deputat al colegiului al III-a, alegere ce s'a făcut, precum am arătat, în persoana lui G. I. Donici. Eugène Ghika a fost la Tata şi i-a spus că este nevoit a merge în străinătate, dar că, dacă socoteşte prezenţa sa necesară pentru alegeri, îşi va scurta absenţa. Tata i-a răspuns că poate să steie liniştit în străinătate, lucru care a indispus iar pe şeful conservatorilor bacăuoani. Reuşita lui G. Donici (uşurată şi prin faptul că puterea Leculeştilor începuse a scădea mult din cauză că starea lor financiară nu mai era prosperă), îndepărtările din funcţie a celor incapabili sau necinstiţi, dar partizani ai lui Ghika, strângerea în jurul Tatei a multor tineri conservatori, au speriat pe diferiţi partizani mărunţi şi trepăduşi (ca Toma Rafael, Polţereştii şi alţii) ai lui Eugène Ghika şi au supărat pe acesta. Şi nu puteau să nu supere pe această ciudată fiinţă, făcută dintr'un amestec de sgârcenie şi de generozitate, de sentimente frumoase şi de sentimente egoiste, predominată mai cu seamă de o exagerată idee despre prestigiul său personal şi de un snobbism fără seamă, când nu erau interesele sale materiale în joc. Superb până a fi grobian cu femei rude cu dânsul, era faţă de ai săi chiar dur şi-i trata cu dispreţ. Eugène Ghika era însă atunci supărat nu numai pe Tata şi pe Lascar Catargi, care susţinea pe cel dintâi, dar şi pe Alexandru Marghiloman, care-i refuzase cererea de a schimba personalul judecătoresc al tribunalului din Bacău, de a cărui sentinţă favorabilă, în procesul ce-l aveau Ghikuleştii cu locuitorii de pe moşiile lor, nu era sigur. Din ziua în care magistraţii tribunalelor au devenit inamovibili Eugène Ghika s'a lăsat de procese.

Spre a se răsbuna a pus la cale o grevă a membrilor consiliului judeţean, care n'a mai putut fi întrunit. In faţa acestei situaţii Tata 'şi-a pus demisia la dispoziţia lui Lascar Catargi. Acesta i-a răspuns că nu se poate dispensa de concursul lui Eu-

gène Ghika, care cheltuise şi cheltuia mult pentru partid, dar că nu-i primeşte demisia. Să-şi caute alt loc care să-i convină şi-l va numi în acel loc. Intransigenţa Tatei îi crease din nou duşmani şi-l sili a părăsi încă un post. Nu am auzit dela dânsul nici o recriminaţiune şi nici dela Mama, care, deşi mai împăciuitoare, socotia că Tata avea dreptate.

Intâmplarea a făcut ca, în Ianuarie 1895, să devină vacant postul de director general al închisorilor, prin demisia silită a titularului de până atunci. Tata înlocui pe acesta la 31 Ianuarie 1895.

Dar şi la direcţiunea închisorilor Tata avu, dela început, de luptat cu mari greutăţi, nu de natură politică sau de o natură politică mai redusă de astă dată. Necinstea era adânc înrădăcinată şi la închisori şi la direcţiunea generală. Combaterea acesteia era grea pentru că însăşi personalul de direcţie şi control era nărăvit. Tata obţinu dela L. Catargi, pe care-l convinse de necinstea subdirectorului general, îndepărtarea acestuia şi numirea, în locul lui a lui Vasilică Rosetti dela Filipeni, pe care-l avusese poliţai la Bacău.

Scund la trup, mărunt şi subţire, cu o faţă smolită care-i adusese porecla de Zigeuner Baron, Vasilică Rosetti, deştept şi foarte vioi, generos, îşi făcuse studiile la Cernăuţi şi la Viena, unde absolvise facultatea de ştiinţe (matematici) şi luase lecţii şi făcuse practică de comptabilitate. Normal ar fi fost să ocupe o catedră în învăţământ, mai ales că pe atunci titraţii lipsiau. Un soiu de orgoliu, nepotrivit de altfel cu felul său de a fi, l'a împedicat de a se prezenta vreodată la un concurs pentru ocuparea unei catedre libere. A intrat în politică şi a fost un credincios prietin al Tatei. In scurtă vreme a descoperit neregulile şi abuzurile ce se obişnuiau la închisori şi a pus temelia unei bune comptabilităţi, lucru în care a fost secondat cu destoinicie de funcţionarul Baraittaru, numit de Tata. Căpătase o aşa autoritate în această privinţă încât, oricând se părea lui Lascar Catargi că socoteli de ale ministerului nu erau tocmai cum trebuiau să fie, dădea ordin să le trimeată spre verificare (chiar dacă nu priveau direcţia închisorilor) lui: «ista mic dela închisori».

De lucru au avut mult, Tata şi Vasilică Rosetti, ca să pună ordine. Au reuşit, dar au trebuit să îndepărteze pe mulţi din acei cari născociseră fel de fel de mijloace necurate spre a-şi crea venituri. Aşa: unii trimeteau liste de plăţi a căror verificare mai strânsă arăta că socotiau luna de 45 zile, un altul făcuse o înţelegere cu un farmacist ca să deie cretă în loc de chinină, oferind în

schimb, pentru diferența de cost. parfumuri doamnelor din orașul unde se afla, alții se înțelegeau cu antreprenorii cari executau diferite lucrări, etc. In urma experienții ce căpătase în scurt timp, a inspecțiilor făcute pe la diferitele închisori și a celor auzite la congresul general penitenciar din Paris, unde Tata a reprezentat România împreună cu I. Duca, procuror general la Curtea de Apel din București, Tata lucra, în cursul verei 1895, la un proect de organizare a penitenciarelor și ne vorbia de chipul cum erau organizate penitenciarele în străinătate și de cele ce se puteau aplica la noi.

Vacanțele de Paști 1895, le-am petrecut iarăși la Tețcani.

In Mai 1895 atmosfera clasei mele era plină de îngrijorare întru cât îngrijorarea poate cuprinde, în chip constant, tinerimea de vârsta la care eram noi. Două examene se apropiau, cel de absolvire a clasei a VII-a și bacalaureatul. Venise acum rândul nostru, a celor cari ne pregătisem conștiincios tot anul, să facem ironie pe socoteala celorlalți și caetele, rezumatele și explicările noastre aveau mare căutare. Am trecut, toți, mi se pare, prin focul celor două examene, dar deși atât la examenul de clasa VII-a cât și la acel de bacalaureat am fost clasificat al treilea, era cât pe aci să rămân de căruță. Am mai spus că nu făcusem nici odată compuneri românești. La bacalaureat. la înscris, ni s'a dat să facem, la limba română, o compunere despre patrie sau patriotism. Lucrarea mea a fost atât de rea încât, dacă celelalte lucrări în scris n'ar fi fost foarte bune, aș fi fost respins. La oral președintele comisiunei care m'a ascultat cu deosebită atenție mi-a spus că nu poate înțelege cum un candidat, care era atât de stăpân pe toate materiile, să fi făcut o compunere atât de nulă. I-am arătat că nu făcusem o compunere în tot cursul liceului.

După terminarea examenului Tata m'a chemat la București. Am stat acolo câteva zile și ne-am dus apoi împreună la Mânăstirea Văratec, unde am petrecut vacanța cu toții.

Viața la mânăstirile din Moldova, vara, era foarte plăcută, căci se găsia, în mijlocul unei naturi bogate și variată ca aspect, un traiu liniștit, într'o atmosferă prietenească, fără a fi nevoit să frecventezi toată lumea. Maicele, care posedau vreo casă mai mare decât o cereau nevoile lor sau chiar aveau mai multe case, le închiriau pe un preț modest, pe timpul verei. Aceste case, curate, mobilitate simplu dar îndestulător pentru o așezare trecătoare, erau prototipul așezărilor moldovenești ale clasei de mijloc și aveau un farmec de arhaism și de primire prietenească. Lumea

care venia să petreacă vara la mânăstiri era o lume care avea nevoie de liniște și cum pe acele vremuri nu existau nici gramofoanele, nici radio-ul, domnea în adevăr, în cuprinsul mânăstirilor o liniște binefăcătoare, întreruptă câte odată numai de un râs al vreunei maici mai tinere sau vreunui copil de-ai vizitatorilor. Toaca și clopotele făceau să răsune văzduhul la ore anumite, de chemările lor sonore. Maicele erau ocupate, pe lângă lungile slujbe bisericești (la unele din care, în special cele de noapte, multe lipseau), de gospodăria lor și cele mai tinere cu sericicultura, pentru care se înființase o școală la Văratec.

Vizitatorii își petreceau vremea contemplând natura, plimbându-se prin pădure sau făcând excursii ceva mai lungi la mânăstirile vecine. Am fost astfel la Cetatea Neamțului, la mânăstirile Agapia și Neamț, la Schitul Horaița și odată, cu Tata și cu fratele meu Henri, călări peste munți la Bisericani, care era atunci o închisoare, pe care Tata a inspectat-o; vederea de pe culmea D. Simonului, aflat deasupra Bisericanilor, este una din cele mai frumoase și mai caracteristic moldovenească ce cunosc. Cu aceste plimbări, cu cetiri plăcute și cu mergeri a celor tineri la balurile săptămânale de la Bălțătești, a trecut vara repede.

Stareță a mânăstirei era atunci maica Eugenia Negri, sora lui C. Negri și a doamnelor Catinca Negri și Zulnia Sturdza. Ea conducea ferm comunitatea maicelor și impunea vizitatorilor respectul liniștei; pe toți îi primea cu o perfectă urbanitate și bunăvoință.

Părinții erau hotărîți să se stabilească în București, atât din cauza slujbei Tatei, cât și pentru studiile noastre. De oarece trecusem bacalaureatul, trebuia să-mi aleg o carieră. Alegerea aceasta era de mult făcută. Interesul ce-l aveam pentru tot ce era mecanic, pentru fizică și chimie și credința că eram tare la matematici, mă hotărîse de mult să devin inginer și părinții, nu numai că nu se opuseseră la această dorință a mea, dar mă încurajară și cu atât mai mult cu cât în acele vremuri ingineria se bucura de o mare vază la noi în țară, inginerii fiind cei dintâi specialiști cari dovediră că putem produce prin noi înșine. M'am prezentat deci la concursul pentru admitere în anul preparator al Școalei Naționale de Poduri și Șosele, pentru care mă pregătisem toată vara, și am fost admis, printre cei din urmă primiți.

Un eveniment politic a dărîmat planurile părinților: guvernul Lascăr Catargi a demisionat și a fost înlocuit, la 4/16 Octomvrie 1895, prin guvernul național-liberal al lui D. A. Sturdza. Cu

obiceiurile de atunci, cu relaţiile personale proaste ale Tatei cu şeful noului guvern, era cu neputinţă ca Tata să-şi păstreze slujba. Şi-a dat demisia, care i-a fost primită; odată cu dânsul a demisionat şi Vasilică Rosetti. Noua administraţie, iarăşi după obiceiul vremei, s'a pus să răscolească totul, a spus-o Baraittaru (rămas în slujbă în urma intervenţiei Tatei pe lângă Bianu) Tatei, spre a-i găsi vreo vină dânsului şi lui Vasilică Rosetti, dar n'a găsit absolut nimic. Cu lipsa de lealitate a moravurilor politice de atunci a întrebuinţat atunci calomnia şi *Voinţa Naţională* a publicat, la 3 Ianuarie 1896, un articol *Rescoala de la Mărgineni*, în care Tata era acuzat de a fi luat «dispoziţiunea neomenoasă de a se pune în fiare toţi deţinuţii fără nici o vină». Acuzarea era de rea credinţă şi Tata a făcut un răspuns, pe care, cu toată intervenţia lui I. Bianu, *Voinţa Naţională* a refuzat să-l publice.

Tot atunci a fost silit să demisioneze şi Eugène Balş. Pentru dânsul a fost o adevărată catastrofă. După ce-şi pierduse averea, avusese norocul să fie numit director general al Monitorului Oficial şi al Imprimeriilor Statului. Această slujbă, care nu cerea cunoştinţe speciale şi nici o muncă deosebită, era cât se poate de potrivită pentru omul de bine, cult, ordonat, dar necunoscând serviciul de funcţionar, care era unchiul Eugène. De trei ani se învăţase cu serviciul şi ducea o viaţă modestă dar plăcută pentru dânsul. Nici nu se gândea că nu va rămâne acolo mult timp. Demisia lui Lascăr Catargi a fost o groaznică lovitură pentru dânsul. La început a crezut că totuşi va putea rămâne. Iluziile nu i-au fost de lungă durată şi a fost nevoit să-şi deie demisia; aceasta însemna pentru dânsul ruina totală şi finală. Omul de bine şi generos care a fost totdeauna G. I. Donici l-a scos din impas oferindu-i ospitalitatea la Valea Seacă. Intr'acolo, după ce şi-a vândut cărţile (pe preţ de nimic), şi câteva obiecte, a plecat bietul unchiu Eugène, un om îmbătrânit şi adânc desnădăjduit.

V.

IN ŞCOALA DE PODURI ŞI ŞOSELE

Toamna 1895 adusese, precum am văzut, necazuri, nouă şi celor din jurul nostru. Pentru părinţi, ale căror planuri de stabilire în Bucureşti şi strângere a copiilor în jurul lor erau cu totul zădărnicite, se punea problema grea a ce vor face, căci veniturile dela Ordeşti erau minime şi aveau de crescut patru copii, a căror instrucţie, deşi ieftină, totuşi reprezenta drept cost poate mai mult ca întregul lor venit. Mie, la Bucureşti, mi s'a dat din Octomvrie 1895 şi până'n Iunie 1896, 150 lei pe lună, pentru locuinţă, întreţinere, cărţi şi îmbrăcăminte şi am avut şi am mulţumirea că această sumă mi-a ajuns şi că nici n'am cerut mai mult şi nici n'am făcut datorii. Pensiunile fraţilor mei, la Liceul Internat din Iaşi şi a surorei mele la pensionul Notre Dame de Sion, se ridicau la sume iarăşi nu mici pentru mijloacele părinţilor. Aceştia însă, cu dragostea ce o aveau pentru noi şi cu grijă pentru viitorul nostru, au hotărît ca să facă orice sacrificiu pentru continuarea studiilor noastre. Cât despre dânşii, ne mai rămânându-le mijloace îndestulătoare pentru a ţine casă, şi, cu toate că Mama era bolnavă, au primit invitaţiunile a diferite rudenii şi prieteni de a sta pe rând la dânşii. Nevoia de a sta la alţii, de a nu-şi avea căminul lor, a costat mult de tot şi pe Mama şi pe Tata. Dacă, în scrisorile ei, Mama îmi vorbea de dorul ei după noi şi de deziluzia de a nu avea momentan un cămin, nici ea, nici Tata nu s'au descurajat şi au primit acestă încercare a soartei fără recriminări. Cu demnitate, cu mult curaj, au luat lucrurile aşa cum erau, iar pe noi ne îndemnau a ne face datoria. Grijile Mamei pentru ai săi nu au împiedicat-o să se îngrijească de soarta credinciosilor slujbaşi de atâţia ani cari au fost Profira şi Gheorghe Barbu, Regina Harandt şi chiar Bernhardt Braun.

Din toamna 1895 până la sfârşitul primăverei 1896, Mama şi Tata au stat la Grădinţi, la o vară prin alianţă a Mamei, Mariă Lupu Bogdan. Atât ei — despre care voiu vorbi mai târziu — cât şi tuturor acelora cari, ca Gheorghe Văsescu, prietenul Tatei, ca mătuşa noastră Elena Bogdan, ca G. Donici, ca Vasilică Rosetti, cari pe rând şi cu inimă deschisă au găzduit pe părinţii, pe fraţii şi pe sora mea, le sunt adânc recunoscător şi poate mai recunoscător acum când văd lucrurile de departe şi în ansamblul lor decât atunci când, tânăr şi preocupat de studiile mele, nu mi-am dat

seamă în deajuns — mai ales că din copilărie văzusem peste tot de ai noştri stând ani de-arândul la noi sau la rude — de cât făceau ei pentru ai mei.

Cu cetitul, cu cântatul la pian, cu facerea de acvarele şi prin convorbiri cu cei ai casei, Mama reuşia a face să-i treacă vremea. Tata, care nu manifesta nemulţumire şi nu voia să se lese abătut, lua interes la tot ce se petrecea în lume, cum luase totdeauna şi se puse pe lucru. Continua lucrarea asupra reformei închisorilor şi începuse un roman, pe care-l denumise atunci *Păunaşul Codrilor*, roman care a devenit mai târziu *Cu Paloşul*. Dar lucrul mergea greu şi de cele mai multe ori nu mergea de loc, lucru pe care-l spunea în scrisorile sale către Bianu, justificându-se cu spusa lui Miron Costin că pentru a scrie «gând slobod şi fără valuri trebueşte»; dar numai aşa nu erau şi nu puteau fi gândurile Tatei atunci. Încetul cu încetul Tata şi-a revenit şi în primăvară studiul asupra penitenciarelor era gata, iar în Septemvrie, fiind la Văratec, terminase cam un sfert din roman.

După plecarea Mamei, a Tatei, a unchiului E. Balş şi a lui Vasilică Rosetti, rămăsesem, pe la mijlocul lui Octomvrie, singur în Bucureşti şi locuiam într'o cameră mobilată, în calea Griviţei No. 94 (azi hotel Basarabia), unde mai locuia un coleg dela Şcoala de Poduri. Deşi eram ambii în anul preparator şi deşi stam în aceiaşi casă, nu ne-am împrietenit nici odată şi nici nu ne-am gândit să cetim şi să lucrăm împreună. Mesele le luam la un restaurant din Calea Griviţei, Bratu, care era atunci între actualul hotel Traian şi Gara de Nord. Preţurile erau foarte ieftine: cartela de 30 feluri, costa 9 lei, adică 30 bani felul de mâncare şi pâine se dedea la discreţie; cu 1,80 lei pe zi sau chiar cu 1,50, te săturai. Unde mai sunt zilele de atunci! Dimineaţa îmi făceam singur o ceaşcă de cacao, pe care o luam cu un corn. Din cauza cacaolui am petrecut odată o noapte foarte agitată. Colegul locuind în aceiaş casă, urmând pilda mea, îşi făcea şi el cacao, însă în loc de o ceaşcă, lua în cursul zilei, un mare număr de ceşti, ceea ce a avut un efect prost asupra nervilor lui. Intr'o seară, gazda a venit să mă cheme zicând că colegului îi este rău; avea un adevărat atac de nervi şi nu voia să se cheme un doctor. După sfatul unuia dintre locatari, că numai mersul îl va calma, am luat pe coleg cu mine şi am colindat în acea noapte aproape tot Bucureştiul. Către ziuă s'a mai liniştit şi l'am dus acasă, dar i-am luat cacao ce mai avea. O rudă a mea, căreia îi povestiam a doua zi cum petrecusem noaptea, mi-a spus că o şedinţă de «palme.

picioare, spete jos», după cum arată Caragiale în ale sale *Telegrame*, ar fi fost mai indicată și mai ales că mi-aș fi putut răsbuna astfel de lipsa de somn la care fusesem silit.

Școala Națională de Poduri și Șosele, cum se numia atunci actuala Școală Politecnică, era în același local din colțul caei Griviței cu Strada Poliza și se bucura de un foarte bun renume, datorit mai cu seamă fostului ei director Gh. Duca, un om muncitor, sever și foarte bun organizator.

Director al Școalei (titlul s'a schimbat azi în acel de rector: nu știu dacă printr'aceasta el are un prestigiu mai mare decât îl avea pe vremea lui Duca și a urmașilor săi) era atunci C. Sturdza, frate cu R. Struza cu ai cărui copii ne jucasem la Târgul Ocnei. Era un om liniștit, a cărui influență nu era vizibilă, dar nu mai puțin eficace pentru aceasta. Cu mine a fost foarte binevoitor și m'a primit bine, cum m'a primit și nevasta sa.

Acei care inspirau teamă erau profesorii, oameni aleși și fiecare distins în ramura sa. Am avut ca profesori pe: Spiru Haret, care preda geometria analitică, David Emanuel, algebra superioară (fusese coleg cu Tata la Paris), Capuțineanu de geometria descriptivă, Ureche de geometria proectilă, Many pentru fizica-matematică, D-rul Alfons Saligny pentru chimie și bătrânul Dupperex pentru desemn și laviu.

Cursurile aveau loc dimineața, iar toată după amiaza era rezervată desemnului, care avea atunci o mai mare importanță ca azi. Cursurile erau foarte bine și conștiincios făcute. Nu se pomenea de întârzierea sau de nevenirea unui profesor la curs. Dacă era împiedicat a veni la curs unul, venia în locul lui altul; așa G. Duca a înlocuit câtva timp pe Dupperex la desemn. Dar, un mare dar. cursurile erau numai expuneri teoretice, *ex cathaedra*, și nu se făceau atunci, cu profesorii, nici o aplicație, nu exista ceea ce există în universități azi, așa numitele seminarii. Ce rezulta de aci pentru elevii conștiincioși dar slab pregătiți în matematicile elementare, cum eram eu? N'am lipsit nici odată, luam note — am și azi o parte din caetele mele de note și din rezumate — învățam regulat lecție cu lecție, dar nu făceam aplicații. La examene am fost incapabil să rezolv problemele ce ni se dădeau. La geometria descriptivă, al cărui curs chiar, așa cum îl făcea bătrânul Capuțineanu — care desemna pe tablă niște epure admirabile —, era o continuă aplicație, la chimie, unde ni se făceau continuu experiențe, și la desemn, nu eram de loc mai slab ca alții. Pe la finele anului școlar C. Sturdza (care mă sfătuise mai înainte să iau

un preparator, dar de unde era să-l plătesc?), m'a sfătuit a nu mă prezenta la examenul de admitere în anul întâi al şcoalei ci să repet anul pregătitor. Bizuindu-mă pe faptul că muncisem şi că aveam încă toată vacanţa înaintea mea, nu l-am ascultat şi am fost astfel nevoit a face silit ceea ce mă sfătuise el să fac de bunăvoie. O soluţie ar fi fost să lucrez împreună cu un coleg, dar un sentiment absurd de sfială pe de o parte, de mândrie de a nu avea aerul inferior altuia pe de alta, m'au împedicat de a o face Am plătit scump prin rana de amor propriu ce mi-a cauzat căderea la examen şi prin suferinţa ce mi-a prilejuit ştiinţa că adusesem o nemulţumire părinţilor şi aşa destul de necăjiţi.

In şcoală domnea atunci o atmosferă de muncă, de muncă intensă, şi un sentiment de superioritate asupra celor cari urmau alte cariere. Cariera inginerească era aceia în care Românii produseseră întâi, prin ei însuşi, şi elemente de valoare şi lucrări însemnate — atunci s'a inaugurat doar podul de peste Dunăre — şi era oarecum firească această părere de superioritate. Dar în şcoală domnia atunci, cum domnia şi printre mulţi ingineri, un spirit păgubitor de unilateritate. Aveam la dispoziţie două biblioteci în care lucram aproape în toate serile, căci cărţile erau foarte scumpe şi mulţi dintre noi nu puteam să ne plătim luxul de a le cumpăra: a şcoalei, pur tecnică, şi a Fondaţiei Regelui Carol I, unde se găsiau şi cărţi şi reviste literare şi de cunoştinţi generale. După o zi întreagă de matematici şi de desemn, simţiam nevoia de a ceti şi altceva şi atunci mă duceam adesea la biblioteca Fondaţiunei Carol I.

Nu se făcea gimnastică şi nici nu se practica vreun sport.

Colegii erau oameni de treabă, unii ajungând la situaţiuni importante. In promoţie erau şi câţiva Evrei. Cu unul dintre aceştia, antipatic prin chipul său de a critica şi de a dispreţui multe lucruri din ţară, am fost de mai multe ori în conflict şi am ajuns chiar la lovituri, pentru care am fost dezaprobat — şi cu drept cuvânt — şi de colegi şi de C. Sturdza, care m'a chemat şi mi-a vorbit prieteneşte dar ferm, pentru că dreptatea nu era de partea mea şi pentru că întrebuinţasem expresii pejorative la adresa neamului lui Israel. Dacă conflictul s'ar fi întâmplat la Iaşi, desigur că majoritatea clasei, fără a mai judeca, ar fi sărit asupra colegului evreu; fiind la Bucureşti şi'ntr'un mediu mai puţin inconştient antisemit, lucrurile nu s'au petrecut aşa, spre cinstea colegilor mei. In afară de colegii mei de clasă am cunoscut mulţi din ceilalţi ani de studii, printre cari m'am împrietenit cu I. D.

Ghika, omul de treabă a cărui creştere în Anglia îl apropia mult de mine, şi cu N. Miclescu, inginer distins, scriitor inimos şi viteaz comandant de batalion în marele răsboiu.

Tot din şcoală făcea parte atunci şi Secţia de conductori de lucrări-desemnatori, ce este azi o şcoală deosebită. Atât din cauza nivelului de cultură mai puţin ridicat (se cereau numai patru clase de liceu pentru a fi admis în acea secţie) cât şi din cauza unui adevărat snobism, nu era nici o relaţiune între elevii şcoalei de ingineri şi între acei ai secţiei de conductori, cu toate că ambele erau în acelaş local.

Duminicile şi sărbătorile mă plimbam de obiceiu dimineaţa, prin oraş, pe care învăţam a-l cunoaşte, mă duceam la bisericile care aveau coruri, mai ales la Domniţa Bălaşa, sau mergeam să patinez. După amiază mă duceam să văd rude ca Sturdzeştii dela Şcheia (pe cari-i cunoscusem la Iaşi, ca familia lui I. Duca, cari nu numai că mă primeau totdeauna bine, dar, mai ales cei de al doilea, mă poftiau des la masă.

In casa cea dintâi, Mitică Sturdza Şcheianu, care-şi făcuse studiile în universităţile Germaniei din mijlocul veacului al XIX-a, scund la trup, bine clădit, purtând o barbă tăiată rotund în jurul feţei (din care cauză fusese supranumit Tata *Le Barbifère)* şi ochelari, cu mişcări socotite, cu vorba lui domoală, îmi vorbia de multe lucruri, căci cetise multe şi se interesa, ca majoritatea acelora din generaţia sa, de toate. Muncitor pe atât de sârguincios pe cât era de modest, adunase o însemnată bibliotecă istorică (pe care a dăruit-o Academiei Române) şi un foarte numeros material pentru studiul chestiunii agrare la noi, material care a fost folosit de Tata pentru scrierile lui asupra acestei chestiuni, iar o parte a fost publicat tot de Tata în colecţia de *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*. D. C. Sturdza-Şcheianu s'a ocupat şi de sigilografia moldovenească, făcând o minunată serie de fotografii a peceţilor de pe documente, fotografii care şi ele se găsesc azi în colecţiunile Academiei Române. Afară de o fotografie reuşită ce se află într'una din sălile Academiei, de cuvântările rostite în Academie cu prilejul morţii sale şi a primirei donaţiei sale, de I. Bianu şi de A. Lapedatu (cuvântări rămase ascunse în *Analele* Academiei Române — partea administrativă), de cele câteva rânduri ce i-a consacrat Tata în introducerea la *Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova*, de un articol al lui N. Iorga şi de o notiţă biografică foarte sumară în *Dicţionarul Enciclopedic al Cărţii Româneşti*, nu ştiu să existe ceva care să reamintească, cel puţin cercetătorilor

în ogorul istoriei, ce datoresc acestui muncitor harnic şi atât de modest. Dintre surorile sale eu o preferam pe Maria, care era mai puţin rigidă şi avea pentru mine o adevărată afecţiune. Esmeralda Ventura era prea rece şi prea rigidă, iar Anicuţa Sturdza, deşi veselă şi amuzantă, avea o oarecare tendinţă de spirite înţepătoare, şi eu având înţelegerea mai puţin vie nu m'am putut nici odată împăca bine cu asemeni persoane, cu cari nu mă simţeam la largul meu, căci, chiar când nu era cazul, mă aşteptam la o înţepătură din partea lor. Casa lor era ţinută admirabil. Cu dânşii mai steteau soţul mătuşei Esmeralda, Iancu Ventura, fiul lor Georges, care-şi făcea atunci serviciul militar şi fiica mătuşei Anicuţa, Margareta Negruzzi. Toţi ai casei erau conservatori convinşi şi bine înţeles că guvernul liberal, atunci la putere, era rău văzut, cu toate că avea în capul său pe vărul lor primar, D. A. Sturdza, cu care de altfel nu trăiau bine. D. A. Sturdza avea atunci — el boer de neam vechi — slăbiciunea ca, aproape în fiecare cuvântare, să atace boerimea fanariotă — în care cuprindea pe toţi acei de viţă boerească, pământeni sau fanarioţi, cari nu erau liberali — atribuindu-i toate relele şi, pasionat cum era mergea departe în ponegririle sale. Intr'un discurs, din acei ani, a spus că mama sa, o adevărată matronă română, l'a oprit din cea mai fragedă copilărie ca să se joace şi să vie în contact cu alţi copii de boeri. Această afirmare, precum o spuneau mătuşele de la Şcheia, era inexactă.

In cealaltă casă, a lui I. Duca, care era consilier la Curtea de Casaţie, am mers şi mai des şi am fost tratat ca un fiu al casei. I. Duca era un conservator de nuanţa Marghiloman şi vedea în fiecare liberal un duşman — îi făcuseră, nu-i vorbă, şi liberalii, cu Eugène Stătescu în cap, multe mizerii —, atmosfera era deci şi mai antiliberală în casa sa. Cu dânşii sta şi mama lui Duca, văduva generalului Duca, care fusese în tinereţea ei de o mare frumuseţe. Mă împrietenisem cu fiul mai mare, Georges, ajuns ca şi tatăl său consilier la Curtea de Casaţie. — Vremea m'a îndepărtat cu totul de aceste familii, care au fost atât de primitoare pentru mine şi mi-au arătat atâta prietenie; amintirea prieteniei şi ospitalităţii lor a rămas însă cu totul vie, cum adâncă este recunoştinţa ce le păstrez.

Vedeam deasemenea câte odată pe Lascăr Catargi, la care mă dusese Tata. Despre Catargi n'am multe de spus căci cele spuse de Tota în ale sale amintiri, redau exact impresia ce mi-a făcut şi mie, crescut într'o atmosferă de sinceră admiraţie pentru

bătrânul şef al partidului conservator. Un lucru m'a isbit: vorbia puţin şi mai ales când era nevasta sa de faţă vorbia şi mai puţin şi nu vorbia decât rar de politică de partid. Apoi vedeam pe I. Bianu, totdeauna prietenos şi de bun sfat şi mai des pe Miss Belbin. Am arătat că după ce a stat trei ani la noi şi trei la Tetcani, venise la Brăila, unde începuse a da lecţii de limba engleză, lecţii însă care găsiau prea puţini amatori. De aceia se mutase în Bucureşti. Cu tenacitate şi cu energie reuşise să-şi creeze relaţii bune şi avea un număr suficient de elevi şi eleve. A continuat să fie pentru mine buna prietină şi îndrumătoarea ce fusese de la venirea ei în ţară.

In toamna 1895 am făcut cunoştinţă şi m'am apropiat de două familii cu care eram înrudit de aproape: acea a fratelui bunicei mele beizade Iancu Ghika şi familia A. Balş, în care intrase prin căsătorie mătuşa mea Zoe. Cea dintâi se compunea atunci din: mătuşa Alexandrina şi fiii săi Alexandru zis Rapineau (pentru că picta din când în când), Vladimir şi Dumitru. Mărunţică, slabă, arătând atât de slabă încât se părea că era deajuns să sufli ca să o dai jos, tante Alexandrine, nepoată de frate a celor doi Ghikuleşti cari au domnit în veacul al XIX-lea în Ţara Românească, fusese căsătorită cu Beizade Iancu Ghika (fiul lui Grigorie Ghika Vodă din Moldova) despre care am scris în introducerea la corespondenţa sa din timpul şi de după răsboiul din 1877—1878.

Inteligentă, cultă, bună muzicantă, puţin cam afectată, văzuse multe şi ştia foarte multe şi despre trecutul nostru apropiat şi despre persoanele diriginte ale Europei. Era cât se poate de interesant să o auzi vorbind. Inrudită aproape cu toată boerimea din Bucureşti, vedeai la dânsa multă lume. Pe fiul mai mare, Alexandru, îl cunoscusem la Târgu Ocna. Venise şi stătuse mai multe zile la noi. Era îndrăgostit de nu ştiu ce tânără persoană din împrejurimi sau care era la băile Slănic şi ruga pe Tata ca să-l ajute să o răpească. Tata a scris însă mătuşei Alexandrina care-şi rechemă fiul. Mai scund puţin ca Tata, nu aşa de rotund. Rapineau seamăna leit la faţă cu Tata — îi era doar văr primar. Adevărat boem, având mult haz, nu a făcut nimic toată viaţa lui. Ba a fost şef de cabinet a lui Lascar Catargi, într'unul din ministerele dintre 1890 şi 1895. Ceilalţi doi fii şi mai ales Dumitru care-şi făcea atunci serviciul militar, făcuseseră studii strălucite. Dumitru a intrat în diplomaţie în care a fost element de valoare, deşi uneori, cum a fost în anii 1914—1916, a încercat sau cel puţin a dat impresia lui Ion I. C. Brătianu că nu se conforma cu

totul instrucţiilor sale, părând că vroia să ducă o politică personală. Ulterior, ca ministru al afacerilor străine, a dat dovezi de caracter, între altele refuzând a se face organul de răsbunare al altora. Nimic nu arăta atunci că Vladimir, care se îndeletnicea pe acea vreme mai ales cu cetirea de memorii despre curţile regilor Ludovic al XIV-lea şi al XV-lea, era să devină preot catolic. Se zice că în această calitate este foarte caritabil şi că face mult bine sărăcimei din mahalalele Parisului.

Familia Balş se compunea atunci: dintr'o soră şi trei fraţi. Cea dintâi Elena, frumoasă, admirabil de bine crescută, de un caracter meticulos şi înzestrată cu un deosebit simţ al datoriei. Ea a luat, în vara următoare, pe doctorul I. Cantacuzino de soţ. Cei trei fraţi erau: Alexandru, Gheorghe şi Matei. Primul, mai în vrâstă ca toţi, era un om înalt, subţire cu o privire sclipitoare de deşteptăciune, foarte cult, foarte hazliu, având foarte mult farmec, cunoscător a o grămadă de anecdote pe care le povestia cu mult brio, dar bolnav şi risipitor. Căsătorit cu mătuşa mea Zoé, era atunci consul general la Budapesta. In anii dinainte de 1888 făcuse parte din «Junimea», dusese o vajnică campanie contra liberalilor, prin presă şi prin graiu, avusese dueluri, fusese închis la Văcăreşti şi se distinsese şi prin violenţa sa egalată numai de acea a prietenului său Nicu Filipescu. Gheorghe Balş era inginer şi lucra atunci la construcţia podului dela Bărboşi. Prietenia noastră începută atunci, s'a strâns şi mai tare după ce am devenit cumnaţi. Om de bine în înţelesul cel mai larg al cuvântului, bun soţ, bun tată, bună rudă, bun cetăţean, prietin credincios, caritabil, muncitor, foarte cetit, excesiv de modest, este acela care cel dintâi a scos la iveală în ce a constat arhitectura moldovenească în trecut. El a condus cu destoinicie, atât la Iaşi, în timpul răsboiului de întregire, cât şi ulterior în întreaga ţară, Crucea Roşie. Cu fratele său Matei, atunci student în drept şi funcţionar la nu ştiu ce minister, m'am împrietenit deasemenea şi prietini am rămas cât a trăit. Matei era un magistrat de o integritate, mai presus de orice, conştiincios, foarte muncitor, nu aşa de deştept ca fraţii săi, bun prietin, puţin cam intolerant şi îngust ca idei sub influenţa educaţiei ce o căpătase în Elveţia.

Două case în care mai mergeam, Duminica după amiazi, erau acele ale Doamnei Caterina Exarcu şi ale lui Nicu Krupenski, directorul Monetăriei Statului, în care case se dansa.

Atât pentru vacanţele de Crăciun 1895 cât şi pentru cele de Paşti 1896, am fost la Gădinţi şi pentru câte o zi la Iaşi. Nu mai fusesem la Gădinţi până atunci. Casa Bogdăneştilor de acolo este

aşezată pe un tăpşan deasupra satului şi a şesului Siretului. Vederea este întinsă şi frumoasă, iar grădina înconjurătoare fusese frumoasă. Zic fusese, pentru că, atunci când am cunoscut-o eu, nu mai era bine întreţinută, cum nu era nici casa. Vremurile erau destul de grele pentru Maria Bogdan, care cheltuise cam mult înainte şi trebuia să facă faţă acum la o sumă de creditori. Din această pricină, în casă era un mare amestec de lux şi de primitivitate. Cai şi trăsuri frumoase, bine ţinute, cu vezeteu în livrea impecabilă ; mobile de lux într'o parte iar aiurea abia strictul necesar; coroane princiare peste tot şi camere de toaletă mai mult de cât primitive; mese îmbelşugate, servite la ore foarte variabile şi o bucătărie de o curăţenie îndoielnică. Afară de părinţii mei şi de musafiri, unii stând mai mult, alţii numai trecători, se aflau la Gădinţi : Maria L. Bogdan, stăpâna casei, o fiinţă foarte bună, veselă şi plină de viaţă, deşi avea atunci destule griji. Regreta, fără doar şi poate, de a nu mai putea sta în Bucureşti şi de a nu mai putea călători în străinătate, dar firea-i veselă şi un sentiment de mândrie o făceau să ieie lucrurile cât mai bine. Mai erau acolo : Mama ei, Doamna Docan, născută mi se pare Alecsandri şi în ori ce caz rubedenie de a poetului, o doamnă bătrână, având pentru jocurile de noroc tot atâta pasiune câtă ură înverşunată avea pentru dânsele fiica sa, şi petrecându-şi vremea cu căutarea de sisteme pentru a câştiga la ruleta dela Monte Carlo ; fratele ei Alexandru Docan, om foarte sclivisit, plăcut în societate ; fiul ei Dumitru, pe care-l iubea cu atât mai multă pasiune cu cât perduse pe întâiul său fiu Bob. Dumitru avea un caracter blajin dar era grozav de răsfăţat. Toţi erau foarte drăguţi cu părinţii mei şi au fost tot aşa şi cu mine.

Cum spuseiu mai sus, prin deosebire de ce fusese în liceul din Iaşi, politica nu interesa mult pe elevii Şcoalei de poduri şi ecourile ei nu găsiau decât un slab răsunet printre ei. Totuşi, în primăvara 1896, afacerea Ghenadie găsise ecou şi între noi. Este greu de a da o ideie de ce pasiuni a stârnit această afacere, în care patima politică pe de o parte, lipsa de tact şi de măsură a lui D. A. Sturdza şi nu mai puţin mentalitatea neduhovnicească a membrilor Sfântului Sinod pe de alta, au fost deopotrivă de vină. In cercurile conservatoare ea a dat naştere la iluzii de revenire la putere, iluzii care au ţinut toată vara şi de care unii, ca Eugène Balş, se agăţau cu disperare. El se afla tot la Valea Seacă, la G. Donici, unde, după ce am stat câteva zile la Gădinţi, m'am duş să stau şi eu ca să mă pregătesc pentru concursul de admitere în anul I, concurs la care, precum am spus, n'am reuşit. In tot timpul verei

Eugène Balş urmăria cu pasiune prin gazete cursul afacerei Ghenadie şi era o vedere tragică disperarea cu care căuta să-şi menţină iluziile că dorita plecare a liberalilor va deveni fapt şi că-şi va putea relua postul de director al Monitorului Oficial şi al Imprimeriei Statului. Şi, pe măsură ce vedea că nădejdile sale se sfărmau şi că soarta-i era să rămână pe veci în Valea Seacă, par'că încerca şi mai mult să se convingă că D. A. Sturdza va fi înlocuit prin Lascăr Catargi. Tragedia era scrisă pe faţa sa, în mişcările şi gesturile sale şi în caracterul său care devenise mai puţin tolerant. Multă răbdare a avut G. Donici şi mult a încercat să-l liniştească. Săracul unchiu Eugène ! Este ultima oară când l-am văzut, căci s'a stins, la 19 Septemvrie (1 Octomvrie) 1900, la Căiuţi, unde se mutase şi locuia cu mătuşele şi unchiul meu. Este înmormântat alături de bunicul şi bunica mea.

Căderea la examenul de admitere în anul I al şcoalei m'a durut mult şi m'a durut cu atât mai mult cu cât era primul meu insucces mai de seamă. Am fost foarte descurajat la început dar scrisorile Mamei pe de o parte şi spusele mătuşei Alexandrina Ghika, cum că oricui îi se poate întâmpla aşa ceva, au făcut să-mi revin încet în fire, deşi am trecut toată iarna printr'o grea criză sufletească. Eram şi în acea vrâstă — 19 ani — când tinerii se formează. Eram hotărât să-mi fac o carieră, voiam cu orice preţ să mă disting prin munca mea, crezusem până atunci că am toate însuşirile pentru a mă face un bun inginer şi totuş dădusem greş ; eram cam uluit. Am fost acuzat, mai ales mai târziu, că mergeam prea mult în lume atunci. Vinovat de aducerea acestei acuzări am fost şi eu. In cele ce spuneam în casa Sturdzeştilor dela Şcheia, în scrisorile către Mama, nu vorbiam de ce făceam la şcoală — era mereu acelaş lucru — nici că nu lipsiam nici odată dela cursuri şi că cetiam foarte regulat, dar vorbiam despre cei pe cari-i văzusem în cele câteva case pe care le frecventam regulat Duminica şi sărbătorile şi despre cele auzite, cu gândul, în scrisorile către Mama, ca să o distrez puţin.

Mijloacele mai reduse ale părinţilor au făcut ca pe de o parte să primească oferta Mariei L. Bogdan ca să locuesc, în Bucureşti, în casa ei (colţ Calea Victoriei cu Strada General G. Manu, azi consulatul italian), iar pe de alta ca suma ce mi se alocase lunar să fie redusă şi să nu-mi fie trimisă atât de regulat. Totuşi, dat fiind şi faptul că eram poftit des la masă de rude şi prieteni, am scos-o la capăt. Mai greu a fost pentru fraţii mei cari au trebuit să-şi întrerupă studiile un an şi au stat câtva timp la Vasilică

Rosetti, la Filipeni (toamna 1896) şi apoi la bunul şi primitorul prietin care era G. Donici.

Viaţa la şcoală a continuat la fel ca în anul precedent, promoţia consta din cei ce nu reuşiseră, ca şi mine, la examenul de intrare şi din elevi noui.

O nenorocire a însemnat acest an şcolar. Ne aflam, pe la finele unei dimineţi, la cursul lui Haret, când o explozie puternică a sguduit toată şcoala. Haret 'şi-a continuat cursul, iar când am ieşit am văzut zarvă mare şi fum în ceea ce se numia laboratorul de carbon. Ce se întâmplase ? In fiecare săptămână se prepara o cantitate oarecare de oxigen, de care era nevoie pentru lucrările de laborator, oxigen care se înmagazina în anumite rezervorii. Oxigenul se pregătia, prin clorat de potasiu, de către laborantul Costache Jiletcă, ajutat de altul, anume Ilie. Ce au făcut ei sau ce precauţiune n'au luat, nu s'a ştiut precis, fapt este că retorta în care era pus cloratul de potasiu a făcut explozie, rănind pe ambii laboranţi şi distrugând tot ce era în acea cameră. Pe o saltea a fost transportat afară Costache ; era greu rănit (şi a murit ulterior în spital), dar spunea mereu: «Ilie, Ilie, ce-mi făcuşi tu mie» Ilie a scăpat.

In iarna 1897, cu ocazia căsătoriei lui G. Balş cu Marietta Ştirbey, am reînoit cunoştinţă cu parte din Ştirbey-ii, pe cari nu-i văzusem în anul precedent din cauza doliurilor lor succesive. De atunci am văzut din ce în ce mai des pe Eliza (căsătorită atunci cu Al. Marghiloman), sclipitoare de inteligentă, vioaie, frumoasă, îmbrăcându-se foarte bine şi, cu toate că era uneori pornită, bună rudă, prietină credincioasă şi statornică, caritabilă. Pentru mine şi pentru copiii mei a fost şi este o rudă şi o prietină în deosebi de bună şi statornică. Cu mult simţ politic a fost, cred, de multe ori o sfătuitoare şi ajutătoare folositoare a ambilor săi bărbaţi. Luând un viu, pasionat şi inteligent interes în tot de se petrecea, a avut, pe rând, pasiune deosebită şi s'a ocupat cu înfrigurare de: astronomie, cai de cursă, cusături româneşti (a fondat şi ţinut ani de zile Albina), lucrarea chihlibarului, grădini (Bucureştii datoresc mult prezenţei sale în consiliul de conducere al grădinilor publice), bibliotecă, şi a avut şi are o constantă pasiune pentru cetit şi mai ales pentru istorie. Este una dintre persoanele cele mai interesante şi mai atrăgătoare pe care mi-a fost dată să le cunosc.

Două evenimente, exterioare preocupaţiunilor mele zilnice, au lăsat în amintirea mea urme mai puternice. Primul a fost răsboiul

greco-turc, răsboiu în timpul căruia, de a valma cu întreaga opinie publică din ţară, am fost de partea Turcilor şi am dorit înfrângerea Grecilor. Şi eram greşiţi pentru că Grecii erau un popor mic care lupta pentru desrobirea alor săi şi eram şi noi în cazul acesta. Dar tot ce ni se spusese în şcoli despre domnii fanarioţi, ridiculizarea Grecilor în scrieri comice şi altele (anecdotele lui Th. D. Speranţă, *Le roi des montagnes* de Edmond About, care au făcut deliciile copilăriei noastre) şi în fine conflictele dintre noi şi Greci pe cestiunea Zappa şi pe acea a Românilor macedoneni, au făcut ca să fim cu toţii rău dispuşi faţă de Greci a căror purtare în răsboiu a fost luată în batjocură.

Al doilea eveniment a fost boala prinţului Ferdinand. De când eram în Bucureşti, auzisem vorbindu-se mai mult despre prinţul Ferdinand. Dacă ceea ce se spunea era în general pejorativ, socotindu-se că nu era înzestrat nici cu inteligenţă nici cu capacitate erau însă şi printre tinerii ofiţeri cari serviau sub ordinele sale şi printre acele persoane care aveau ocaziunea să-l întâlnească, unii cari afirmau contrariul. In orice caz începea a fi socotit ca de ai noştri şi lucrul s'a văzut în primăvara anului 1897, când s'a îmbolnăvit de febră tifoidă. Dacă, cu un an mai înainte, fusesem martor al unei mişcări generale de revoltă şi de scârbă, cu ocazia afacerei Ghenadie, acum asistam la o mişcare generală de îngrijorare a întregului popor. Ingrijorarea era, aşi putea spune, mai mult politică la lumea de sus, teama de nevoia eventuală a unei regenţe între domnia regelui Carol şi acea a copilului de patru ani, ce era atunci fiul mai mare a prinţului Ferdinand. Această îngrijorare era însă mai mult sentimentală la poporul de jos, impresionat mai ales de tragedia putinţii morţii unui om tânăr şi de durerea unei tinere prinţese, frumoasă şi care devenisă populară. Fusesem cuprins şi eu de îngrijorarea generală, fără să pot discerne azi, după patruzeci de ani, dacă ceea ce mă îngrija mai mult era prinţul sau omul, căci auzisem în jurul meu şi o părere şi alta, şi-mi aduc aminte şi acum de fiorul de uşurare ce a trecut prin toţi atunci când buletinul medical a arătat că primejdia trecuse.

Vacanţele de Crăciun 1896 şi de Paşti 1897 le petrecusem în Bucureşti, iar cea din vara 1897 la Gădinţi. Intre persoanele pe care le-am văzut acolo, de mai multe ori, era generalul A. Gorjan, comandant al Diviziei a 7-a, din Roman. De un fizic masiv şi impunător, generalul era socotit de obiceiu în public ca un om foarte simplu şi fără multă judecată şi era numit în deridere (prin analogie cu un clown numit August cel prost), de ziarele umoristice,

August cel Gorjan. Dacă nu era o capacitate, muncise mult toată viața și pricepea nevoia culturei. Publicase o geografie cam iredentistă și voia să facă atunci săpături acolo unde socotia că fusese Smirodava. Energic, suprimase în câteva ore răscoala dela Ploești, în 1871, și fusese și prefect de poliție al Capitalei. Dar în manifestările sale exterioare nu se putea zice că era distins. In armată se povestia că, la întoarcerea din războiul de neatârnare, ținuse Regimentului 2 Dorobanți, pe care-l comanda, următoarea cuvântare: «Dorobanți din Gorj! Teferi v'am dus în războiu, «teferi v'am adus înapoi. Ați sămănat câmpiile Bulgariei numai «cu... Rupeți rândurile! Marș!» *Si non è vero, e ben trovato*, și se potrivește perfect cu felul de a fi și de a vorbi al lui Gorjan. La masă, la Gădinți, fiind așezat lângă Doamna Docan, aceasta l'a întrebat dacă nu cumva ar vrea să facă o partidă de cărți după masă. La aceasta Gorjan răspunse, pe un ton indignat: «Madam Docan, cărțile și muerile nici odată nu le-am putut suferi». Iar altădată, văzând că șervetul Doamnei Docan căzuse, îi zise: «Râ-«dică-ți șervetul, Madam Docan, nu vezi că a căzut». Era de altfel un om bine intenționat și credincios jurământului său, dar nu era ceea ce numește Neamțul: «salonfähig».

La Gădinți am ajutat pe Maria Bogdan în administrarea moșiei și pădurei, alergând în dreapta și 'n stânga, ziua și noaptea, pentru a controla personalul său, iar pe de altă parte m'am pregătit pentru examenul de intrare în Școala militară de artilerie și geniu.

Frate-meu Henri voise, în anul precedent, să devină ofițer dar și Tata și G. Vătesecu l'au sfătuit să renunțe. Și bine au făcut, căci nu avea și nu a avut nici ulterior sănătatea necesară și mai cu seamă nu avea un caracter potrivit pentru așa ceva. Ar fi fost în continuu conflict cu șefii săi, cum a fost de altfel peste tot unde a făcut serviciu, la Stat sau în întreprinderi particulare.

Eu însă, deși exprimasem voința de a merge ca voluntar în caz de război, nu mă gândisem niciodată să devin ofițer și socotiam chiar până atunci cariera ofițerească ca inferioară. Și aceasta fiind că auzisem dela părinți că ofițerii noștri erau oameni de o creștere nu tocmai aleasă și pentru că, în școlile prin care trecusem, era o axiomă că nu intrau în școlile militare decât elementele cele mai slabe sau care nu reușiau în alte direcții. Tata însă, dându-și seama că nu aveam aptitudini suficiente pentru matematici iar pe de altă parte știindu-mă și muncitor și disciplinat din fire, 'mi-a vorbit de o schimbare a carierii mele și m'a convins. Că sfatul

Tatei a fost bun, o dovedeşte cariera mea, că muncisem în cei doi ani la Şcoala de poduri a dovedit-o nu numai examenul de intrare în Şcoala de artilerie şi geniu, examen la care am fost clasat întâiul, dar şi faptul că profesorii dela şcoala militară m'au găsit bine pregătit în cursul celor doi ani de studii.

Printr'o reacţie, dacă nu firească dar omenească, după părăsirea Şcoalei de poduri, am avut oarecare antipatie pentru amintirea celor doi ani petrecuţi pe băncile ei. Curând însă în urmă am început a-mi da seama de marele folos ce mi-a adus sistemul studiilor ei ştiinţifice.

VI.

ELEV AL ŞCOALEI MILITARE DE ARTILERIE ŞI GENIU.

In seara ultimei zile a lunei August 1897, Tata ne-a dus pe tustrei fraţii cu dânsul la masă într'un restaurant. Eugène era să intre ca intern la Liceul Sfântul Sava iar Henri urma să-şi facă dreptul ; îşi luase, cu chirie, o cameră în casa Olbrich, din Strada Sfântul Ionică, azi dărămată, unde a stat şi Tata câtva timp. Am vorbit de una şi de alta, dar Tata a vorbit mai ales despre cariera armelor şi a evocat faptele bunicului său, Hatmanul Răducanu Rosetti, pentru care avea o deosebită veneraţie, deşi nu-l cunoscuse. După masă Tata şi cu fraţii m'au întovărăşit până la poarta Şcoalei militare de artilerie şi geniu, instalată atunci în Calea Griviţei, în localul unde sunt acum diferite comandamente. Inainte de a se despărţi de mine, Tata, foarte emoţionat, 'mi-a amintit că cariera pe care o îmbrăţişam era o carieră în care, mai presus de orice, onoarea juca rolul de căpetenie. Poarta grea de lemn s'a închis, materializând prin aceasta şi mai mult despărţirea de viaţa ce dusesem până atunci.

Localul, în care era să petrec doi ani de zile, era compus din mai multe corpuri de clădire. Partea mai veche, aşezată pe Calea Griviţei, cuprindea comandamentul, administraţia, magaziile, dormitoriile, sofrageria şi bucătăria ; în aripa de Răsărit se găsia infermeria şi în prelungirea ei laboratoriile şi sălile de clasă, atât ale noastre cât şi ale sublocotenenţilor elevi ai şcoalei de aplicaţie, care era sub acelaş comandament. In partea de Nord a curţii (curte în care făceam instrucţia) era o clădire în care se aflau

sălile de meditaţie, cancelariile inspectorilor de studii şi a bateriei elevilor şi şcoala elevilor guarzi de artilerie şi geniu. In sfârşit în partea spre Strada Barbu Catargi (nu ştiam atunci că-mi voiu avea casa în imediata apropiere a şcoalei) şi spre Strada Sfinţii Voevozi, erau grajdurile, remizele şi manejurile.

Şcoala era comandată de locotenentul-colonel I. Aronovici, un om masiv, domol şi bun, supranumit Babacul ; el şi-a găsit, câţiva ani mai târziu, o moarte stupidă într'un accident de trăsură, cu ocazia unei vânători, mi se pare. Era iubit de toţi aceĭ cari-l cunoşteau sau aveau de a face cu dânsul. Nu tot aşa era cazul cu ajutorul său. Acest ofiţer era ceea ce se numeşte pe româneşte o brânză bună într'un burduf de câine. Deştept, învăţase bine şi fusese trimes, ca mulţi ofiţeri de artilerie şi de geniu, în Franţa, de unde se întorsese cu multe datorii. Jocul de cărţi şi un pronunţat gust pentru băutură nu i-au ameliorat situaţia financiară şi nici nu i-au îndreptat manierile care erau grosolane. Fiind dator vândut i se dăduse atunci o cameră de locuit în clădirea unde erau sălile de meditaţie. Se întorcea târziu acasă şi dese ori trecea prin dormitorii. Rezultatul acestor inspecţii nocturne, în timpul cărora urla cât putea, era de obiceiu pedepsirea cu numeroase zile de închisoare a celor dintre noi cari erau de planton sau a celor pe cari-i scula din somn spre a le inspecta cismele, pe care, în starea lui obişnuită de ebrietate, nu le găsea destul de bine lustruite. Luase în special în primire pe un elev din anul II, Toma Sotir, pe care-l scula regulat din somn şi-l trimetea, *stande pede*, aproape totdeauna, la închisoare. Se adresa totdeauna cu expresii de: tu, mă sau boule (mai ales acelora pe cari-i ştia fără spete), ceea ce i-a atras vre-o câteva răspunsuri drastice. Ne făcea cursul de educaţie militară (în timpul căruia scuipa mereu pe jos). Acest curs era alcătuit mai cu seamă dintr'o serie de înjurături la adresa celor cari nu făceau sau nu ar face cutare sau cutare lucru. Ii cunosc totuşi prietini, unii oameni foarte fini, cari-l făceau haz ; nu am priceput niciodată de ce. A ajuns la gradul de colonel, dar era declasat. La una din inspecţiile pe care le făcea prinţul Ferdinand, ca inspector general al armatei (5/18 Septemvrie 1911), i s'a dat să comande, în regiunea Nucetului (Dâmboviţa), o brigată mixtă ; aşa-i tremurau mâinele încât nu a putut nici să ieie plicul din mâinele Prinţului, până ce nu a venit G. Moruzi şi i-a ţinut braţul. Zadarnic să adaog că a fost foarte slab în comanda acelei brigade. In 1913, s'a făcut bolnav ca să nu treacă Dunărea, iar în timpul marelui răsboiu comanda un lagăr de prizonieri sau ins-

pecta mai multe lagăre. Şi era încă ofiţer activ ! ? ! In această din urmă calitate a venit odată la Vorniceni, unde comandam Regimentul 55/67 Infanterie, şi mi-a telefonat dela primărie, invitându-mă să vin să mă prezint lui. Ii am răspuns că n'am nimic a face cu internaţii civili sau cu prizonierii de răsboiu. N'am făcut bine, dar prea m'a desgustat ambuscarea neruşinată a acestui ofiţer atât de bătăios în vorbe şi atât de laş în fapte. După întregire a fost senator în timpul primului guvern Averescu dar a rămas tot veşnic lipsit de bani.

Comandant de baterie aveam pe căpitanul H., un grec ţicnit şi plin de ifose, cu desăvârşire lipsit de calităţile necesare unui comandant de baterie de elevi şi care şi el a avut de altfel o purtare cât se poate de slabă în marele răsboiu. Ca şi maiorul ajutor, dar cu mult mai puţină grobienie, însă cu mai multă laşitate (maiorul nu se răsbuna când la o grosolănie căpăta câte un răspuns obraznic dar meritat, pe când H. se răsbuna întotdeauna), uza şi abuza de pedepse.

Ofiţeri la baterie aveam pe locotenentul Mircea Botez (însărcinat şi cu aprovizionarea. Era frate cu Eugène Botez (Jean Bart), s'a purtat foarte bine în răsboiu fiind decorat cu Mihai Viteazul şi a murit de un anevrism pe când făcea o plimbare călare) un excelent instructor şi un om de inimă, şi alt locotenent, bun matematician, bun flautist, totdeauna sclivisit şi cu frica de a-i se murdări hainele, ghetele de lac sau mănuşile impecabil de albe, dar având repulsiune pentru grajduri şi nefiind tocmai o stană de piatră din punctul de vedere al caracterului. O ducea de altfel prost şi cu maiorul ajutor şi cu H., pe cari manierismul lui exagerat îi scotea din fire. Cu desăvârşire lipsit de calităţile unui ofiţer de front, dar prea bun technician, a servit în timpul răsboiului la ministerul muniţiilor, unde a fost colaborator al lui Vintilă Brătianu, care nu avea în urmă o bună părere despre dânsul. După intrarea în Bucureşti, la 1 Decemvrie 1918, a scris generalului Berthelot, cerându-i ca să intervină la Paris, conform unei promisiuni ce i-ar fi făcut generalul Lafond, spre a fi invitat de guvernul francez ca să ieie parte în suita mareşalului Foch la intrarea triumfală a acestuia în Paris, în capul armatelor aliate. Berthelot mi-a arătat scrisoarea, căreia bine înţeles nu i-a dat nici o urmare. Şi în această ocaziune ca şi în altele, unii camarazi români, din fericire puţini la număr, mă puneau, atunci când eram ofiţer de legătură pe lângă Aliaţi, în situaţiune falşă, căci pe de o

parte se dovediau lipsiţi de tact şi nu puteam contesta faptul, iar pe de alta eram umilit ca să o constate străinii.

Inspector de studii aveam pe căpitanul Gh. Toplicescu, din geniu, un om cult şi civilizat, care ne făcea şi cursul de geografie militară.

Elevii ambilor ani alcătuiau o baterie de şase tunuri. Gradaţi ai bateriei erau elevii anului al II-lea, luaţi după clasificaţie. Sergentul major (şeful promoţiei din anul II) era D. Marţian, care după aceia a servit sub ordinele mele la biuroul operaţiilor din Marele Stat major în anii 1914—1916. Era un element bun, bine crescut, pasionat pentru scrimă şi dacă, câte odată, era cam pripit, nu ajungea la conflicte nici cu noi nici cu şefii noştri. Sergentul furier era Tr. Râpeanu. Provenit dela trupă, era un om de o deosebită fineţă de sentimente şi avea o creştere foarte bună ; s'a stins în primii ani de ofiţerie. Şeful meu de tun era elevul sergent Ştefan Orescovici, care făcea câte odată gură dar avea inimă bună şi era un om liniştit şi muncitor. Şi el a servit, ulterior, sub mine ca şef de diviziune la cursul căpitanlor aspiranţi la gradul de maior în anii 1921 şi 1922. Ca şef de clasă şi în curând brigadier furier nu aveam brigadier pe cap. De altfel relaţiile dintre elevii ambilor ani, cu prea puţine excepţii, erau bune şi nu erau de loc de la inferior la superior.

Afară de aceşti şefi permanenţi mai aveam pe doctorul Andreescu (care ne făcea şi cursul de igienă), un om bun, blând, cam apatic şi cuprins de o boală de care suferiau mulţi medici militari: frica sau convingerea că cel ce se prezintă la vizită este un «chiulist». In fine mai era personalul zis de zi, compus din : căpitanul de săptămână, ofiţerul de zi şi sergentul de zi.

Serviciul de căpitan de săptămână era îndeplinit de căpitanii din cadrul şcoalei. In afară de acei deja numiţi mai erau : Neculai Vasiliu (fiinţă ştearsă, care ne preda şi cursul de material de artilerie), Octav Boian (fire pornită şi pripită, căutând totdeauna prilej de a certa pe subalterni; căzut prizonier cu o bună parte din brigada sa, în toamna 1916, la Agăş, din cauza, se zice, a neluărei de elementare măsuri de siguranţă; ne preda cursul de fortificaţiune), Dumitru Iliescu (despre care voiu mai vorbi. Deştept, viu, foarte bun profesor, era foarte temut de toţi din cauza severităţii sale în darea notelor; politicos, nu căuta greşala, nu sâcâia ca alţii. Toată lumea vedea într'ânsul viitorul şef şi îndrumător al artileriei. In anul al doilea ne-a predat mecanica

raţionată) şi Ştefan D. Mihail (om civilizat, cult; ne preda geometria descriptivă).

Precum am spus: în acelaş local şi sub acelaş comandament erau şi sublocotenenţii elevi ai şcoalei de aplicaţie. Prezenţa lor în aceiaşi şcoală făcea să existe o strânsă legătură între promoţiile succesive de ofiţeri, care se regăsiau, deşi în clase deosebite, mereu pe băncile aceleiaşi şcoli, trăiau împreună şi se cunoşteau bine. Ofiţerii-elevi erau, în imensa lor majoritate, buni camarazi faţă de noi şi nu făceau nici un caz de distanţa ce desparte în ierarhia militară un ofiţer de un elev. Mulţi dintr'ânşii, mai ales dintre cei mai deştepţi dar mai puţin muncitori, recurgeau la noi spre a le face desemne şi planşe. Am făcut şi eu planşe pentru veselul şi amuzantul V. H., deştept, capabil, dar mult mai preocupat de jocul de bacarat şi alte jocuri de cărţi (juca chiar în şcoală în orele de meditaţie) decât de planşele anexe la proectele ce avea de făcut. Aceşti sublocotenenţi făceau serviciul de ofiţeri de zi. Ei erau de obiceiu puţin severi, afară de unii, ca G. D., cari ne plictisau şi erau cu atât mai plicticoşi cu cât, D. spre pildă era dintre acei pe cari-i îi vedea rău maiorul ajutor şi-i pedepsea cu câte unul sau două servicii peste rând. Cum D. nu lipsia nici odată a lua asemeni suplimente îl supranumisem: cel de săptămână.

Sergentul de zi era un elev gradat din anul al doilea.

In afară de acei menţionaţi, mai aveam ca profesori şi instructori pe următorii: Lt.-colonel I. C. Istrati, adjutant regal, profesor al cursului de tactică; cam satisfăcut de persoana sa dar om de omenie, dorind binele; făcea un curs pur teoretic şi anost. Căpitanul Scarlat Panaitescu, supranumit: Şarpele cu ochelari, om cult, visător, devotat ştiinţei, sever în aprecierile sale, dar gata totdeauna a discuta şi a se convinge; ne făcea cursul de calcul diferenţial şi integral. Căpitanul C. Sclia, lipsit de orice autoritate faţă de elevi, ne făcea un curs mai mult de cât mediocru de fizică matematică, încurcându-se de obicei în calcule (ce deosebire între cursul lui şi cel al lui D. Many la Şcoala de poduri!). Având poate şi mai puţină autoritate dar făcând un curs excelent şi foarte reuşite experienţe de laborator, era profesorul de chimie, căpitanul farmacist C. Stabil. Cum cunoşteam foarte bine chimia de pe urma severităţii lui Anastasiu dela liceul din Iaşi şi a lecţiilor Doctorului Saligny dela Şcoala de poduri, mă aşezam, de obiceiu, în orele lui, în fundul amfiteatrului şi cetiam romane. In clasă era sgomot, căci Stabil era incapabil, cu toate cele trei trese

ale sale, să impună respect elevilor. Odată eram adâncit în cetirea unuia din romanele lui Alexandru Dumas, care m'au pasionat mult atunci, când mă chiamă Stabil la tablă, mă întreabă de ce nu ascultam lecţia şi-mi cere să-i repet ceeace a spus. I-am răspuns că nu ştiam despre ce tratase, dar dacă-mi va spune, cred că voiu şti să expun subiectul. Era chiar începutul chimiei organice. I-am expus atunci teoria hidrocarburelor, am trecut la benzen şi era să trec mai departe, când m'a întrerupt şi mi-a spus: dar D-ta ştii chimie multă, Domnule, ce mai cauţi aici ? Unde-ai învăţat ? Ii am spus. Mi-a pus nota 20 şi cu această notă am rămas tot timpul. Dar, lucru mai plăcut, m'a numit şeful său de lucrări şi mi-a dat cheia laboratorului, unde am putut petrece astfel multe ceasuri liniştite cetind romane, mai ales istorice, englezeşti sau franţuzeşti, în loc de a fi nevoit să stau în curte sub un soare torid sau în sălile de meditaţie cu aer îmbâcsit.

Pentru geometria analitică aveam pe puţin simpaticul şi cu desăvârşire lipsitul de caracter căpitan Teodor Georgescu, supranumit : Pârjoală. Făcea un curs mizerabil (mai ales pentru mine care avusesem pe Haret ca profesor), pur teoretic şi pe care nu era de loc stăpân. Lipsa lui de caracter am constatat-o şi ulterior când, după ce făcuse nişte vagi studii la şcoala de stat major din Belgia, a fost stagiar la Marele Stat major, odată cu promoţia mea din Şcoala de răsboiu şi când a fost prins de noi cu minciuni şi încercând să arunce o vină cu totul neîntemeiată asupra lui E. O. Ballif. In timpul răsboiului a fost cu totul nul şi a fost nevoie a-i se lua comanda. Lui sau mai bine zis la adresa lui s'a făcut o manifestaţie la sfârşitul anului şcolar. S'au adunat toate cursurile lui Pârjoală (cursurile se litografiau şi se distribuiau gratis elevilor); erau voluminoase şi mi se pare că foarte multe nu-şi aveau nici foile tăiate. Cursurile astfel adunate au fost aruncate în... W. C. Era evident o lipsă de respect şi chiar o atingere a disciplinei, dar chiar după trecerea a atâţia ani de atunci socotesc manifestarea meritată. Mi s'a spus ulterior, dar n'am avut mijlocul să controlez faptul, că maiorul ajutor ar fi fost de departe martor al scenei şi că atunci când a venit Pârjoală la şcoală i-ar fi spus de ce stimă se bucură. Ar fi vrut Pârjoală să facă gălăgie, dar nu l-a lăsat maiorul, care a găsit astfel încă un motiv pentru a luà pe Pârjoală peste picior.

Profesor de limba franceză era foarte civilizatul şi cultul căpitan G. Exarcu. Tot aşa de simpatic, deşi neavând aceiaş vitalitate şi nici aceiaşi prestanţă, era profesorul de limba germană, căpitanul Dionisie Şoltiş, Veterinarul căpitan R. I. Nicolaescu ne fccea cursul de hipologie.

Ca instructori aveam: la călărie, la început, pe bătrânul Mahala, prin mâinele căruia trecuse aproape toată ofiţerimea română. Deşi era în ţară de peste 40 ani, vorbea o românească cu totul *sui-generis*. După dânsul am avut pe căpitanul Roni, călăreţ pasionat şi foarte bun instructor. Pentru conducerea cailor împerechiaţi aveam de instructor pe Mircea Botez, despre care am vorbit, cu care am făcut şi şcoala de baterie înhămată; el avea glasul cel mai pătrunzător — nu puternic — ce am auzit. Glasul său acoperia uşor sgomotul bateriei în plin galop şi acest sgomot, cu vechile tunuri Krupp Model 1879, numai mic nu era. Ca instructor de infanteria şi ajutor la cursul de geografie aveam pe locotenentul I. Pavelescu, care a ajuns mai târziu director al Institutului geografic al armatei. Instructor de scrimă aveam pe un belgian, H. Pipart, un beţiv straşnic dar un foarte bun instructor. Mai trăeşte şi azi (1933) şi patruzeci şi mai bine de ani de băutură nu-l împedică a da şi acum lecţii de scrimă, foarte apreciate de specialişti. Regulamentele le învăţam cu locotenenţii instructori. Elevii proveniţi din liceele militare aveau un mare avantaj asupra noastră, căci învăţaseră în acele licee mare parte dintre ele. Pentru învăţarea materialului de armament, şcoala dispunea de numeroase modele reduse, de piese secţionate, etc.

Programul zilnic era următorul: Goarna suna deştepţarea la ora 5. Până la 5,30 trebuia să ne spălăm, să ne îmbrăcăm şi să ne facem paturile. La 5,30 se făcea apelul în curte; unde rece mai era iarna! De la 5,30 la 7,30 stam în meditaţii pentru a ne pregăti lecţiile şi pentru unii spre a-şi continua somnul. La 7,30 luam cafeaua cu lapte cu un sfert de pâine, iar în post ceai cu rom şi pâine. Urmau trei ore de curs, cu câte zece minute de repaos între ele, de la 8 la 11,20. Cursurile erau în general bine făcute deşi aproape exclusiv teoretice şi chiar aplicaţiunile ce se făceau fiind pur formalistice. Ce se învăţa însă se învăţa temeinic şi o cauză era faptul că orice notă slabă sau rea atrăgea automatic după ea: consemn, arest sau închisoare. De altfel pedepsele curgeau şi la apelul de 11,30, cetirea lor lua mult timp. Cel mai mic lucru: un nasture care nu lucia destul, o notă slabă, o mişcare greşită la instrucţie, atrăgea pedeapsă. Şi numărul zilelor de pedeapsă era

atât de mare încât, față de capacitatea mai mică a localurilor disciplinare, erau totdeauna restanțe de executat. Depindea de elevul sergent furier ca să execuți sau nu pedeapsa sau să o execuți numai parțial. In anul al doilea, când am fost eu sergent-furier, luasem, cu de la mine putere, măsura de a reduce la toți cei pedepsiți pedeapsa proporțional cu numărul zilelor de pedeapsă și cu capacitatea localurilor disciplinare. Comandanții de baterie nu s'au interesat niciodată de această cestiune și bineînțeles că noi nu le am atras niciodată atenția. Nu era foarte cinstit dar era o supapă de siguranță față de ploaia de pedepse ce cădea, mai ales asupra codașilor. Și stările pe care le-am apucat eu erau în progres sensibil față de ceea ce fusese în trecutul foarte apropiat, când aceste pedepse te urmăriau o viață întreagă, căci, până ce generalul Lahovari desființase aceasta, ele erau trecute în memoriul de ofițer.

Am scăpat cu trei pedepse : odată două zile de arest, pentru că nu m'am deșteptat la semnal ; altă dată patru zile arest pentru că laptele a fost ars (sergentul furier era însărcinat cu supravegherea bucătăriei) și a treia oară patru zile arest, de la Roni, pentru că un elev, care era în repriza mea de călărie, a scăpat calul care fugia prin manej tocmai când intra Roni.

Iată o pildă de chipul cum se pedepsia : cei din secția de marină din promoția dinaintea mea, ca să se arate adevărați mărinari, 'și-au ras mustățile. Când îi a văzut maiorul ajutor, cu toate că regulamentul nu opria raderea mustăților, i-a băgat pe toți la închisoare, cu ordin ca să steie acolo până ce le vor crește mustățile la loc. Ca protestare, mărinarii s'au apucat să-și radă și sprâncenile. Urlete din partea aceluiaș când i-a văzut așa și transferarea lor de la închisoare la carceră.

Unul din motivele de pedepse mai aspre erau bolile venerice. Cum se constata, cu ocazia inspecțiilor medicale, că un elev era bolnav de o asemenea boală, el era trimes drept la carceră sau la garda pieții (închisoarea garnizoanei); ceea ce era pur și simplu sălbatec. In această privință se datorește mult lui Al. D. Sturdza (trădătorul), care fiind, câțiva ani mai târziu, comandant al companiei elevilor din Școala militară de infanterie și cavalerie, a făcut să se desființeze, în toate școlile militare, pedepsirea fără rost, să se introducă un curs de educație militară adevărată (nu cum ni-l făcea nouă maiorul ajutor); deasemenea a introdus educația sexuală prin medici și a dat elevilor putința de a ieși mai des în oraș.

După apelul de la ora 11,30, cetirea ordinelor de zi și a pedepselor, urma dejunul, la care aveam, ca și seara, hrană îndestu-

lătoare şi bună. După o recreaţie de o oră, urma o nouă meditaţie şi apoi un curs până la ora 15. De la 15 la 18, aveam instrucţie, scrimă şi călărie. Instrucţia era mai mult un «drill» tinzând a ne face să executăm mişcările automatic şi cu ansamblu. Unele din şedinţele de instrucţie, anume acele de serviciu la gurile de foc, erau un adevărat chin prin uniformitatea ce se cerea în mişcări, care se repetau nu ştiu de câte ori. Ceea ce agrava chinul acestor şedinţe era faptul că H. se enerva repede şi atunci auziai: *Cutare! atâtea zile de închisoare! Ai să te faci ofiţer în artileria română* (artileria română zisă pe nas şi cu triluri) *când 'mi-oiu rade mustaţa dreaptă!* (purta atunci mustăţi lungi de palicar grec, pe care le-a scurtat mai târziu). Iar de sus de la fereastră, maiorul ajutor, care privea, curăţindu-şi unghiile, sbiera din când în când: *Numărul cutare! de la tunul cutare! patru zile închisoare!* Nu este de mirare că în această încrucişare de pedepse, unii se zăpăciau şi greşiau, mai ales că observaţiile şi pedepsele cădeau cam totdeauna asupra aceloraşi.

Pregătirea avea în vedere mai ales părăzile (în special cea de 10 Mai) şi inspecţiile Regelui. Am luat bineînţeles parte la toate părăzile, dar oricât am fi fost impresionaţi de dânsele am fost şi mai impresionat de parada degradării unui administrator în curtea cazărmei Malmaison. Şi acum văd pe vinovat, cu faţa pământie, trecut după degradare prin faţa noastră.

«Drill»-ul este necesar, mai ales pentru Români, dar exclusivitatea lui făcea că nu eram de loc pregătiţi pentru rolul nostru de răsboiu, cum nu eram pregătiţi pentru rostul de instructori. In cei doi ani cât am fost în şcoală, afară de câteva şedinţe de baterie înhămată — şi aci numai mişcări de ordine strânsă — şi de două şedinţe de tragere în ţintă cu puşca — şi acestea ca vai de ele — nu am făcut nici o aplicaţie de regulamente tactice. Am ieşit ofiţer fără să fi văzut vreodată, chiar în curtea şcoalei, desfăşurându-se măcar un pluton în trăgători, fără să fi făcut vreodată serviciul în campanie sau să fi lucrat la întărituri, fără să fi tras vreodată cu tunul altfel decât cu stupile (capse) în curtea şcoalei! Şi în această privinţă Alexandru Sturdza a făcut să se realizeze mari şi reale progrese, punând instrucţia pe adevăratul ei teren, al pregătirei de răsboiu şi pregătind pe viitorii ofiţeri pentru rolul de instructori şi de educatori.

După călărie sau scrimă urma masa de seară; în recreaţia ce urma dansam. Treceam apoi din nou în sălile de meditaţie până la ora 21, când se făcea în curte apelul de seară şi rugăciunea.

Aveam apoi vre-o 20 minute, pentru a ne curăţi hainele, cismele şi gradaţii pentru a face inspecţie elevilor negradaţi din subîmpărţirile lor. Deşi mai omenoase ca în trecut, aceste inspecţii erau făcute destul de brutal. Mult depindea de omenia gradatului şi în această privinţă trebueşte spus că, afară de una sau două excepţii, gradaţii noştri nu abuzau de drepturile lor. Fiind înaintat curând brigadier (Ianuarie 1898) am scăpat de această corvoadă cum am scăpat şi de îndatorirea de a face planton noaptea în dormitor. La 21,30 suna stingerea şi trebuia să ne culcăm, ceea ce făceam cu plăcere după 16½ ore de lecţii, instrucţie, etc. Dacă nu venia maiorul ajutor să sbiere în dormitor, atunci dormiam duşi până dimineaţa.

Duminica, deşteptarea suna la ora 6 — bună mai era ora suplimentară de stat a lene în pat! Apoi ne duceam la bărbier — tot lui Alexandru Sturdza se datoreşte inovaţia obligării elevilor de a se bărbieri singuri. După gustarea de dimineaţă mergeam pe rând la baie, la spitalul militar, sau la biserică. La 11,30 avea loc apelul şi inspecţia acelora învoiţi a merge în oraş (în principiu toţi acei nepedepsiţi în cursul săptămânei) a căror număr se reducea mult de maiorul ajutor, dacă potcoava săbiei sau duriţa pintenului nu străluceau deajuns sau dacă i se părea că ţinuta nu era aşa cum trebuia să fie. Noroc că Aronovici mai dădea câte o ieşire generală. Se dădeau foarte rar învoiri de a sta în oraş peste ora stingerii. Acei cari aveau note îndeosebi de bună erau învoiţi a ieşi şi Joia între orele 18 şi 21; dar eram foarte puţini cari beneficiam de această ieşire.

Trecând acum la elevi şi la starea noastră de spirit trebue să încep printr'o mărturisire şi anume că nici eu nici mulţi dintre camarazii mei nu îmbrăţişasem cariera armelor din vocaţiune proprie ci mai mult din alte temeiuri. Că. la mine cel puţin, a devenit mai târziu o vocaţiune este adevărat, dar cât am fost în şcoala militară nu a fost aşa. Ca şi mulţi alţii am îmbrăţişat cariera armelor după sfatul părinţilor; alţii au făcut-o din calcul. căci pe atunci dintre carierele de salariaţi ai Statului, cariera ofiţerească era cea mai sigură şi era aproape cu totul ferită de efectele politicei. In marea majoritate nu aveam mijloace sau aveam mijloace foarte restrânse (eu nu am avut ca bani de buzunar decât cinci lei pe săptămână; pentru mijloacele Tatei era însă mult şi asta). Afară de mine şi de un fiu de general, toţi elevii proveniau din mica burghezie sau chiar din muncitorime. Educaţia, cu mici excepţiuni, nu lăsa de dorit şi exista în general mai multă

cinste în atmosferă ca în liceele prin care trecusem. Disciplina de fer, la care eram supuşi, era bună. Ceea ce imput, din punctul de vedere educativ, şcolilor militare din acea vreme, era rigiditatea aplicării regulamentelor, unilateralitatea vederilor, tinzând a separa în viaţă pe militari de civili şi lipsa desăvârşită de convorbiri sau de cetiri care să desvolte, în viitorii ofiţeri, dragoste pentru cariera lor şi comprehensiune pentru măreţia abstracţiei de sine pe care această carieră o cere continuu. Apoi nu se desvolta de loc personalitatea. cerându-ni-se să fim doar nişte executanţi pasivi ai ordinelor primite. Dar să mă întorc la noi.

La început Ieşenii — adică acei cari veniau de la liceul militar din Iaşi — se strângeau la un loc, Craiovenii deasemenea (între elevii ambelor licee militare era o diferenţă destul de sensibila, cei veniţi de la Iaşi fiind în genere mai fini şi mai bine educaţi) iar noi civilii, proveniţi din şcoli deosebite, nu cam ştiam cum să ne strângem, mai ales că dacă era oarecare separatism între Ieşeni şi Craioveni, ei se uniau spre a ne lua pe noi civilii peste picior. Certe sau persecuţii nu erau, dar zeflemea berechet, cel puţin la început. Repartizarea pe tunuri, după înălţime, deavalma cu cei din anul II, a făcut ca să ne contopim destul de repede.

Promoţia noastră era o promoţie mijlocie. Faptul că din 52 câţi am devenit ofiţeri, la 1 Iulie 1899, 15 au ajuns la gradul de general se datoreşte împrejurărilor de după răsboiu şi mai ales nerezistenţii şefilor armatei şi a oamenilor politici la desmăţata goană după galoane ce a avut loc după răsboiu.

Fiind reuşit întâiul la examenul de admitere, am fost numit şef de clasă şi înaintat, în Ianuarie 1898, brigadier furier. Ca atare aveam răspunderea menţinerii ordinei în meditaţie şi în clasă şi eram acela prin care inspectorul de studii comunica clasei diferite dispoziţiuni. Eram prea riguros şi nu aveam supleţa necesară şi dacă dedeam pilda de exactitate şi de muncă nu am ştiut a mă apropia de camarazi. Azi, cred că mi-ar fi făcut bine să fiu în front şi nu înaintea lui, cu atât mai mult cu cât la început nu aveam nici o ideie de regulamentele militare. Am căpătat însă o oarecare experienţă de a comanda altora egali cu mine, experienţă care mi-a fost de folos ulterior. Trebuie să spun că am avut binevoitorul concurs al camarazilor şi al profesorilor; aceştia din urmă apreciindu-mă pentru că învăţam bine, lucru ce-mi era uşor pentru că multe cursuri nu erau decât o repetare a celor învăţate în Şcoala de poduri şi şosele.

In ieşirile de Duminică şi de Joi vedeam pe Tata, care stătea atunci într'o cameră mobilată din casa Olbrich, precum şi pe toate rudele şi prietenii arătaţi până acum. In plus am fost la G. Văsescu. Acesta era fiul lui Alecu Grigoriu (care făcuse parte din Comisia Centrală din Focşani pe care o prezidase bunicul meu. El îşi schimbase numele din Grigoriu în Văsescu, spre a relua vechiul nume de familie. Tata cam ridiculiza această schimbare de nume, care a fost acum în urmă (1933) justificată de Artur Gorovei într'o comunicare la Academie) şi era o cunoştinţă a Tatei de la liceul din Toulouse. Pe atât de liberal convins pe cât fusese Tata de conservator, au avut amândoi nesfârşite discuţiuni politice, fără a ajunge însă să se convingă unul pe altul. Om de inimă şi de onoare, G. Văsescu a fost un credincios prietin Tatei şi l-a ajutat, împreună cu I. Bianu, să-şi creeze o nouă situaţiune. G. Văsescu avea o admiraţie fără margini pentru familia I. C. Brătianu şi mai ales pentru Ionel I. C. Brătianu, căruia îi era devotat cu trupul şi cu sufletul, iar I. Bianu, era, precum este în deobşte cunoscut, un credincios admirator şi colaborator al lui D. A. Sturdza. Mulţumită intervenţiilor lor, Tata fu numit, pe ziua de 1 Aprilie 1898, oficialmente ajutor arhivar în Ministerul Afacerilor Străine, fiind însă însărcinat cu lucrări speciale. Titlul său de bacalaureat nu îngăduia să i se deie o funcţiune oficială mai mare. Tata putu astfel, mulţumită acestor doi prieteni credincioşi, să înceapă, la vârsta de 44 ani, o carieră în care curând se distinse prin munca sa sârguincioasă şi prin capacitatea sa. Mai avu, nu-i vorbă, multe piedici de învins din cauza caracterului său întreg şi neşovăelnic şi dacă această întregime şi aşi adăoga chiar şi incapacitatea de abdicare a părerilor i-a adus încă nemulţumiri, prestigiul său a rămas întreg şi s'a afirmat din ce în ce mai mult şi ca istoric şi ca specialist în cestiunea graniţelor. Unor prieteni, cum au fost I. Bianu şi G. Văsescu pentru Tata, nu li se poate mulţumi prin cuvinte, oricât de elocvente şi de simţite ar fi ele.

G. Văsescu fusese ofiţer de artierie şi regreta mult că, într'un moment de supărare contra lui Iacob Lahovari, îşi dăduse demisia. Se interesa mult de studiile mele şi mă chestiona despre multe şi mărunte de fiecare dată când mă vedea.

Prin luna Noemvrie 1897, fiind câteva cazuri de febră tifoidă, şcoala a fost închisă. Am plecat la Bacău, unde Mama sta atunci într'o cameră la hotel Central (azi oficiul telegrafo-poştal). Mişa Sturdza şi buna şi prietenoasa sa a doua soţie m'au

luat în gazdă la ei şi tot în gazdă la ei am stat în vacanţa Crăciunului.

Anul I-iu a trecut repede. La finele primăverei am avut inspecţia anuală a Regelui Carol. Aceste inspecţii erau pregătite dinainte până în cele mai mici detalii şi aveau de rezultat că instrucţia era îndreptată şi mai mult spre mişcări de paradă. Ele nu prezintau lucrurile sincer. Aşa de pildă cei mai slabi dintre elevi erau ascunşi în pod şi la inspecţia din 1898, pe când făceam instrucţie în faţa Regelui în curte, am văzut că, din spatele Regelui, căpitanul G. Exarcu făcea semne ameninţătoare spre cineva care era în spatele nostru şi mai sus. Am crezut că era vreun soldat care se arăta neîmbrăcat ca lumea pe sala dormitoarelor noastre. Când colo, am aflat imediat după inspecţie, că era camardul nostru de clasă F. care, fiind închis în pod, cu alţi indezirabili, scosese capul pe ochiul de bou din apropiere şi nu-l mai putea trage înapoi; şi ce era mai grav e că avea boneta de elev pe cap. Regele nu a văzut sau s'a făcut că nu vede. O altă întâmplare cu ocazia unei inspecţii a Regelui cu un an sau doi înainte a fost următoarea: intrând într'o sală de clasă unde se ţinea examen de calcul diferenţial şi integral sau de mecanică, s'a prezentat Regelui catalogul spre a hotărî elevul care să fie examinat. Regele, dând de numele lui Moruzi (Paul Moruzi, fratele generalului Georges Moruzi), acesta fu scos la tablă şi, conform chipului cum se făcea examenul atunci, trase din urnă un bilet pe care era scrisă cestiunea pe care urma să o desvolte. Paul Moruzi habar n'avea de acea cestiune şi de fapt nu cunoştea din tot cursul decât o singură cestiune. Cu o admirabilă îndrăsneală o desvoltă pe aceia, cu preciziune şi cu o generoasă înscriere de calcule pe tablă. Nimeni nu relevă faptul că Moruzi trata altceva decât ceea ce trebuia, iar Regele văzând siguranţa lui Moruzi şi, probabil, ne mai amintindu-şi de aceste cestiuni, dacă le învăţase vreodată, a spus: «pun, pun, tomn Moruzi, eu tau nota touăzeci la tumta». Şi cu 20 a rămas Moruzi la acel examen. De altfel inspecţia ţinea mai multe ore şi Regele trecea peste tot, în sălile de meditaţie, în cele de clasă, în dormitorii, la grajd, la manej şi termina în sala de mâncare, unde gusta din mâncarea noastră. Pe mine m'a recunoscut după asemănarea cu Tata.

In timpul examenelor am avut un puternic acces de febră palustră. Dându-mi-se, de caporalul sanitar, o doză prea mare de sulfat de chinină, am căpătat o intoxicaţie şi am fost transportat apoi, în stare de nesimţire, la spitalul militar. După câteva zile

am putut să mă prezint iar la examene, la care nu am mai răspuns aşa de bine ca la cele dintâi. Dar nu numai aceasta a făcut ca să fiu clasificat al doilea la sfârşitul anului. I. Sichitiu, care ieşise întâiul, şi care deveni astfel sergent-major, pe când eu deveneam sergent-furier, învăţa foarte bine (fusese totdeauna întâiul în clasa lui) şi direcţia şcoalei căpătase convingerea că, fiind fost sergent major şi în liceul militar din Craiova era mai apt ca mine pentru funcţia de sergent major; i se dădu deci, cu drept cuvânt, o notă mai mare la aptitudine şi cred că bine s'a făcut. Fiind ulterior ofiţer de infanterie am înaintat mai repede ca dânsul şi l-am avut în subordine, în două veri, când comandam cursul de informaţie a căpitanilor aspiranţi la gradul de maior, când mi-a dovedit cunoştinţe temeinice şi destoinicie în conducerea aplicaţiunilor tactice pe hartă şi pe teren.

După luna de concediu, petrecută la Mişa Sturdza, la Poianalui-Iurăşcu şi la Geoseni, la Tache şi Alice Lecca, m'am prezentat pentru stagiu la Regimentul 2 Geniu, la Focşani. Regimentul acesta era comandat atunci de colonelul Gr. Crăiniceanu (generalul de mai târziu), care era spaima tuturor prin ordinele, contra ordinele şi pedepsele cari curgeau ca o ploaie cu răpăeli repezi. Atmosfera era o atmosferă de teroare. Norocul nostru, a fost ca ne-a trimes, în aceiaşi zi, la batalionul al doilea de săpători minari, care era în tabără la Cosmeşti. Acolo lucra la facerea unui cap de pod, în fortificaţie pasageră. după proectele lui Crăiniceanu. Batalionul era sub corturi la câţiva paşi, la Sud, de gara Cosmeşti şi avea de comandant pe maiorul Tiberiu Robescu. Inalt, bine legat, inspirând încredere, cult, având o educaţie aleasă şi vânător pasionat. era un comandant priceput şi inimos, iubit de ofiţeri şi de trupă. Cerea muncă, dar nu ne sâcâia. Cine ar fi crezut că tocmai el să-şi capete moartea prin mână de soldaţi români? Comandant de brigadă fiind, într'una din diviziile care au luptat la Câmpulung, în toamna 1916, a fost împuşcat, nu ştie de cine din mulţimea de soldaţi cuprinşi de panică, cari fugeau pe podul de peste Prahova (şoseaua Târgovişteа-Ploeşti) şi pe cari a căutat să-i oprească. Avea de altfel nevoie de mult tact, pentru că avea trei căpitani (compania de telegrafie, care făcea parte normal din fiecare batalion de săpători-minari, nu era prezentă), cu cari trebuia o mână uşoară dar foarte fermă. Erau: Seneca Segârceanu, M. Stejanu şi Ion A. Ghica. Cel dintâi, sclipitor de inteligent, fusese şef de promoţie, dar, trăsnit. o dusese rău cu şefii săi, rămâsese căpitan, şi o ducea rău de tot cu Crăiniceanu. O boală incurabilă

îl desfigurase şi zeama viţei de vie nu-i displăcea. Avea o damigeană de vin în cortul său şi un număr de sifoane. La lucru se auzia, la fiecare oră, pe Segârceanu comandând: Alecule! Halba la linie! Şi Alecu, ordonanţa, se prezenta cu un pahar mare de un litru, pe care-l golea Segârceanu. Era foarte hazliu şi mulţi ani armata întreagă a râs de anectodele lui, care treceau din gură în gură şi erau nu numai sărate dar şi piperate. Zisei că o ducea rău cu Crăiniceanu. Acesta-l notase că bea. La următoarea zi onomastică a lui Crăiniceanu, Segârceanu se răsbună. La primirea care avu loc acasă la Crăiniceanu, acesta oferi lui Segârceanu, cu un surîs acru-dulce, un pahar de vin sau de liqueur. Segârceanu refuză, zicând că el bea numai lapte. Crăiniceanu porunci atunci să i se aducă un pahar cu lapte. Dar... ia lapte de unde nu era, căci Segârceanu pusese la cale cu ordonanţele colonelului, cari erau din compania lui, ca să nu se găsească lapte în casă. Şi apoi lasă pe Segârceanu ca să atragă atenţia tuturor asupra faptului că la Crăiniceanu se găseşte în casă vin şi liqueur-uri, dar lapte nu. Altă dată, fiind căpitan de săptămână, aştepta prin curte venirea lui Crăiniceanu, ca să-i deie raportul. Crăiniceanu veni, cum avea dese ori obiceiul, prin poarta din dos şi se duse drept la latrine, cari nu erau sau nu i se părură a fi aşa cum ar fi trebuit să fie. Chemă pe Segârceanu şi înainte ca acesta să-şi poată începe raportul, îl apostrofă : «Ai dat cu nasul pe aci?» La care Segârceanu răspunse, foarte calm: «Nu, am aşteptat ca să daţi Dv. mai întâiu». La lucrări, era foarte cald în vara aceia, Segârceanu purta o pălărie de paie cu margini mari, ca plantorii din ţările cu climat tropical Nu era regulamentar, dar Robescu se făcea că nu o vede şi, când se apropia el, Segârceanu îşi punea chipiul şi se încheia la bluză. Intr'un rând compania lui lucra călare pe calea ferată. Segârceanu ştia că într'o anumită zi Crăiniceanu era să treacă cu trenul spre Galaţi şi că se va uita la lucrări. Se aşeză pe marginea unui mic debleu al căei ferate şi se prefăcu că citeşte un jurnal; apoi când trenul se apropie, ridică încet ochi şi, când văzu pe Crăiniceanu, salută pe acesta distrat ridicându-şi pălăria. Cum sosi Crăiniceanu în Galaţi îl şi pedepsi telegrafic cu nu ştiu câte zile arest. Altfel Segârceanu se ocupa bine de compania sa şi se pricepea la toate. Celalt comandant de companie, Sterjanu, era şi el deochiat, dar nu avea hazul şi nici deşteptăciunea lui Segârceanu. Compania a 8-a, la care fusesem repartizat eu, era comandată de un văr primar al Tatei, Ion A. Ghica. Acesta-şi făcuse studiile militare în Austria, fusese adjutant al lui Iacob Lahovari, când fusese ministru de-

răsboiu pentru prima oară, şi se gândia la chefuri şi la ori şi ce, numai la slujbă nu. Trecea atunci printr'una din acele crize, prin care a trecut de mai multe ori în viaţa lui, de insuficienţă a veniturilor şi ca urmare solda companiei sale era plătită cu mare întârziere.

Ofiţerii subalterni erau: Leon Cerkez, Toma Constantinescu, Dumitru Rădulescu, Dumitru Ştirbey, V. Gălăşescu (care avea un mare talent de «diseur») şi Tache Ionescu, băeţi buni, cari ne-au primit prieteneşte pe noi elevii.

Programul prevedea patru zile de lucru la tranşee, când am învăţat practic conducerea trasărei, săpărei şi căptuşirei lor, două dimineţi instrucţie de infanterie, când se făcea exclusiv ordinea strânsă, şcoala de companie şi de batalion, de care era nevoie ca să se pune trupa 'n mână, şi două după amiezi pentru spălatul rufelor şi baie în Siret la Cosmeşti. Ofiţerii şi elevii cari nu erau de serviciu Duminica puteau pleca de Sâmbătă seară.

Puţin timp după noi au venit la Cosmeşti şi cele patru regimente de roşiori, ca să facă exerciţii de înot şi de trecerea apelor. Primul contact între roşiori şi noi a fost luat de subofiţeri, cari s'au întâlnit prin cârciume şi după câteva pahare de vin s'au luat la bătaie. Au urmat cercetări, etc.

Ca să se arate că nu eram supăraţi, Robescu a poftit pe toţi ofiţerii de roşiori la o masă în tabără la noi. In vederea ei Ion Ghica a fost învoit să meargă la Galaţi spre a aduce şampanie. Iată cum se aproviziona Ghica cu şampanie. Fiind la masă cu cheflii cunoscuţi sau chiar puţin cunoscuţi, punea rămăşag, pe o duzină de sticle de şampanie, că va bea o sticlă de şampanie pe nerăsuflate şi o făcea. Ghica s'a întors cu mai multe panere cu şampanie, iar Segârceanu a asigurat aprovizionarea cu vin obişnuit. Se prevăzuse că va fi o întrecere la băut între băutorii mai rezistenţi ai noştri şi ai roşiorilor şi se pregătiră şi unii şi alţii pentru luptă. Masa a avut loc şi fu foarte veselă. Se bău mult şi la fine, noaptea târziu, furgoanele noastre şi ale roşiorilor trebuiră să ducă pe mulţi ofiţeri de roşiori în cantonamentul lor. Geniştii, *recte* Segârceanu, Sterjanu şi Ghica, îi răpuseseră. Roşiorii vrură să-şi ia revanşa şi mai ales nu vrură să se dea bătuţi. Intorşi în garnizoanele lor, brigada din Bârlad (regimentele 2 şi 4) ne pofti la o masă comună iar regimentele din Tecuci (1 şi 3) ne poftiră fiecare separat. Aflarăm că roşiorii îşi pregătiau băutorii de forţă şi că, în special un căpitan Marinescu, cunoscut băutor, era supus

la un regim *ad-hoc*, fiind pus să mănânce multă ceapă şi suprimându-i-se băutura. Nădejdea geniştilor era în Segârceanu, care a învins pe toţi, dar şi Sterjanu şi Ghica s'au ţinut bine. Mi-aduc aminte că de la una din mesele de la Tecuci, plecasem devreme să mă culc, în nu mai ştiu casa cărui ofiţer, unde am dormit tun până ce, disdimineaţă, un planton m'a trezit. Conform înţelegerei luate înainte, am trecut pe la cazinoul regimentului respectiv de roşiori ca să iau pe geniştii cari mai rămăseseră la chef, spre a ne întoarce cu trenul la Cosmeşti. Era în a doua jumătate a lui August şi soarele de abia se ridicase în zare. La cazinou, mulţi dormiau pe şi sub mese, Segârceanu continua să peroreze şi să bea. Când i-am spus că e vreme de plecare s'a urcat pe masă şi-a scos sabia din teacă şi, cu gestul cu care era arătat Regele Carol pe gravurile de pe dosul caetelor de şcoală de pe atunci, a îndreptat vârful săbiei spre unul din băutorii celebri ai cavaleriei, care dormia dus, şi a ţinut un *speech* arătându-şi isbânda.

Asemenea chefuri, asemenea glorificări a băuturei, când nu dădeau loc la scandal, nu erau rău văzute atunci (semnalul Regimentului 2 Geniu era pus pe cuvintele, de care erau oarecum mândri cei din regiment: *Iancule, Iancule, iar te-ai îmbătat!*). Şefii de corp mai închideau ochii asupra scandalurilor şi bătăilor provocate de anumiţi ofiţeri arţăgoşi prin diferite localuri de noapte. Ofiţerii scandalagii erau socotiţi ca elemente, nu alese de sigur, dar de nădejde şi bune pentru răsboiu, ceea ce experienţa răsboiului a arătat că nu era exact. Poate că în trecut, când luptele erau de scurtă durată şi se dădeau de aproape, asemenea cheflii să fi fost capabili de scurte acţiuni energice. Cu schimbarea formei răsboiului, cu nevoia de a sta nemişcat ceasuri şi chiar zile sub bombardamentul de artilerie foarte intens de azi, aceste elemente, — afară de câteva elemente excepţionale — s'au arătat fricoase şi incapabile de a îndura încordarea nervilor cerută de războiul modern. Şi este firesc ca nervii obosiţi ai unui chefliu să poată fi struniţi momentan dar să nu sufere o încordare de mai lungă durată. Şi în Germania ofiţerii petreceau astfel până'n preziua răsboiului şi ofiţerii români cari şi-au făcut studiile acolo, au reîntărit, la întoarcerea lor în ţară, aplecarea spre chefuri, care se micşorase întru câtva. Nu condamn chefurile, cari au şi o latură bună, dar cred că abuzul şi mai ales glorificarea lor este un rău.

In anul al doilea au fost câteva schimbări în cadrele şcoalei. Aşa maiorul ajutor a fost, cu folos, înlocuit în funcţia lui prin omul cult şi bine crescut care era maiorul C. Burghele; coman-

dantul bateriei a fost înlocuit prin căpitanul M. Mihailide, un om de o natură cu totul opusă predecesorului său; el nu era însă destul de ferm. Spre sfârşitul anului a fost şi acesta înlocuit temporar de căpitanul de artilerie Ed. Polţer, om slab pregătit şi grosolan. Lipsit de tact, exasperase pe elevi şi într'o zi la instrucţie, fără o prealabilă înţelegere dar cu o admirabilă unitate, la terminarea şedinţei, bateria elevilor a defilat într'un chip voit mizerabil. Strigăte, sbierete şi raport lui Aronovici. Acesta veni în curte şi puse să defileze bateria în faţa lui. Defilarea a eşit impecabil. In loc ca să fie mulţumit că lucrurile au eşit aşa, Polţer, după plecarea lui Aronovici, ne puse să defilăm din nou, în faţa lui. Defilarea eşi iarăşi prost de tot. S'a răsbunat consemnând, pentru Duminica următoare, toată bateria şi adăogând ca pedeapsă şi instrucţie pentru Duminică după amiază. Dar Aronovici i-a dat peste nas căci l'a obligat să fie prezent şi el la şedinţa de instrucţie din acea Duminică. Cu câteva săptămâni înainte de terminarea şcoalei s'a prezentat noul comandant de baterie, căpitanul D. Paşalega, cu care eram să fiu ulterior camarad de promoţie în Şcoala Superioară de Răsboiu, om cu bunăvoinţă, cu stăruinţă la muncă, dar şters. Ca instructor de infanterie, în locul lui Pavelescu, venise locotenentul I. Grămăticescu, un element bun, muncitor în felul sau, dar prea ocupat de exteriorul persoanei sale.

In Martie 1899, muri subit Lascăr Catargi, vrednicul şef al partidului conservator şi destoinicul slujitor, timp de o jumătate de veac, al ţării. Paguba a fost îndoit de mare pentru că, pe lângă faptul că cu dânsul dispărea un om încercat, partidul conservator, a cărui existenţă începuse a nu mai avea rost, nu a găsit un şef având o destoinicie care să fi apropiat de departe pe a lui. G. Gr. Cantacuzino, care i-urmă în şefia partidului conservator şi formă atunci guvernul, era un om colosal de bogat, cumpănit şi chiar foarte restrâns în cheltueli, având ambiţia de a fi şef de partid şi de guvern, dar, precum o arătară faptele, cu totul insuficient ca şef de guvern şi bucurându-se în partidul său de o autoritate redusă, mai ales faţă de oameni ca generalul Gh. Manu şi P. P. Carp. Partidul conservator avea nevoie, spre a continua să fie folositor ţării şi a-şi justifica existenţa, să ţină seamă de evoluţiunea statului şi societăţii nostre şi să-şi croiască un program progresiv pentru rezolvarea cestiunilor ce se puneau. Aşa de pildă în cestiunea, ce era să devină din ce în ce mai arzătoare, numită agrară, partidul liberal, mai ales sub influenţa omului de bine şi clar văzător care era Spiru Haret, propusese o soluţiune prin de-

punerea proectului de lege a unei bănci agrare. Şi în această cestiune şi în acea a băncilor populare şi cooperativelor săteşti, pornite tot de Spiru Haret, conservatorii ar fi trebuit să aibe o politică constructivă şi nu pur şi simplu de negaţiune, cum au avut-o. Dar nu era Nababul — cum îi se zicea lui G. Gr. Cantacuzino — omul unei asemenea schimbări, mai ales că ţinea mult la pământ şi-şi exploata moşiile în condiţiuni nu deosebit de uşoare pentru ţărani. Nici generalul Manu şi nici P. P. Carp, acesta din urmă din spirit de junker prusac, nu erau oameni cari să ieie o iniţiativă în această privinţă. Dintre cei ceva mai tineri cum erau Iancu Lahovari, Tache Ionescu, N. Filipescu şi Alexandru Marghiloman, cel dintâi om cinstit şi doritor de bine ar fi urmat poate o iniţiativă în acest sens. Tache Ionescu pricepea nevoia, dar, de origină modestă, nu putea impune partidului conservator vreo soluţie care ar fi părut demagogică majorităţii partizanilor, nici Filipescu, inteligent, viu, iubitor de neam şi dorindu-i întregirea, nu se arăta favorabil întărirei masei populare şi era prea pasionat anti-liberal pentru a accepta orice era propus sau era binevăzut de liberali, iar Margiiloman, deştept, bun orator, nu era om de stat cu vederi largi şi cu vederi asupra viitorului. Apoi toţi erau mult prea ocupaţi de zizaniile din partid şi de cestiuni de preeminenţă personală. Moartea lui L. Catargi a fost preludiul dispariţiei partidului conservator. Pentru Tata, această moarte şi mai ales întâmplarea ei în clipa când partidul conservator fusese chemat la putere, a fost o grea lovitură, lipsindu-l de prietenia şi sprijinul vechiului şi încercatului prietin al părinţilor săi şi a lui.

In luna Mai 1899, am fost la Cernavoda, unde am stat câtva timp făcând ridicări topografice. M'am folosit de o după amiază liberă spre a merge să văd Constanţa şi marea, pe care nu o văzusem încă.

Garnizoana Cernavodei se compunea atunci dintr'un batalion de infanterie, al cărui comandant, un moş tăgârţă, maiorul T., era un tip sui generis. Intre altele avea mania ca, în calitate de comandant de batalion, să-şi facă rapoarte tot lui, în calitatea sa de comandant al garnizoanei, solicitând congedii; pe acestea punea rezoluţii în a doua sa calitate, cum că prezenţa sa fiind necesară, nu aproba permisia sau reducea numărul zilelor solicitate.

Părinţii mei erau stabiliţi în Bucureşti din toamna 1898 şi locuiau în partamentul de jos al casei Orăscu din Strada Mihai Vodă, aproape colţ cu strada Isvor. Deşi departe de centru, cum

se socotia atunci, avea avantajul de a nu fi scumpă şi de a avea tramway-ul în faţa casei. Erau mulţumiţi amândoi că-şi reaveau în fine un cămin. Cu părinţii stăteau fraţii şi soră mea şi Miss Belbin, care subînchiriase una din odăi. Tata fusese detaşat (în luna Mai 1899), dela serviciul arhivelor şi însărcinat cu conducerea lucrărilor speciale, tot în Ministerul Afacerilor Străine.

Se apropia vremea când urmam să mă hotărăsc asupra unităţii la care să mă duc ca ofiţer. Numărul ofiţerilor de geniu se înmulţise şi erau în genere ofiţeri culţi, aşa că înaintarea în acea armă se făcea cu greu. Pe de altă parte în infanterie era lipsă de ofiţeri culţi. In vara precedentă, pe când îmi făceam stagiul la Regimentul 2 Geniu, toţi, în cap cu Robescu, mă povăţuiseră să trec în infanterie şi, la şcoală, Grămăticescu mă sfătui la fel. Vorbii cu Tata şi cu Văsescu, cari fură şi ei de aceiaşi părere, deşi Văsescu îşi arătă părerea de rău, precum şi-o arătase şi înainte, că nu deveniam ofiţer în singura armă de elită după dânsul, artileria. Tata vorbi cu Jacob Lahovari, care era atunci ministru de răsboiu şi care aprobă ideia. Spuse însă Tatei să nu vorbesc de aceasta la şcoală, dar, când va veni tabloul pe care trebuia să arătăm fiecare unitatea în care doriam a fi numiţi ofiţeri, să cer Batalionul 5 Vânători. Primii sfatul cu atât mai mult cu cât aflai, tot dela Lahovari, prin Tata, că Batalionul 5 Vânători urma să meargă la Sinaia şi apoi la Bucureşti.

Toate merseră bine până ce sosi tabloul pe care mă înscrisei cum fusese hotărât. In după amiaza acelei zile, un planton veni în sala de meditaţie unde ne aflam cu toţii: «Don' elev sergent furier, la Domnul Colonel». Cum colonelul chema foarte rar un elev, ne întrebarăm cu toţii ce putea fi. Imi ajustai ţinuta, Guţă Manoliu care avea totdeauna perii de haine şi de ghete în pupitru (lucru strict interzis) mă ajută să mă curăţ şi o pornii pas alergător. Când intrai în cabinetul comandantului acesta se plimba supărat prin cameră şi nici n'avui timp să pronunţ formula de prezentare, că mă şi luă în primire, cum că ce este asta de a trece în infanterie, că de ce-l înşelasem şi-l făcusem să se bucure că voiu fi ofiţer de geniu; şi dăi şi dăi pe acest temei. După ce se mai potoli, îi explicai cum vedeam eu lucrurile. Se supără din nou şi-mi spuse hotărât că nu admite cererea mea şi că să scriu pe tablou în ce regiment de geniu vreau să merg, pentru că altfel mă înscrie el din oficiu. Ii spusei atunci că ceeace făcusem, o făcusem cu aprobarea şi prin sfatul ministerului de răsboiu. Nouă supărare pentru că am sărit peste treptele erarhiei. La sfârşit o lăsă mai domol şi

îmi spuse să mă duc, pe un ton care arăta că nu mai era aşa de supărat. Trecerea în infanterie mă costă însă un loc la clasificare; o notă mai scăzută la purtare sau la aptitudine avu drept rezultat să fiu clasat al treilea.

Pe ziua de 1 Iulie 1899 fui înaintat sublocotenent în al 5-a de vânători iar congediul ce-l avui până la 31 Iulie îl petrecui cu toţi ai mei la mânăstirea Văratec. De data asta părinţii luaseră o casă în incinta mânăstirei, alături de clopotniţă. Vacanţa, în timpul căreia Mişa Sturdza cu nevasta sa veniră să steie cu noi, trecu repede şi, în după amiaza zilei de 31 Iulie, sosii la Sinaia. O nouă viaţă era să înceapă de a doua zi pentru mine.

VII.

LA SINAIA.

Am arătat în capitolul precedent că, după înaintarea mea la gradul de sublocotenent, am petrecut luna Iulie cu părinţii mei la Văratec şi că, la sfârşitul aceleiaşi luni, sosisem la Sinaia spre a-mi începe slujba în Batalionul 5 Vânători.

Trăsăsem la hotelul Caraiman; acesta şi Vila Ungarth erau, în 1899, singurile bune. Mă plimbai prin oraş sperând să găsesc acolo vreun cunoscut, ceeace nu a fost cazul. Din această primă plimbare, deşi îmi păru prea înghesuit, oraşul îmi plăcu mult.

In dimineaţa de 1 August mă pusei în mare ţinută şi urmând drumul pe la mânăstire, drum pe care-l recunoscusem din ajun, mă dusei la cazarmă ca să mă prezint de sosire. Era Duminică şi erau puţini ofiţeri prezenţi, cu cari făcui cunoştinţă pe când aşteptam să mă primească comandantul batalionului.

Iacob Lahovary spusese Tatei că mă sfătuieşte să aleg Batalionul 5 Vânători pentru că comandantul era foarte destoinic şi-şi avea ofiţerii şi trupa bine în mână. Eram curios să văd ce fel de om era.

In sfârşit fui chemat în cabinetul lui. Văzui, în faţa mea, un om mai mult înalt, bine legat, cu ochi albaştri într'un cap relativ mare, chel, cu mustăţi mari blonde, ca şi resturile de păr ce-i mai acopereau capul. După ce rostii formula de prezentare, îmi adresă câteva vorbe de bun venit şi mă vesti că eram dat la compania I-a. Impresia ce o căpătai din acest prim contact cu maiorul Ionescu Florea Claudian, era a unui om serios, dar cu multă bună

voință și, ca în tot timpul celor patru ani cât îl avui ca șef, bine dispus față de mine. Această impresie, desăvârșită cu vremea, îmi îngădue să mi-l reamintesc foarte bine pe Claudian precum urmează:

De origină modestă (era după spusele Craiovenilor fiul unui dascăl de biserică din acel oraș), după puține studii, intrase ca voluntar în armată și luase parte la războiul din 1877—1878 cu gradul de caporal, într'un regiment de linie. mi se pare. După război intră în așa numita Școală Divizionară (premergătoarea școalei dela Bistrița) în care se primeau subofițerii doritori să devină ofițeri. Șef de promoție, fu, în al II-lea an de studii, sergentul-major al școalei. Șeful promoției următoare era Averescu (mareșalul), căruia Claudian îi făcu unele mizerii, punându-l între altele — după câte mi-a povestit — să repare broaștele ușilor și să facă și alte lucrări de lăcătușerie, căci Averescu fusese elev al unei școale de meserii. Claudian, ca și Averescu de altfel și ca și mulți din subofițerii care râvneau a căpăta epoletul, a muncit mult și a muncit nu numai cât a fost în școală dar și după ce a ajuns ofițer și muncea mult și când l-am cunoscut eu. De fapt se ocupa de cele mai mici amănunte și lăsa foarte puțină inițiativă celor în subordine. Este adevărat că nu prea putea pune temei pe dorul de muncă și pe conștiințiozitatea tuturora. Pe lângă munca de administrație și de conducere zilnică, care îi cerea aproape toată ziua — era prezent la cazarmă întotdeauna în orele de serviciu — mai muncea spre a se ține la curent cu cele cuprinse în cărțile și revistele militare române și franceze.

Dorea sincer binele, era cruțător de banii Statului și cinstit.

Deșteptăciunea îi era vie, avea un pronunțat simț al terenului (luase parte la ridicarea hărței țărei) și conducea cu pricepere batalionul în manevre.

Supărându-se lesne, nu păstra ura și ierta ușor.

Care-i erau slăbiciunile? Afară de mânie, de un cult — foarte moderat este adevărat — pentru biblioteca Grimaud, de oarecare timiditate față de mai marii săi, nu-i am cunoscut slăbiciuni sau lipsuri. Era rezervat, bine crescut, nu-ți era rușine de dânsul nici la masă nici în saloane, unde era foarte rezervat, și nu era intrigant.

Nevasta lui. ca multe dintre nevestele de militari de atunci, — deși de o familie mai bună ca bărbatul ei — dădea uneori impresia că nu era cu totul la înălțimea lui Claudian. Eu nu am avut însă nici odată să mă plâng de dânsa.

Căci erau pe atunci soţii, ca acea prea bine cunoscută a unui comandant de corp de armată, care se amestecau şi fie căutau a impune anumite purtări ofiţerilor, fie se amestecau în căsniciile lor. De altfel, poveştile lui Kipling arată că aşa se întâmpla şi în alte armate. Nu am lăsat nici odată ca soţiile şefilor sau a camărazilor să se amestece în afacerile mele sau să mă influenţeze într'un fel sau altul. Aşa de pildă când, una dintre ele s'a certat cu doamna D., rudă cu ea dealtmintrelea, şi ca să se răsbune, la o serată la Cercul Militar, a căutat, printr'o licheluţă, să împiedice ofiţerii de a dansa cu doamna D., cu care dealtmintrelea nu se prea dansa fiind o femee mai în vrâstă şi nu prea simpatică, eu care dansam numai cu dansatoare tinere şi vesele şi care nu dansasem niciodată cu acea doamnă D., m'am dus imediat să o invit şi am trecut dinadins, cu dânsa la braţ, de mai multe ori prin faţa doamnei ce interzise să se danţeze cu doamna D., doamnă pe care am uitat să o invit să danseze în acea seară. Ştiu că s'a plâns lui Claudian, dar acesta niciodată nu a dat vre-o însemnătate unor asemeni lucruri. Uneori comandantul nostru venia supărat la cazarmă. Trebuia să te fereşti de a da ochi cu dânsul în asemeni cazuri. Sergentul-ajutant al batalionului, Pandele Melancropol, despre care voi mai vorbi, afla de obicei din vreme aceste supărări, mai ales când eram la Galaţi. şi ne prevenea, prin formula: «domnul maior s'a ars cu ceaiul în astă dimineaţă». Toţi acei care nu erau siliţi prin serviciul ce-l îndeplineau, puneau atunci spaţiul şi timpul între ei şi maior.

In ceace mă priveşte, Claudian văzând, în scurt timp, că-mi plăcea munca şi că eram conştiincios, m'a tratat ca pe un prieten şi m'a pus la muncă grea pe de o parte iar pe de alta a căutat mereu să mă îndrume, să mă ajute şi să mă împingă înainte. Lui îi datoresc multe cunoştinţe — mai ales administrative — precum şi mărirea gustului de a munci. Dar despre astea se va vedea mai departe.

Cine erau ceilalţi ofiţeri ai batalionului în care eram menit să trăiesc şi să muncesc mai mulţi ani?

Căpitanul ajutor era un gorjan lăudăros lucru mare dar lipsit de cunoştinţe, leneş fără pereche, fricos şi mare jucător de cărţi. Nu avea nici-o autoritate şi nu era luat în seamă de nimeni.

Casierul, administratorul cl. II Atanasie Rîcu, era om de treabă, care muri curând. Imi dădu imediat jumătatea soldei pe Iulie, 138,85 lei, ce'mi păru o adevăratc comoară cu care plătii camera dela hotel şi-mi luai o odaie cu chirie pe Furnica, lângă

cazarmă. De mâncat, după primele 2—3 zile, când căpitanul ajutor mă ademenise să mănânc cu dânsul la berăria Oppler, am mâncat la o popotă pe care o înfiinţaseră locotenenţii (mai puţin Cernătescu care sta la cumnatul său maiorul Claudian) şi sublocotenenţii (mai puţin Costandache care sta cu mama sa) la Milcu acasă. Mâncarea nu era extraordinară dar era făcută din alimente bune şi era îndestulătoare. După mese şi mai ales seara se jucau cărţi — mai cu seamă poker — cu care prilej doi din cei mai vechi scuturau pe ceilalţi de economiile ce le făcuseră cât fuseseră cu batalionul pe graniţa Dobrogei. Eu, nejucând cărţi niciodată, plecam acasă imediat după masă sau cel mult jucam o partidă de table.

Convorbirea la masă se referea exclusiv la serviciu sau la chestiuni militare, ca înaintări, povestiri despre serviciu aiurea, etc.

Nici-o preocupare intelectuală. Când s'a aflat că voiam să intru în Şcoala Superioară de Răsboi, că îmi cumpărasem programul amănunţit al cunoştinţelor cerute la examenul de admitere în acea şcoală şi că începusem să citesc diferite cărţi (de mare folos îmi erau pentru aceasta zilele în care eram de gardă la Palat, precum şi Miercurile şi Sâmbetele după amiază), am fost luat în primire de camarazi şi mult necăjit. Nu m'am lăsat însă şi am stăruit, Claudian încurajându-mă când a aflat despre scopul meu şi când s'a încredinţat că citeam. In cei cinci ani cât m'am pregătit de acel examen de intrare am luat pe rând, în fiecare an, toate chestiunile aşa cum erau puse în program şi am citit în cărţi şi regulamente tot ce găseam despre fiecare în parte, făcând şi rezumate. La Sinaia am început prin recitirea regulamentelor şi rezumarea lor în tabele şi schiţe, precum am citit vre-o două, trei cărţi de tactică pe care le-am cumpărat după listele de subscripţie ce veneau la batalion.

Pe ofiţerul cu îmbrăcămintea, Bucur Tuţuianu, un vrednic contabil, îl cunoscui mai târziu căci atunci era cu depozitul batalionului la Slatina.

Comandantul meu de companie era A. P., fost subofiţer, ajuns la finele carierei sale. Nu prea avea nici dor de muncă, nici râvnă de înaintare şi lăsa compania pe mâna sergentului major, o brută fără seamăn care a trecut mai apoi în serviciul Siguranţei Statului. Şi pentru că am zis că sergentul major era o brută, am să vorbesc de ceva dureros, de bătaie. Da, cu toate ordinele aspre se continua a se bate în armată dar, ce-l puţin în corpurile de trupă pe unde am trecut eu, nu mai erau bătăile sălbatice din trecut. Am

lovit şi eu, şi am greşit, câte o palmă ici, colo sau un lat de sabie. Trebue făcut însă o deosebire între o palmă dată ici colea de ofiţeri şi sălbaticele bătăi ale gradelor inferioare şi mai ales ale reangajaţilor. In 99% din cazuri, soldaţii nu simţeau jignirea unei palme, erau doar învăţaţi de acasă cu asemenea tratamente; îi băteau părinţii, profesorii şi toţi reprezentanţii autorităţilor; pot spune chiar că preferau bătaia pedepsei cu închisoarea, care atrăgea după dânsa rămânerea în cazarmă, după eliberarea contingentului, un număr egal de zile cu numărul zilelor de pedeapsă.

Se bătea de altfel şi în alte armate, lucru ce nu va să zică că se făcea bine. Greşeala mea de a lovi — lucru ce nu mi s'a mai întâmplat după 1904 — a fost cu atât mai mare cu cât Tata mi-a repetat totdeauna că bătaia este o laşitate din partea unui ofiţer şi că degradează pe ostaş. Meritul încetărei bătăi în armată este în mare parte a lui Alex. D. Sturdza (atât prin ordinele de zi ce a făcut, prin tatăl său, să fie date de Regele Carol I, cât şi prin educaţia ce a dat-o nouilor generaţii de ofiţeri) precum şi al campaniilor duse în această privinţă de unele ziare, printre cari cel mai aprig a fost *Adevărul*.

La compania a doua era căpitanul P. D. şi la a patra N. P., ambi slabi. La a treia era căpitanul Ştefan Ştefănescu; şi el, ca şi ceilalţi căpitani, provenit din subofiţer, dar muncitor şi energic. S'a condus bine în marele răsboi şi a ajuns inspector general al jandarmeriei rurale.

Locotenenţi erau : I. C. (neterminându-şi studiile, intrase în armată ca voluntar şi trecuse prin şcoala dela Bistriţa. Cunoscut scandalagiu, bătăuş şi jucător de cărţi. Stagiul făcut în armata austriacă, din toamna 1899 până în acea 1901, îl civilizase. Căsătorit cu o femee bine, s'a aşezat dar a rămas un ofiţer mediocru. 'L-am avut în subordine în timpul răsboiului la batalionul de marş al Regimentului 47/72 Infanterie, şi a comandat chiar regimentul câteva zile în urma rănirei mele. Fricos lucru mare); Nicolae Fărcăşanu şi Grigore Cernătescu. Iar sublocotenenţii: C. Roman, Grigore Costandache, Ştefan, supranumit Stan, Popescu, Haralambie Milcu, Marin Ionescu, Gheorghe Bărbulescu şi Virgil Racoveanu.

Cum eram să descopăr curând — una din primele mele deziluzii — cu toată munca, cu toate imboldurile lui Claudian, munca nu era idealul întregului corp ofiţeresc al Batalionului 5 Vânători, cum nu era nici al altor corpuri de trupă şi în special al regimentelor de infanterie. De cetit — afară de maiorul Claudian şi de Grigore, supranumit Goe, Costandache — nu citea

nici unul. Jocul de cărţi era petrecerea cea mai plăcută a corpului ofiţeresc iar în ceace priveşte serviciul, aplecarea multora părea să fie de a face numai atât cât era trebuincios spre a nu da de bucluc cu maiorul şi a nu fi notat rău în memoriu.

De unde venea această stare de lucruri, care atunci m'a scârbit, născând în mine, o recunosc, dispreţ pentru unii dintre camarazii mei ?

Lămurirea, cred azi, stă în istoria armatei. Afară de câţiva lefegii şi de anumite bresle, principatele româneşti n'au mai avut, dela mijlocul veacului al XVII-lea, armate. Ne mai având armate n'au mai avut nici cadrele trebuincioase acestora şi s'a pierdut tradiţia — deşi au fost mulţi luptători individuali — firească unor asemenea cadre.

După cum este în deobşte cunoscut, Ruşii înfiinţând, prin regulamentele organice, miliţiile pământene, nu au voit să alcătuiască oştiri ci numai nişte trupe de poliţie. Dacă, la început, mulţi fii de ai boierimii au intrat în rândurile miliţiei, numărul lor a fost totuşi mic faţă de nevoile acesteia şi apoi serviciul de poliţie îi a desgustat curând făcându-i să părăsească rândurile oştirei. S'a simţit deci nevoia să fie primiţi în rândurile acesteia toţi acei cari, de obârşie mai modestă, de cultură mărginită şi lipsiţi de tradiţie militară, cereau să intre în rândurile ofiţerimii, cu gândul de a se ridica. Nu trebuieşte uitat că până mult încoace era o prăpastie între boierime şi celelalte clase şi că dacă gradul de ofiţer nu aşeza pe un om din treptele mai de jos pe aceaş treaptă cu boierii, îl apropia de aceştia şi-l ridica din clasa în care se născuse şi trăise până atunci.

Boierimea a făcut o mare, o foarte mare, greşeală, mai cu seamă după 1848, neintrând în mare număr în armată căci tradiţiile şi obiceiul de a stăpâni ar fi întemeiat o clasă ofiţerească mai independentă, mai conştientă de menirea sa şi având tradiţia culturii. Dealtfel şi celelalte clase mai ridicate au făcut aceeaşi greşeală şi cu puţine excepţiuni s'au ferit să intre în armată, alegând mai ales carierele civile, deşi de fapt acestea erau mai puţin sigure. De aci s'a născut şi nevoia de a lua şi subofiţeri pentru completarea cadrelor ofiţereşti. Nu zic, şi aceştia au dat armatei unii ofiţeri de valoare, dar — afară de Averescu — nici unul n'a fost capabil de a crea sau de a schimba lucrurile. Cultura lor, chiar dacă era îndestulătoare din punctul de vedere al cunoştinţelor militare, era foarte mărginită din acel al cunoştinţelor generale.

A venit răsboiul Independenţei. Acesta a învederat că, în

cea mai mare parte, corpul nostru ofiţeresc nu era la înălţimea cerinţelor. O poruncitoare cerinţă politică a făcut însă să fie nevoie să se arate lumei cum că armata română a fost mai presus decât acea a puternicei ei aliate. Şi în puterea inerţiei s'a repetat mereu acest lucru. Laudele astfel veşnic reînoite au avut drept urmare că, încetul cu încetul, şi armata şi ţara au căpătat credinţa că armata era la înălţimea nevoii. Pe de altă parte cadrele superioare ale armatei, rămase, până aproape de finele veacului, aceleaşi ca în 1877—1878, fireşte că n'au cerut să se practice decât ceace făptuiseră şi dânsele adică puţină instrucţie în ordine strânsă încredinţate fiind că prin câteva iuruşe se va isbândi ca în faţa Plevnei şi ca la Smârdan.

Este oare de mirare că aşa recrutat corpul nostru ofiţeresc, era lipsit în majoritatea sa, cum am arătat când am vorbit de trecerea mea prin şcoala militară, de o adevărată chemare pentru meseria armelor, pe care o îmbrăţişase numai pentru ca să-şi asigure o pâine? Aproape toţi ofiţerii erau siguri pe atunci — şi se mulţumeau — că trebue să ajungă la gradul de căpitan. Era chiar o adevărată axiomă, ce se repeta mereu, că de căpitănie şi de moarte nu puteai scăpa. Acestui corp ofiţeresc nu i se cerea nici-o sforţare intelectuală, nu i se pusese încă, drept ţel, reîntregirea neamului, nu avea o doctrină de răsboi (Şcoala de Răsboi deabia fusese creiată şi pe băncile sale se căpăta o instrucţie mai mult formalistică, în primii ei ani). Şi dacă era o vină, acesta era a guvernelor care s'au gândit mai mult la desvoltarea economică a ţării decât a armatei şi într'o oarecare măsură a omului de bine care a fost Regele Carol I. Om politic, la nevoie ca în 1877, bun militar, primul nostru rege vedea viitorul prin prisma combinaţiilor diplomatice şi a desvoltării economice — trebuincioase, este adevărat. dar nu singurele trebuincioase. El nu se mai ţinuse la curent cu transformăriile ştiinţei militare şi mai ales era prea influenţat de ce văzuse şi făptuise la Plevna şi de ce i se raporta de către şefii armatei, ei însuşi nepregătiţi şi nedornici de a li se turbura liniştea. In anii de după răsboiul din 1877—1878 a lipsit mult armatei un şef de felul generalului Ion Em. Florescu.

In ceace priveşte corpul subofiţerilor reangajaţi, efectivul lui era foarte redus şi se compunea din sergentul adjutant Pandele Melancropol, sergentul major al companiei afară de rânduri şi ajutor la casierie Vasile Tomescu, din sergenţii majori ai companiilor şi din trompetul-major Marinescu, bun trompet dar, ca şi mulţi semeni ai lui, un beţivan fără pereche; înalt, subţire, cu nişte

mustăţi impunătoare, totdeauna sclivisit şi curat, «Maimuţoiul» cum era supranumit, avea o înfăţişare ostăşească în capul gorniştilor săi.

Sergenţii-majori de la companii, am vorbit mai sus de acel al companiei I-a, erau băieţi tineri, muncitori, văzând bine de scriptele companiilor şi neînchipuindu-şi chiar de a putea merge mai departe. Sergentul-major V. Tomescu era foarte deştept, foarte muncitor, cunoştea cât se poate de bine contabilitatea (atât cea bănească cât şi cea în materie). De la dânsul am învăţat multe detalii ale serviciului. Eşit la pensie cu gradul de administrator sublocotenent în rezervă, a luat parte la campaniile din 1913 şi 1916—1918, îmbogăţindu-se şi făcând apoi pe agentul electoral prin Bucureşti; tentaţiile au fost pentru dânsul prea puternice îndată ce s'a ridicat din treapta de subofiţer, lucru ce s'a întâmplat multor subofiţeri ajunşi să poarte epoletul.

Dar cu mult cel mai bun dintre toţi şi desigur din marea majoritate a subofiţerilor reangajaţi ai armatei era sergentul adjutant P. Melancropol. Deştept, priceput, având câteva clase de liceu, foarte calm, foarte conştiincios şi credincios serviciului, bine crescut, era un om de nădejde şi care se impunea chiar şefilor săi. Retras la Constanţa, după împlinirea anilor de serviciu, a fost numit controlor al perceptorilor comunali, împlinind şi acest serviciu în cel mai conştiincios chip, ceace a făcut că a rămas în slujbă chiar când se schimbau primarii şi consiliile comunale.

Trupa era recrutată din judeţele Gorj, Olt, Romanaţi şi Vâlcea (eram singurul Moldovan din întreg batalionul, dar n'am avut niciodată vreun neajuns din această pricină. Dealtfel niciodată nu am găsit în armată manifestându-se sentimente regionaliste altfel decât în glumă; eram cu toţii, până după marele răsboi: Români). Făcând serviciul trei ani în cazarmă, cu foarte rare şi foarte scurte învoiri acasă, ostaşii căpătau o bună creştere, erau disciplinaţi şi-şi făceau conştiincios datoria; cu bună voinţă căutau să înveţe ceeace li se arăta şi pricepeau iute. Efectivul îndestulător de mare (22 ofiţeri, 444 oameni de trupă, prezenţi la inspecţia Regelui, la 13/25 Octomvrie) şi constant îngăduia să se facă instrucţia în bune condiţiuni. Dar firea lor de Olteni aprigi la câştig se arăta şi sub uniformă. Dintr'o ceartă a doi dintre ei, am constatat că-şi împrumutau unii altora bani cu dobânzi care apropiau suta 'n sută pe săptămână. Revolta mea o arătai maiorului (nu ştiu cum ţineam în acea zi locul comandantului de companie) care, Oltean şi el, îşi cam bătu joc de naivitatea mea şi mă sfătui să las oamenii

să se descurce singuri, căci toţi practicau aceleaşi moravuri cămătăreşti, lucru de care mă convinsei cu prisos în cei patru ani în timpul cărora trăii cu dânşii.

Dacă erau isteţi, nu erau toţi deştepţi. Acel ce ţinea însă recordul prostiei ca şi al murdăriei în compania I-a era un ţigan anume Dănilă, pe care mi-l dădu Claudian într'adins ca ordonanţă. Maiorul nostru avea în privinţa ordonanţelor ofiţerilor necăsătoriţi o teorie, care la prima vedere părea ademenitoare şi anume că trebuia să li se deie cei mai proşti dintre soldaţi, pentrucă, ofiţerul fiind burlac, avea vreme să se ocupe de acest ostaş şi putea să-l instruiască. Eu ştiu că nimic nu am putut scoate din Dănilă, care a rămas tot prost, tot leneş şi mai ales tot de o murdărie extraordinară şi de nevindecat. Am avut în urmă multe alte ordonanţe şi n'aşi putea, în general vorbind, lăuda îndeajuns aceşti servitori cu deasila, atât de credincioşi celor pe care îi serveso. Cunosc nenumărate pilde de asemeni credincioase slujbe şi în timp de pace şi în timp de răsboi (cum a fost de pildă Matei Vlăjoagă ordonanţa dela caii mei din'nainte şi din timpul răsboiului), cum cunosc foarte multe pilde de adevărată prietenie ce a legat ofiţeri şi familiile lor de fostele lor ordonanţe. E spre cinstea şi a unora şi a altora şi dovedeşte că nici toate ordonanţele nu erau Dănili şi că nici toţi ofiţerii şi soţiile acestora nu au fost şi nu sunt brutele ce se arată uneori prin anumite publicaţiuni, deşi erau şi dintre aceştia, ca soţia unui cunoscut ofiţer general, care a pătimit pe urma răutăţii sale.

Programul ne aducea la cazarmă dimineaţa şi după amiază, afară de Miercuri şi Sâmbăta după amiază când trupa îşi spăla rufele şi de Duminica după amiază când eram liberi.

De obicei dimineaţa eram înghesuiţi toţi pe micul platou deasupra cazarmei, unde se făcea aproape exclusiv instrucţie în ordine strânsă (şcoală de companie şi de batalion) şi foarte rar desfăşurarea în trăgători a vreunui pluton ; totul foarte formalist, fără ideie tactică, şi având un singur scop: o mare uniformitate în executare. Tragerea se făcea în Valea-Rea, fără sistem, fără control şi numai spre a putea completa imprimatele respective. Deşi regulamentul prevedea anumite distanţe, ţinte şi posiţiuni de tragere, pentru fiecare şedinţă, toate tragerile se făceau la o aceeaşi distanţă, cam 80 paşi. Nu învăţasem în şcoala militară nici să trag, nici cum să învăţ pe alţii, lucru ce am învăţat numai mai târziu. Tragerea era un exerciţiu care plictisea atunci pe ofiţeri; la şedinţele de tragere de cele mai adese ori stăteau la taifas

lăsând pe sergenţii majori «să fabrice tuburi», cum s'a zis ulterior adică să tragă cu trupa, indiferent cum, numărul de cartuşe hotărît de regulament. Şi totuşi maiorul nostru, bun trăgător de felul său, pricepea nevoia acestei instrucţiuni şi dădea ordine severe pentru executarea ei conform regulamentului. Ocupat însă cu administraţia, nu controla decât foarte rar şi cu toate supărările pricinuite de acest control tragerea urma ca mai înainte. Toamna, târziu, ne-a dus într'o zi cu întreg batalionul, la Vârful cu Dor ca să facem tragerea de luptă; rezultatul (cel real nu cel scris în dările de seamă) fu cât se poate de slab. Campania dusă de Alexandru Sturdza în această privinţă (scandalul ivit cu prilejul dărei în vileag a faptului că un căpitan din garnizoana Călăraşi punea trupa să tragă în Dunăre spre a putea preda numărul de tuburi rezultând dela tragere), ofiţerii întorşi din armatele Austro-Ungare şi Germane şi înfiinţarea Şcoalei de tragere a Infanteriei, au făcut ca peste câţi-va ani instrucţia tragerei să apuce pe calea cea bună. Azi (1933) metodele de instrucţie sunt bune, dar nu ştiu dacă armata are toată cantitatea de cartuşe trebuincioasă pentru asemenea exerciţii.

In tot timpul cât am stat la Sinaia nu am făcut un singur exerciţiu de serviciu în campanie; am eşit din cazarmă de două ori, odată pentru a face un marş, fără ideie tactică, la Azuga şi altădată am făcut un mic exerciţiu de luptă la Buşteni.

Dacă am semnalat mai sus, când am vorbit de ofiţeri şi semnalez aici din nou greşelile — cum voi arăta mai departe greşelile mele proprii — nu o fac din dorul de a critica, ce-mi este străin, dar din acel de a arăta adevărul şi de a folosi poate celor ce vor ceti odată aceste rânduri.

După amiază se făceau de obicei teorii de către gradaţi, sub supravegherea unui ofiţer de companie. Aceste teorii constau în învăţarea pe dinafară a anumitor părţi din regulamente, pe care soldaţii le repetau papagaliceşte, fără a le pricepe, cum nu le pricepeau nici gradaţii care le predau. Erau adevărate şedinţe de canon pentru trupă.

Dar cum era să se modifice chipul de instrucţie când şefii se declarau mulţumiţi de rezultate şi când şeful suprem nu cerea altceva la inspecţie de cât ceea ce se pregătea săptămâni dearândul, făcându-se repetiţii de ceeace urma a se prezenta la inspecţie? Inspecţia Regelui avu loc la 13/25 Octombrie, de faţă fiind şi prinţul Bernhard De Saxa Meiningen şi prinţul Ferdinand, precum şi şefii ierarhici. Batalionul s'a prezentat bine, precum a arătat

Regele la critică dar nu s'a făcut (cum nu se făcea niciodată) nici tragere, nici exerciţii de serviciu în campanie sau teme tactice, toată atenţia fiind îndreptată asupra ţinutei, asupra mişcărilor în ordine strânsă şi a gospodăriei.

Am avut şi necazuri pentru că trupa — şi dela ea am luat şi noi — a fost bolnavă de oreioane, boală care a ţinut până la plecarea noastră din Sinaia. S'au făcut inspecţiuni sanitare şi s'au luat fel de fel de măsuri, dar boala şi-a urmat mersul până ce s'a stins singură.

O altă latură a serviciului era aceea de gardă la castelul Peleş, un serviciu plăcut în timpul căruia însă erai dator să rămâi 24 ore, în mare ţinută, în corpul de gardă, unde puteai citi în linişte sau privi la lumea care trecea prin faţa corpului de gardă. Cetitor pasionat, mai ales de cărţi de istorie şi de memorii, citeam orişice îmi cădea în mână. In vara aceea am citit, pe lângă cărţile englezeşti ce-mi împrumuta familia Kennedy, cărţi de Tolstoi. Mi-a plăcut mai ales *La Guerre et la Paix*, pe care am citit-o de 2—3 ori în şir, şi cărţile fraţilor Paul şi Victor Margueritte, împrumutate şi unele şi altele de d-na Esmeralda Manu.

Când erai de gardă luai parte la masa familiei regale, atât la prânz cât şi seara. Inainte de prânz trebuia să te prezinţi adjutantului de serviciu. Erau atunci adjuanţi regali: coloneii I. Manu şi Priboianu, ambii oameni şterşi dar bine crescuţi, locotenent-colonelul G. Georgescu şi locotenent-comandorul Graçovski, amândoi ţâfnoşi şi crezându-se datori a face întotdeauna câte o observaţie ofiţerului de gardă.

După prezentare treceai în sala maură, unde personalul Curţii şi invitaţii se aşezau în formă de potcoavă, doamnele la dreapta iar domnii la stânga, ofiţerul de gardă tocmai la capăt, între domni şi doamne. La ora precisă (13 pentru dejun şi 20 pentru prânz) se deschideau uşile din sala de biliard şi adjutantul de serviciu anunţa: Majestăţile Lor. Regele cu Regina, cu membrii familiei sau cu oaspeţii princiari înaintau şi, după ce salutau pe toţi cei de faţă, convorbeau cu fiecare din cei aflaţi în sala maură, Rege începând cu bărbaţii iar Regina cu doamnele. Prima dată când fusei de gardă, cum ajunsese Regele în faţa, începui a pronunţa formula de prezentare când Regele mă apucă uşor de guler. Ingheţai, închipuindu-mi că aveam ceva neregulamentar la guler. Când colo, Carol I îmi spuse că-I pare bine a mă vedea acolo, că ştie cine sunt şi că îşi aminteşte bine de mine din inspecţiile făcute la şcoala militară. Răsuflai uşurat! Mă întrebă despre Tata

şi apoi mă prezintă Reginei care ajunsese şi Ea până la mine. Ori de câte ori eram de gardă, amândoi aveau cuvinte amabile pentru mine, iar Regina mă reţinea de obicei seara spre a asculta muzica sau a dansa, mai ales când erau şi doamne tinere sau domnişoare. Reginei îi plăcea să povestească dar Ii plăcea şi să se asculte şi se îmbăta de propria-i vorbire. Fire de artist, deşteaptă, dorind binele, entuziastă, era uşor exploatată de oameni puţin scrupuloşi. Dacă din punctul de vedere literar, influenţa ei nu a fost nici mare, nici nu s'a menţinut, în schimb a avut o foarte mare şi bună influenţă în ceeace priveşte formarea gustului muzical la noi. Ei i se datoreşte, în primul rând, faptul că la Bucureşti s'a făcut şi se face muzică atât de bună.

Cu prilejul meselor dela Peleş am văzut bine înţeles multă lume. In afară de personalul Curţei ca doamna Olga Mavrogheny, marea doamnă de onoare, femeie deşteaptă dar având sub formele cele mai discrete o limbă din cele mai ascuţite, apăreau dese ori I. Kalinderu mulţumit de persoana sa, sentenţios, ridicol dar foarte mult apreciat de Rege şi Regină, Al. Steriadi directorul reşe linţelor regale, un om de treabă şi foarte modest, Lecomte du Nouy arhitectul şi fratele său pictorul, apoi miniştrii care veneau să lucreze cu Regele, diplomaţi, prinţul şi prinţesa Benhard De Saxa-Meiningen prieteni ambii ai Regelui Carol şi bucurându-se de încrederea Lui, şi alţii. Acolo cunoscui şi auzii întâi pe G. Enescu, genialul muzicant, pe atunci un tânăr de 18—19 ani şi de o grozavă timiditate. Odată văzui şi pe tatăl său acolo, om modest şi la locul lui. Tot atunci cunoscui întâi pe Edgard Dall'Orso, secretarul Reginei Elisabeta. Deştept, viu, bun muzicant, om cult, era, dar făcea mai ales pe nebunul; vesel, ne făcea să râdem mult şi câte odată aducea un surîs chiar pe figura severă a Regelui Carol. După masa de seară suveranul juca fie o partidă de bridge, fie una de biliard.

Vremea liberă o petreceam plimbându-mă prin Sinaia şi împrejurimi, unde am vizitat şi diferitele fabrice, mergând la Braşov (păşeam pentru întâia oară peste graniţă), fie cu camarazii din batalion, fie cu lumea din Bucureşti stând pentru vară în Sinaia. Această lume, unde mă duse G. Cretzianu, care era să-mi devină cumnat, mă primi foarte bine. Dar înainte de a vorbi despre dânsa să vorbesc de G. Cretzianu care mi-a fost nu numai rudă dar un bun şi foarte credincios prieten. Om citit şi foarte deştept, Johny (nu ştiu de ce i se dăduse acest nume) Cretzianu era un foarte plăcut tovarăş. I se imputa că era cam «snobb», dispreţuind adică

pe acei care nu se coborau din cele mai vechi şi mai bine înzestrate familii. Un grăunte de adevăr era în aceasta dar Cretzianu era totdeauna de o perfectă urbanitate cu orişicine. Diplomat cu intermitenţe şi la un moment dat deputat, a rămas, şi în diplomaţie şi în politică ca şi la vânătoare, un amator. Cunoştea multe anecdote pe care le povestea cu haz. Era atunci văduv, soţia lui, Zoe Ştirbei, murind cu 3 ani înainte de febră tifoidă la Constantinopol. Sta cu mama lui, la care am avut o foarte bună primire. Copii săi gemeni, Gheorghe şi Alexandru, erau atunci foarte drăguţi băieţaşi de 4 ani, foarte vii şi cu mult vino încoace, cu cari m'am împrietenit imediat. Erau îngrijiţi de Lucreţia Bengescu, pe care o numeau Chei-Chei, o femeie de neam bun dar scăpătată şi erau nedespărţiţi de o căţea fox-terier numită Nitouche. Cretzeanu s'a îngrijit ca să cunosc cât mai multă lume. Prin el am cunoscut pe sora lui, căsătorită cu colonelul I. Manu, atunci adjutant al Regelui, care au fost totdeauna foarte buni cu mine.

Nu era prea deştept Ioan Manu şi cunoştinţele sale militare erau cam învechite dar era om foarte bine crescut, cu frumoase sentimente, de o discreţiune cu totul deosebită, ceace îl făcea cu deosebire bun pentru slujba ce îndeplinea şi în care era foarte mult apreciat de Regele Carol.

Prin Cretzianu am cunoscut pe Iancu Lahovary în casa căruia am dansat şi prânzit de mai multe ori, pe bătrâna doamnă Zoe Slătineanu, în casa căreia, atât la Sinaia cât şi la Bucureşti, am petrecut multe seri plăcute înveselite de convorbirile fiului şi nurorei sale, ambii foarte deştepţi şi culţi, pe Sir John Kennedy, ministrul Angliei cu care şi cu familia căruia am legat prietenie, pe Brown — secretarul de mulţi ani al Legaţiei Engleze supranumit Braunescu din cauza acestei lungi şederi la noi şi pe mulţi alţii. O sumă de domnişoare între care se deosebeau prin frumuseţea lor surorile Bengescu(fiicele doamnei Bengescu născută Rosetti, femee cu mult farmec şi cu un tact deosebit care era doamnă de onoare a Reginei Elisabeta: Ella, o viziune de frumuseţe şi gingăşie, care s'a măritat cu G. Baicoianu, fiul generalului Sergiu Bacoianu, Mimi, devenită soţia omului de bine care este Niculae Racotta şi încă două fete mai mici, Elise şi Zoé, care nu eşeau atunci în lume), surorile Băleanu (Emanuela căsătorită ulterior cu Robert Roma, Yvonne căsătorită cu Niculae Ghika Comăneşti şi Lysbeth căsătorită cu Gheorghe Ştirbey), Yone Kennedy, nu atât de frumoasă dar având mult farmec şi fiind de relaţii atât de sigure şi plăcute; altele vioaie ca Bob Soutzo, etc., făceau ca

seratele să fie plăcute şi vesele. Toată această lume ducea la Sinaia aceeaşi viaţă ca la Bucureşti, adică făcea vizite şi se vedea des, făcând din când în când şi câte o plimbare spre castelul Peleş. Sporturi nu se practicau atunci, afară de puţin tennis iar plimbări mari în munţi nu făceau decât prea puţini.

Am stat la Sinaia până după plecarea Familiei Regale, plecare ce a avut loc în ziua de 20 Noemvrie (2 Decemvrie). In acea zi ne aflam în salonul gării din Sinaia şi am fost martori la următoarea scenă : prinţul Ferdinand a luat de mână pe Regina Elisabeta şi pe principesa Maria (se uitau fiecare în altă parte — era neînţelegere între dânsele, neînţelegere despre care se răspândise svonul până la noi) şi trecând prin faţa noastră, pe când Regele vorbea cu autorităţile, le-a dus prieteneşte până la vagon, vorbindu-le vesel.

Câte-va zile în urmă, am plecat şi noi la Bucureşti, unde batalionul s'a aşezat într'o parte a cazărmii Cuza Vodă (ocupată acum de O. N. E. F.) cealaltă fiind a Regimentului Mihai Viteazul No. 6.

VIII

LA BUCUREŞTI 1899—1901

Primul lucru care-l făcui, cum ne stabilirăm în Bucureşti, fu de a mă îmbolnăvi de orelion, boală ce o luai dela ostaşii din companie şi care mă făcu să lipsesc dela inspecţia generală din acel an.

Cum mă făcui sănătos, reîncepui serviciul şi instrucţia recruţilor companiei pe care o începusem la Sinaia, instrucţie pe care o făcui cu stângăcie, nefiind bine pregătit. Dacă căpătasem oarecare noţiuni de conducerea unei unităţi, nu fusesem, precum am mai spus-o, deloc pregătiţi pentru rostul de instructori. Incepui să caut prin cărţi — de mult folos îmi fu ulterior *Essai de psychologie militaire* de D-rul Câmpeanu — ceeace îmi fu cu atât mai uşor cu cât fui numit ofiţer cu biblioteca, sarcină ce nu fu grea pentru-că, afară de maior şi de Costandache, nimeni nu cerea niciodată vre-o carte. Când luai biblioteca în primire, băgai de seamă că cea mai mare parte a cărţilor era cu foile netăiate, ceiace mă făcu ca, fiind de serviciu într'o Duminică după amiază, să concentrez toţi sergenţii din batalion, punându-i să taie foile

cărţilor şi să pună ştampila batalionului pe acestea. Biblioteca nu era bogată dar cuprindea îndestulătoare cărţi pentru mine, îngăduindu-mi să urmez pregătirea pentru examenul de admitere în Şcoala de Răsboi, pregătire ce o făceam mai ales în zilele de sărbătoare şi atunci când eram de gardă la unul din palate. Căci în Bucureşti serviciul de garnizoană ne lua foarte multă vreme. La cinci zile batalionul nostru era de serviciu şi atunci intrau patru ofiţeri în gardă : câte unul la Palatele regale din Calea Victoriei şi de la Cotroceni, unul la Cameră şi altul la Senat. La Cameră, care era atunci în vechiul local şi la Senat, serviciul ţinea numai cât ţinea şedinţa şi rolul ofiţerului consta în a se prezenta preşedintelui şi a sta într'un anumit loc pe timpul şedinţei. Nu am fost niciodată de gardă când a avut loc vre-o desbatere mai deosebită şi odată am fost chiar grozav de păcălit. Şedinţele Senatului (găzduit atunci la Universitate) erau mult mai scurte şi având în acea zi o invitaţie la un ceai după amiază şi seara la o masă în oraş, fiindu-mi rândul să fiu de gardă la Cameră, am cerut lui Stan Popescu (cărui îi venia rândul la Senat) să facă schimb cu mine, ceea ce acesta a primit. Când colo, la Senat, Ilariu Isvoranu, om lung la vorbă şi mare isvor de vorbe late, interpela guvernul asupra aprovizionării cu fân prost, făcută de Fleva. Şi dăi, şi dăi şi iarăşi dăi... şi şedinţa s'a ridicat pe la ora 20, astfel că nu am putut merge nici la ceai, nici la masă.

La palate serviciul ţinea 24 ore. La cel din Calea Victoriei luai masa cu personalul palatului (adjutant, secretari, etc....) şi erai sâcâit mereu de ofiţerii de rond, de acei dela comenduire, căci erai în calea lor. Dar aveai vreme destulă ca să citeşti. La Cotroceni luai masa cu familia princiară; prinţul Ferdinand, sfios ca înfăţişare, se arăta simplu şi fără ţâfnă şi te întreba totdeauna ceva despre serviciu, câteodată făcea glume; principesa Maria ne spunea numai bună ziua. După ce în anul următor s'a ştiut că vorbeam englezeşte, am fost aşezat lângă Miss ffolliot, guvernanta copiilor, cu care am stat câte odată singur la masă seara, când prinţii mâncau singuri sau prin oraş şi nu era adjutantul de serviciu prezent. Convorbirea ei era interesantă, mai ales că îi plăceau cărţile lui Rudyard Kipling, precum îmi plăceau şi mie foarte mult, şi pentrucă cunoştea chiar pe unul din eroii lui Kipling, Stalky, mai târziu generalul Dunsterville. Impărtăşea deasemenea gustul meu pentru romanele istorice englezeşti.

Afară de gărzi (şi batalionul dădea şi multe gărzi comandate de subofiţeri: la închisoarea militară, la depozitul de furaje, la

comenduire, etc., dădea şi plantoane la domiciliul diferiţilor generali aşa că în ziua când intra de gardă nu mai rămâneau în cazarmă decât recruţii, dela care se luau chiar uneori şi instructorii), serviciul de garnizoană ne mai cerea corvezi şi ne consemna în cazărmi sau ne făcea să stăm lungi ore în diferite cartiere cu prilejul manifestaţiilor politice, cum au fost de pildă acelea când cu afacerea Hallier, pricinuitoare de mare zarvă şi enervare în lumea politică şi în publicul bucureştean. Atunci am stat mai multe după amiezi cu trupa în jurul Curţii de Conturi (unde judecau arbitrii), în cazarma pompierilor sau în curtea Universităţii. In acest din urmă loc am stat o zi întreagă în ceaţă şi am fost pătrunşi de umezeală. Barbu Ştirbey trecând pe acolo, m'a văzut şi m'a întrebat ce făceam; văzându-ne cuprinşi de frig s'a dus peste drum la Cosma şi a pus să ne trimită ţuică caldă care a fost mult apreciată de noi. Aceste nelinişti au ţinut de la 28 Fevruarie până la 15/28 Martie 1900, pentrucă liberalii au ţinut mereu întruniri de protestare şi au agitat strada, cu oarecare temei dealtminterlea, pentrucă, deşi nu se putea să nu admitem tribunalul de arbitraj, R. Poincaré, care era avocatul lui Hallier, nu a uşurat lucrurile prin câte-va eşiri ne la locul lor, ceeace a avut drept urmare ca să fie rău văzut chiar în cercurile cele mai francofile.

Inmormântările (se dădeau atunci unităţi de onoare la înmormântarea oricărei persoane decorate) ne luau deasemenea multe după amiezi.

Tot în afară de cadrul serviciului în batalion era şi acel de apărător la Consiliul de Răsboi. In acea vreme nu se pomeneau avocaţi în faţa acestei instanţe judiciare sau numai extrem de rare ori şi apărarea acuzaţilor se făcea prin apărători numiţi din oficiu şi luaţi pe rând dintre locotenenţii şi sublocotenenţii din garnizoană. Zadarnic să spun că acest serviciu era rău făcut, căci nici unul dintre noi nu cunoştea decât foarte vag codul de justiţie militară şi nici nu aveam timp să studiem fiecare caz, deoarece nu ni se dădea drumul dela cazarmă decât în dimineaţa când era procesul. Norocul era că procesele erau foarte simple, dezertări sau furturi şi că consiliul nu era prea aspru. La primul meu proces preşedinte al consiliului era colonelul Zosima, pe care-l plictiseau grozav procesele şi care era expeditiv. In acest proces acuzatul era un ţigan care mai dezertase nu ştiu de câte ori. Ordonanţa de dare în judecată era numai de câteva linii. Comisarul regal spuse foarte puţine cuvinte şi apoi Zosima se adresă către

mine şi îmi spuse : fii scurt. Ce ceri ? Achitare sau indulgenţă ? Şi aşa proceda cu toţii.

Când eram la batalion făceam instrucţie, după tipicul arătat, în mica parte din curte ce era dată nouă şi în partea de jos unde este acum stadionul O. N. E. F. Acolo se făcea ordinea strânsă, acolo (într'un spaţiu de circa 100/250 metrii, pe care se exercitau patru companii) se făceau desfăşurări în trăgători, serviciul în campanie şi lucrări de fortificaţie pasageră. In timp de un an şi jumătate cât am fost la Bucureşti, am făcut numai două marşuri cu batalionul, unul până la Militari şi celalt la Bragadiru, şi nici o manevră cu alte trupe.

Marşuri nu se puteau face pentru că, din cauza serviciului în garnizoană rămânea puţină vreme pentru cealaltă instrucţie şi pentru că părăsirea garnizoanei nu se putea face decât cu autorizarea comandamentelor superioare; acestea însă nu erau bucuroase să fie tulburate în liniştea lor. Cât despre exerciţii cu arme combinate — afară de epoca manevrelor — nimeni nu se gândia la aşa ceva. Cu toate că pe câmpul Cotrocenilor erau unităţi de toate armele, odată nu s'a dus o unitate de o armă să vadă cum erau şi ce făceau cele de celealte arme.

In schimb am luat parte la multe parăzi (10 Mai, 28 Noemvrie, 6 Ianuarie, Paşte), ale căror pregătiri cereau foarte mult timp. Cum se făcea primăvara, mergeam de făceam instrucţie pe câmpul neted al Cotrocenilor, unde veneau şi celelalte trupe ale garnizoanei. Tot la Cotroceni, la poligonul garnizoanei, făceam şedinţele de tragere la ţintă, în condiţiuni superioare celor dela Sinaia, dar încă departe de ceeace ar fi trebuit să fie.

In cursul iernei maiorul Claudian ne-a dat mici teme tactice de rezolvat în scris şi a făcut cu noi mai multe teme pe hartă, ca joc de răsboi. Insărcinat fiind a fi secretarul acelor şedinţe — care se făceau după un procedeu formalistic — am învăţat mult. Deasemenea mult folos am tras mai în urmă, dar multe plictiseli am avut atunci, prin îndeplinirea slujbei de ofiţer cu cazarmarea, care era o prea bună şcoală de gospodărie.

Primăvara ne-am mutat din cazarmă în bărăcile dela Cotroceni, în care condiţiunile de trai ale trupei erau mai rele ca în cazarmă. Acolo a venit, în ziua de 12/24 Mai 1900, principesa Maria, să deie, după moda engleză, câte o ramură cu flori fiecărui oştean din batalion. Maiorul nevorbind decât româneşte, mă luase în acea zi pe lângă dânsul spre a vorbi englezeşte cu principesa, care a fost mirată de a auzi vorbindu-i-se în limba ei.

Serviciul, de care mă legam din ce în ce mai mult, nu mă împedica să petrec. Petrecerile însă așa cum la practicam eu mă despărțeau mult de camarazii mei. Dacă și eu mergeam — rar căci aveam și puține mijloace — și prin localurile de petrecere de noapte, de obicei petreceam mergând, cum se spunea atunci: în lume, adică la ceaiuri, mese, serate și baluri ale celor mai sus-puși prin naștere sau prin avere, cu mulți din cari eram imrudit. In aceste petreceri se dansa mult mai mult ca azi și dansuri mult mai vioaie. Mie îmi plăcea mult dansul și jucam cu patimă. Este adevărat că erau atunci dănțuitoare neîntrecute ca Olga Catargi, Nadèje Știrbey, surorile Emanuela, Yvonne și Lysbeth Băleanu, surorile Adine și Lisette C. Ghyka-Deleni, Jeanne și Denise Henry, ca cele cu care dansasem la Sinaia și multe altele, mai erau apoi și d-na Bamberger, neîntrecută «tapeuse» la pian și Cristache Ciolac, lăutarul fără pereche, favoritul general care însă nu și-a pierdut niciodată cumpătul și a rămas totdeauna cuviincios; valsurile și bostonurile cântate de ei te duceau fără voia ta. Nu pot formula destul de plastic senzația de plăcere a unui vals cu o bună dansatoare (nu am dansat decât foarte rar cu dansatoare care nu dansau perfect; nu era politicos este adevărat, dar dansam pentru plăcerea de a dansa și nu pentru a târî pe cineva greoi sau care nu putea urma perfect tactul muzicei) pe un bun parchet, duși de muzica d-nei Bamberger sau a lui Cristache Ciolac.

Nu mă mărginеam însă să dansez numai valsuri și bostoane. Dela început am făcut parte din *Chindia*, asociație care propaga gustul pentru dansurile naționale, prin întruniri săptămânale în sala Richter. In aceste întruniri, în care se juca exclusiv dansuri naționale, doamnele și uneori chiar unii domni purtau costumul național. A fost una din manifestațiile reacțiunei contra străinismului, reacțiune atât de vie în anii 1900—1910. Mai târziu — în 1910 — această asociație a făcut chiar un apel public pentru culegerea și publicarea dansurilor naționale.

Deasemenea luam parte la convorbiri plăcute și auzeam discuții între cei mai pregătiți și mai bine informați și despre evenimentele la ordinea zilei și despre diferite scrieri. Așa de pildă la Elisa Marghiloman nu se auzeau numai știri politice ci, doritoare de a ști cum era ea, de tot ce putea frământa și da mintea omenească, de o deșteptăciune sclipitoare, citită, făcea să se nască discuțiuni asupra feluritelor subiecte din toate ramurile gândirii omenești. Nu mai puțin interesante discuțiuni auzeam la Jean Linche-Slătineanu sau la I. Bianu, la Sander Brăiloiu și la alții

şi mai ales la noi acasă, unde Tata (stam cu toţii în casele Orăscu din str. Mihai Vodă, ceace îmi convenea de minune căci eram aproape de cazarmă) vorbea cu mult temei despre tot ce se întâmpla, despre scrieri şi despre lucrările sale istorice sau pe care le făcea la Ministerul Afacerilor Străine. Trăiam într'o atmosferă intelectuală, atmosferă în care începea să placă din ce în ce mai mult producţiunea literară românească ce se înfăţişa mai puternic şi începea, dacă nu a înlocui dar cel puţin a păşi spre egalitate cu literaturile străine. Printre acestea domnise până atunci mai cu seamă cea franceză, deşi şi cea engleză cu Kipling, pus la modă de Elisa Marghiloman (care a şi tradus Cartea Junglei pe franţuzeşte, dar n'a publicat-o, cum a tradus mai târziu *Pandurul* de Bucura Dumbravă) începea să placă multora precum se vedea în convorbirile lumei «bune» din Bucureşti. Am urmat să fiu un cititor pătimaş a tot ce îmi cădea în mână dintre scrierile lui Kipling, scrieri pe care nu numai că le-am citit dar le-am şi recitit de multe ori şi care au avut o puternică influenţă asupra mea. Atât nuvelele sale militare, din care am învăţat mult în privinţa artei de a comanda, cât şi celelalte nuvele, care toate scot în evidenţă omul întreg, omul care face faţă la împrejurări grele cu mijloace puţine dar isbândeşte prin dârzenie, calm şi voinţă, mi-au lăsat toate, amintirea cea mai plăcută şi azi încă le recitesc cu multă mulţumire găsind în ele mereu pilde îmbărbătătoare.

Este adevărat că această lume «bună» de atunci, atât de mult hulită, nu avea numai griji literare sau intelectuale. Poate că mulţi chiar nu aveau deloc asemeni griji. Dar era bine crescută şi petrecerea în mijlocul ei era plăcută, observându-se un «decorum» care făcea ca multe slăbiciuni să nu iasă la lumină. Petrecerile aveau loc în case particulare, în cercuri închise şi foarte rar se mergea la vre-un bal sau serbare cu intrare plătită, spre a dansa — cel puţin domnişoarele de lume bună — şi numai dacă era de binefacere sau patronată de anume doamne din lumea de sus. Relaţiile erau mai formale ca azi, nu ştiu însă dacă aceasta se pomenea atunci de eşirea domnişoarelor neîntovărăşite de rude foarte apropiate şi încă în multe familii se urma moda franceză ca copii să se adreseze părinţilor la persoana a doua plural. Nu se pomenea atunci de eşirea domnişoarelor neîntovărăşite de rude sau de persoane în vârstă. Evident că lucrurile erau împinse prea departe şi că viaţa în general a câştigat printr'o mai mare libertate dată doamnelor şi domnişoarelor, dar şi trecerea peste margini a acestei libertăţi, cu mergerea domnişoarelor în baruri publice şi

băutul de către acestea acolo sau în camerile lor, în tovărășia de tineri, de fel de fel de băuturi alcoolice, nu poate fi spre binele societății în general și a fiecărei ființe femeiești în parte.

Datoria de a face vizite nu era totdeauna plăcută, cum nu era plăcută nevoia de a lăsa cărți de vizită la toate persoanele care se numeau după sfântul sau sfânta zilei. Deasemeni și în privința îmbrăcămintei era un mare formalism; niciun bărbat nu s'ar fi dus la un dejun mai puțin într'un altfel ca în redingotă, la ceai decât în jachetă iar seara în frac; nicio doamnă sau domnișoară nu s'ar fi arătat la dejun, după amiază și seara cu aceiași rochie, sau ar fi pus-o la două baluri. Era scump evident și nu era chipul cel mai priincios de a-și cheltui veniturile, dar în schimb ce plăcere nu numai a ochilor producea atunci priveliștea unei săli de bal sau a unei săli de teatru. Mesele frumos decorate, servitorii în livrele, muzica bună. adăugau și la plăcerea mâncărei, cum menu-uri prea încărcate după părerea noastră de azi, dar cu feluri alese și bine gătite ce se digerau ușor mulțumită bunei voie ce domnea la masă și a vinurilor alese ce le întovărășeau. Până și pentru cotilioane se dădeau amintiri de preț.

Printre casele în care mergeam mai des în anii 1899—1901, au fost acelea ale Elisei Marghiloman, totdeauna drăguță cu mine și plină de farmec, a lui G. Cretzeanu la care luam masa de amiază în fiecare Duminică, a d-nei Slătineanu, a lui Sander Brăiloiu, I. Bianu (pe care mergeam să-l văd adesea și în biuroul său la Academie), Arsène Henry, ministrul Franței, Sir John Kennedy, ministrul Angliei, cu care legasem prietenie cu toată diferența de vârstă dintre noi și cu care vorbeam mult despre întâmplările zilei (isbucnise răsboiul Anglo-Boer și-mi cerea a-i lămuri știrile pe hartă. In general aproape unanimitatea Românilor au fost filoboeri; frații mei și cu mine sub influența creșterei noastre dar și prin faptul că citind ziarele engleze aveam știri mai amănunțite și mai adevărate — presa engleză nu a ascuns atunci de loc adevărul ori cât de umilitor era pentru Englezi — am avut simpatie pentru Englezi), G. Vășescu (care se interesa mereu de cariera mea, de tot ce privea armata și era un liberal tot așa de aprig), Beyens ministrul belgiei, Ion și Iacob Lahovary, D. Moruzy, P. P. Carp, G. Gr. Cantacuzino (Nababul), Alecu Catargi (supranumit: le grand homme). C. Ollănescu.

Am zis că felul cum petreceam mă despărțea de camarazii mei. Aceștia nu mergeau și cei mai mulți nici nu doreau să meargă

în lumea în care mergeam eu, prin urmare nu era nimic, în afară de serviciu, care să alcătuiască legături între noi. Apoi dela venirea noastră în Bucureşti au mai venit în batalion şi alţi ofiţeri ca: căpitanul N., unul din cei mai mari mincinoşi pe care să-i fi cunoscut, brutal, leneş, nedestoinic ca militar, jucător de cărţi, veşnic dator, care a coborât nivelul nostru moral; ca P., pe atât de leneş cât era de nepriceput; ca locotenentul N. R. C., fire bună dar care era cu totul străin de militărie. Se lăuda mereu, ca şi N., de succese feminine închipuite şi era mereu cu gândul aiurea. Iată două întâmplări: ieşind, într'o după amiază de iarnă, dela cazarmă am plecat cu mai mulţi camarazi, printre cari N., N. R. C. şi Fărcăşanu pe Calea Victoriei. N. ne pisase toată ziua, şi în special pe N. R. C., cu succesul ce l'ar fi avut pe lângă o doamnă din corpul diplomatic (!?), în acea noapte, la un bal mascat cu totul ordinar. Nimeni nu-l crezuse. La un moment dat ne-am oprit ca să admirăm fructele expuse în geamlâcul magazinului Iulian Oprescu (colţ str. Doamnei cu Calea Victoriei). Deodată N. spune lui C.: uite vezi asta-i doamna, îmi face semn să viu la dânsa. Ne-am întors cu toţii să vedem persoana indicată de N. Era o doamnă într'o birje care într'adevăr făcea semne spre grupul nostru. Când colo N. R. C. exclamă: «Este sora mea care îmi face semn să viu, la masă, la dânsa». Tablou ! N'a urmat nici provocare, nici explicaţie; toţi ştiau, dela început că lauda lui N. era o minciună.

Primăvara, pe câmpul Cotrocenilor, făceam şcoală de companie. Compania mea era în repaus şi ne uitam la compania III-a care venea spre noi în coloană de companie, cu N. R. C. înaintea plutonului din cap. Comandantul companiei, căpitanul Ştefan Ştefănescu, care avea tocmai un glas foarte strident, comandă: «Companie, la stânga împrejur, marş !» Compania se întoarse, luând mersul înapoi, dar N. R. C., cu gândul aiurea, îşi urmă mersul peste câmp, singur, cu sabia la umăr. Fu văzut de generalul Al. Tell, care se repezi călare la el şi-l trezi, berfelindu-l.

Căzut prizonier în 1916, N. R. C. a avut o purtare cât se poate de demnă.

Deasemenea au mai venit în batalion sublocotenenţii D. Finţescu, D. Vasilescu şi I. Gerota.

La batalion se mai schimbaseră medicii. Becherescu, pe care-l avusesem la Sinaia, îşi isprăvise stagiul. Au venit apoi pe rând ca stagiari: doctorul D. Noica, om foarte conştiincios, cult, cu care am rămas prieten până la încetarea sa din viaţă; doctorul Herescu iarăşi foarte bun şi doctorul Gheorghiu.

Incă un lucru mă mai despărţea de camarazi sau cel puţin de majoritatea lor. Am arătat că la început n'am avut focul sacru pentru cariera militară. Indemnul la muncă al maiorului Claudian, citirea, instrucţia primului meu contingent de recruţi, care mă făcu să cunosc Românii mai bine (vorbisem mult cu dânşii, le cunoşteam familiile şi păsurile, îmi povestiseră multe din obiceiurile lor), revenirea mereu în vorbirea Tatei a nevoii întregirei Neamului, a făcut ca să fiu cucerit, încetul cu încetul de mărimea rolului ofiţerului, rol care să devină pentru mine un adevarat sacerdoţiu. Acesta nu era însă punctul de vedere al tuturor camarazilor.

In luna Iunie 1900 a avut loc nunta lui Matei Balş. Cu toate că eram în pat, cu o congestie pulmonară, m'am dus la acea nuntă. Intorcându-mă de acolo am fost zărit de Claudian care şi-a închipuit că boala mea era un simplu chiul. A doua zi m'am trezit acasă cu vre-o trei medici militari, veniţi nu numai să mă controleze pe mine dar să controleze şi pe medicul batalionului care mă vizitase şi certificase că sunt bolnav. M'au găsit bolnav şi mi-au prescris să nu mă mai mişc din pat iar Claudian a venit să mă vadă şi să mă ocărască pentru imprudenţa ce făcusem. Mi-am petrecut vremea citind pe *Stalky & Co* de Rudyard Kipling, de nu ştiu câte ori în şir, fiecare dată cu o reînoită plăcere.

Tata, fusese numit delegat român în Comisia de revizie decenală a graniţei Austro-Ungară-Română şi în timpul verii a stat la Vatra-Dornei, unde am fost şi eu să-mi petrec începutul concediului. Acolo mi-am găsit toată familia şi am făcut cunoştinţă cu Miko Balint, delegatul ungur şi cu Dobrovici ajutorul său. Am fost cu dânşii pe graniţă la Triplex Confinium şi în alte puncte şi am făcut cu Tata, cu fraţii şi cu sora mea, o excursie în susul Bistriţei până la Cârlibaba şi apoi prin Rodna la Bistriţa Năsăudului şi înapoi la Vatra Dornei prin pasul Tihăuţei. De la Dorna ne-am dus la mânăstirea Neamţ unde am stat până aproape de sfârşitul concediului, mergând apoi la Sinaia unde fusesem poftit de G. Cretzeanu şi întorcându-mă la Bucureşti la terminarea concediului. Ai mei au plecat la Braşov unde au stat mai multe luni, Tata fiind ocupat mereu cu revizuirea graniţei.

La Bucureşti găsii atmosfera destul de încărcată. Cu Bulgarii era de mult conflict din cauza unor ostroave ale Dunării. După o lege constantă, Dunărea se abate mereu spre malul ei drept mâncând din acest mal şi mutându-şi talvegul mereu spre dreapta. Astfel insule care se găsiseră în partea bulgărească

ajungeau cu timpul în partea noastră. Bulgarii susţineau că ele trebuiau să rămână ale lor, noi, pe temeiul că prin tratate mijlocul navigabil alcătuia graniţa, le socoteam ale noastre. De aci conflicte agravate de interese locale. Un asemenea conflict aveam atunci din cauza ostrovului Bujorăscu. La aceasta s'a adăugat faptul că mai erau conflicte cu Bulgarii din cauza Românilor Macedoneni. Dar ceeace a deslănţuit o adevărată furtună a fost asasinarea profesorului Ştefan Mihăileanu de bulgarul Stoian Dimitroff (22 Iulie/4 August 1900).

Neînţelegerea fu mărită şi din cauza lui Alexandru Marghiloman, ministru al Afacerilor Străine, care căuta o isbândă personală. Armata era nepregătită, totuşi faţă de starea spiritelor s'au luat oarecari măsuri şi s'au trimes la Cerna-Voda Batalioanele 5 şi 7 Vânători, trupe de geniu, artilerie de cetate şi vase de ale marinei, toate pentru a întîmpina vre-un atac bulgar asupra podului. Neînţelegea nu a ajuns însă la o luptă cu armele din cauza mijlocirei Germaniei şi fiindcă Primul Ministru, P. P. Carp, a bătut din pumn în masă lui Marghiloman — mi-a spus-o în urmă Tata care aflase aceasta dela colegii din Ministerul Afacerilor Străine — şi spusese hotărât că nu va îngădui să intre ţara în răsboi pentru mofturile sale.

Oricum ar fi, noi am plecat la 6/19 Septemvrie 1900, pentru manevre după versiunea oficială, dar având câte 160 cartuşe de răsboi pe oameni şi chesoanele pline — dar fără cai — la Cernavoda. Eram convinşi, — trupa şi ofiţerii tineri — că vom ajunge la răsboi şi trebue să mărturisesc că eu cel puţin, dornic de a lua parte la un răsboi, nu vedeam această eventualitate cu neplăcere.

Ajunşi la Cerna-Vodă am bivuacat spre D. Dermengiu şi am fost puşi să facem, împreună cu un batalion de geniu, întărituri în sectorul cuprins între calea ferată şi lacul Seimeni, pe când Batalionul 7 Vânători, cu alt batalion de geniu, făceau acelaş lucru la Sud. Artileria (baterii de tunuri de 105 lung) lucra singură la săparea locaşurilor bateriilor sale. Singurile incidente ce au avut loc au fost câteva împuşcături noaptea şi ruperea firelor telegrafice şi telefonice ce le întinseseră geniştii. S'a crezut la început că şi unele şi altele se datorau unor agenţi bulgari dar s'a descoperit că focurile de armă proveniau dela locuitorii turci care îşi păzeau bostănăriile, la care soldaţii noştri se duceau noaptea spre a fura pepeni, focuri la care santinelele noastre răspundeau, fără temei, cauzând o pârâială pe toată linia. Sergentul nostru adjutant, Melancropol, a prins pe ai noştri asupra faptului iar

patrulele au prins curând şi pe alţii din alte unităţi. In ceace priveşte ruperea firelor telefonice şi telegrafice, aceasta provenia dela faptul că firele erau întinse mai mult pe pământ şi se rupeau mai ales de vitele ce erau lăsate să pască libere pe câmp.

Bine înţeles că svonurile despre spioni şi spionaj nu au lipsit şi că mulţi nevinovaţi au fost arestaţi de patrule şi de poliţie. O oarecare întărire a acestor svonuri a provenit din faptul că o patrulă a găsit un vânător care nu-i se părea că vânează numai epuri şi prepelite şi 'l-a arestat. Vânătorul adus în faţa autorităţilor nu era altul decât cneazul C. Moruzi, român de obârşie dar diplomat în serviciul Rusiei (era la ambasada rusească din Constantinopol atunci) frate cu Mitică Moruzi, bine cunoscutul prefect al poliţiei Capitalei. Având actele sale în regulă, a fost imediat liberat dar faptul că un membru al ambasadei ruseşti din Constantinopole venise, tocmai atunci, să vâneze tocmai acolo, a întărit bănuielile tuturor asupra campaniei de spionaj.

Am fost detaşat cam o săptămână cu trupa din compania I-a în ostrovul Hinogului, ca să facem gabioane, fascine şi gratii. Impărţind lucrul între oameni şi hotărând fiecărei echipe un minimum de făcut zilnic, lucrul a mers repede şi de obicei era gata către ora 17, după care oră oamenii se scăldau în Dunăre şi prindeau peşte. Dealtfel prinderea de peşte, cu năvoade luate nu ştiu de unde de trompetul major Marinescu, era una din ocupaţiile mele. Hrăneam astfel trupa bine. Alte ocupaţii erau ferirea de ţânţarii foarte numeroşi, convorbiri cu marinarii depe torpilorul de pază legat la malul insulei, plimbări cu barca pe Dunăre şi vizitarea ruinelor dela Axiopolis, primele ruine romane ce am văzut.

Cam cu o săptămână înaintea înapoierii noastre la Bucureşti (care a avut loc la 30 Septemvrie 1900), Claudian m'a însărcinat cu serviciul mobilizărei, adică cu alcătuirea lucrărilor (carnetelor) pregătitoare de mobilizare, serviciul pe care l-am condus — pe lângă serviciul ce-l făceam pe front — până la plecarea mea din batalion, în toamna 1903. Tocmai atunci se decretase un nou regulament asupra mobilizărei şi Claudian m'a pus să-l învăţ sub directa sa supraveghere şi să întocmesc toate lucrările, inclusiv carnetele companiilor, căci în afară de Ştefan Ştefănescu comandanţii de companie erau sau incapabili sau prea leneşi pentru aşa ceva. Mult 'mi-a mai slujit pentru cunoaşterea mecanismului mobilizărei îndrumările omului conştiincios şi meticulos care era Claudian şi ajutorul sergentului-major V. Tomescu, care

ţinea foarte bine registrele matricole şi ne dădea astfel putinţa să întemeiem lucrările pe situaţiuni reale.

La 28 Septemvrie artileria din sectorul de Nord a executat o tragere de răsboi, la care au fost de faţă toate trupele. Şi această tragere ca şi tot ce am făcut la Cerna-Vodă şi ca şi organizarea fortificaţiei de acolo au avut un caracter de improvizare şi au arătat nepregătirea noastră de răsboi, nepregătire materială o socoteau cercurile de sus dar mai ales nepregătire a cadrelor superioare şi a instrucţiei, o cred eu acum. Ce m'a isbit atunci a fost mai cu seamă puţinul entuzîasm al corpului ofiţeresc pentru un eventual răsboi, nepăsarea absolută pentru lucrările ce se înfăptuiau şi neştiinţa ce o văzui la comandanţii noştri de companie pentru aşezarea, trasarea şi executarea lucrărilor de fortificaţie cum şi completa lor neştiinţă în ceeace privea tragerea artileriei; nu cunoşteau deosebirea dintre un obuz şi un şrapnel, nu-şi dădeau seama de ce însemna o regulare de tragere şi nici de întreg mecanismul tragerei artileriei.

Dela Cernavoda am scris foarte amănunţite scrisori Mamei, scrisori pe care Mama le-a ţinut multă vreme dar care s'au pierdut în urmă. In ele se aflau multe amănunte asupra vieţei ce duceam acolo.

Intorşi la Bucureşti, ne-am reluat reşedinţa în cazarma Cuza şi activitatea noastră a reînceput la fel ca anul precedent. Biblioteca, mai puţin, dar cazarmarea şi mobilizarea îmi dădeau un plus de muncă dar nu împiedicau să fac şi serviciul la companie şi acel de zi şi de garnizonă.

In cursul toamnei am trecut prima mea inspecţie generală. Mai superficială din partea comandantului de divizie, mai amănunţită din partea comandantului de corp de armată, ea a constat din inspecţia detaliată a ţinutei oamenilor (comandantul corpului de armată a dat o deosebită atenţie sforicicei care lega capătul sforilor de corturi), în vizitarea localurilor, în câteva întrebări puse ici şi colo trupei şi în examinarea ofiţerilor asupra cunoştinţelor regulamentelor. Nimic însă din ceeace privia pregătirea adevărată de răsboi. Aceste inspecţii, sâcâitoare prin pregătirea lor, îndrumau ofiţerii pe căi greşite şi nu le dădeau nici-un imbold spre munca cea trebuitoare şi acea care sunt încredinţat că prin însuşi varietatea sa nu ar mai fi plictisit atât pe ofiţeri şi nu ar fi stins dorinţa de a citi.

Inainte de Crăciun am fost să stau câteva zile cu părinţii mei la Braşov. Mulţumită amabilităţei lui Miko am vizitat regi-

mentele 2 Infanterie, 24 de honvezi (unde am fost poftit la dejun) şi 34 Artilerie. Cazărmile lor nu mi-au părut mai bine ţinute ca ale noastre, nici trupa prezentându-se altfel ca a noastră. De pregătirea lor de răsboi evident că nu mi-am putut da seama.

De Crăciun am fost cu G. Balş, G. Cretzianu şi G. Ştirbey la vânătoare de iepuri la Pătulele (Mehedinţi) unde m'am dus şi în anii următori, când numărul invitaţiilor a crescut mult, adăugându-se: doctorii I. Cantacuzino şi A. Slătineanu, fratele acestuia, apoi Matei Balş, G. Diamandi, G. Manu (ofiţerul) şi alţii. Se împuşcau foarte mulţi iepuri şi se petrecea bine timp de două zile, G. Diamandi fiind cel mai vesel dintre toţi.

Bine înţeles că mi-am urmat viaţa «mondenă», poate chiar mai mult, căci în iarna 1900—1901 au fost foarte multe petreceri. In ultima săptămână a carnavalului (nu se dansa atunci de loc în timpul postului mare) am dansat în fiecare noapte iar la sfârşit, pentru că nu dormisem decât foarte puţin şi unele nopţi chiar de loc, am luat o permisie de 48 ore pe care am petrecut-o în pat dormind aproape necurmat primele 24 de ore iar în cele următoare netrezindu-mă decât pentru a cere mâncare.

In această vreme Tata, pe lângă munca de cancelarie la Ministerul Afacerilor Străine, îşi urma studiile şi pregătea lucrările istorice pe care era să le tipărească în anii următori.

Iarna am văzut des pe bunică-mea Aglae Ghika Allaux, care stătea împreună cu mătuşă-mea Ana Catargi, în casa lui Henry Catargi din strada Polonă, peste drum de grădina Icoanei. La dânsa vedeam pe generalul G. Catargi, atunci senator mi se pare, care îmi povestea despre Şcoala militară dela Saint-Cyr, al cărui elev fusese. Era un convins anti-dreyfusard ca foarte multă lume din Bucureşti. In toate casele aveau loc multe şi nesfârşite discuţiuni aprige pe această temă, de care lumea noastră s'a interesat aproape tot atât ca şi Francezii.

Ceeace dădea lumei atunci tot atât de vorbit era şi politica internă. Conservatorii, la putere din primăvara 1899, nu erau uniţi şi formaseră două ministere, întâi a lui G. Gr. Cantacuzino (Nababul) şi al doilea a lui P. P. Carp. Slăbiţi de neînţelegerile diferitelor personalităţi, lipsiţi de un şef care să se impună şi de oameni de stat care să cuprindă cu adevărat nevoile şi să găsească îndreptări, nu au fost în stare să găsească leacul pentru primejdioasa criză financiară ce bântuia atunci. Măsurile luate de miniştrii de finanţe Tache Ionescu şi generalul Manu dovedindu-se a nu fi decât paliative. Nu e de mirare deci că guvernul Carp, pus

în minoritate la 12/25 Fevruarie 1901 fu înlocuit de un minister liberal D. A. Sturdza, având ca menire să îndrepte starea financiară (partidul liberal îşi strânsese rândurile şi se întărise prin intrarea, în iarna 1900, în rândurile sale, a unui grup de tineri de valoare care făcuseră până atunci parte dintre conducătorii partidului socialist). Sturdza dizolvă imediat parlamentul (eram de gardă la Cameră la 14 Fevruarie când veni să citească decretul de dizolvare) şi se puse pe lucru făcând mai ales mari economii. Aceste economii readuseră echilibrul bugetar, fără să fie nevoie de a înstrăina ceva din averea Statului cum o propusese Tache Ionescu. Economiile se realizară prin aplicarea faimoasei curbe a lui Haret, pe temeiul căreia se micşorară lefurile tuturor slujbaşilor Statului (cât s'a mai strigat atunci contra lui Haret !) şi prin reduceri la materiale, în special la armată, lucru dăunător căci nu se reveni decât după mulţi ani la o înzestrare îndestulătoare a capitolelor pentru materiale, golindu-se în acest timp magaziile cu rezervele de mobilizare. S'a strigat atunci mult dar faptul rămâne că guvernul liberal a scăpat ţara şi-şi a îndeplinit menirea.

La 18/31 Martie 1901, sosi în Bucureşti misiunea engleză însărcinată să vestească oficial urcarea pe tron a Regelui Edward al VII-a. Această misiune se compunea din : mareşalul viconte Wolseley, colonelul John Hotham din artileria călăreaţă, căpitanul (comandorul) R. H. S. Bacon din marină (acel care a comandat apărarea Canalului Mânecei în răsboiul din 1914—1918), vicontele Castlereagh (azi lord Londondery, de mai multe ori ministru) locotenent în garda călare, Robert Follet Synge de la Foreigm Office şi colonelul F. M. Wardrop ataşat militar englez la Viena şi la Bucureşti, care era să se sinucidă, la Paris mi se pare, curând în urmă. Pe lângă această misiune am fost ataşaţi, locotenentul-colonel G. Georgescu, adjutant regal şi cu mine, ambii vorbind englezeşte. Ii am întovărăşit peste tot, luând parte la toate primirile, mesele date în cinstea lor, la vizite, iar la plecare, în ziua de 21 Martie, i-am întovărăşit până la Predeal. La masa de gală din 19 Martie eram la un capăt al mesei alături de mareşalul Curţii G. Philippescu un «gourmand» şi un «gourmet» fără seamăn. Printre alte feluri erau şi nişte răţuşte de Rouen, aduse special cu Expresul Orient. Erau foarte bune în adevăr, atât de bune în cât Philippescu luă de trei ori din acest fel, îndemnându-mă şi pe mine a face la fel şi zicându-mi, fiecare dată când se servea din nou: «asta va cere un supliment de cură de două săp-

«tămâni la Karlsbad». Totul m'a interesat mult şi am auzit şi văzut multe. Privind pe platoul Cotrocenilor la exerciţiile trupelor noastre, Wolseley m'a întrebat despre chipul cum se fac exerciţiile de tragere. După ce i-am răspuns l-am întrebat şi eu dacă este adevărat că Boerii trag aşa de minunat, (el fusese pe vremuri comandant al trupelor engleze din Africa de Sud). Mi-a răspuns că la distanţele mici şi mijlocii nu trăgeau mai bine ca soldaţii englezi, cum constatase cu prilejul a multor întreceri de tragere, dar că, copiii al Veldt-ului nemărginit, Boerii *vedeau* ţinta (ostaşi duşmani sau vânat) la distanţe aşa de mari la care nu vedeau clar soldaţii englezi, născuţi şi trăiţi într'o ţară cu orizonturi vizibile foarte mici. Atât lord Wolseley (despre care aveam o părere preconcepută puţin simpatică, sub influenţa celor scrise de Rudyard Kipling, care-l arăta ca un om căutând numai a ajunge şi neinteresându-se de traiul ostaşilor săi) cât şi ceilalţi membrii ai misiunei au fost foarte amabili dar nu păreau de loc a fi interesaţi de cele ce li se spuneau sau li se arătau. Oameni bine crescuţi găseau de sigur cuvinte potrivite spre a da răspunsuri convenţionale în care nu era însă nici-o licărire de interes sau de arătare a personalităţei. Un fapt caracteristic al lor a fost refuzul lor şi în special acel a lui Wolseley de a gusta chiar icre sub pretext că nu mâncau fiinţe vii şi că refuzase să mănânce icre şi la încoronarea Ţarului.

Cu prilejul vizitei lor mi s'a înfăţişat o fiinţă, nouă pentru mine, vânătorul de decoraţiuni, între alţii în persoana colonelului A. S., atunci comandant al pieţei. In chip scârbos şi pe toate tonurile s'a milogit până şi pe lângă mine ca să fie pus pe lista celor ce urmau, după credinţa lui, să fie propuşi pentru decoraţiuni englezeşti, deşi i s'a arătat că Englezii nu dau decoraţiuni. In loc de decoraţiuni, Wolseley ne-a dat, generalului Georgescu şi mie, câte un dar din partea regelui său, dar, care pentru mine a constat dintr'un toc de argint pentru ţigări de foi, având pe dânsul cifra lui Edward VII.

Era o normă atunci ca batalioanele de vânători şi regimentele de roşiori să schimbe de garnizoană spre a veni, pe rând, la Bucureşti. Aceste schimbări de garnizoană, ce se făceau primăvara. aveau neajunsuri pentrucă ofiţerii fiind mai legaţi de garnizoane decât de unitate, le părăseau — acei care puteau — la fiecare dislocare, cum au făcut-o mulţi dintre ai noştri, dar aveau şi folosul că ne făceau să cunoaştem ţara. La 24 Aprilie 1901 am

plecat la Galaţi înlocuind Batalionul 7 Vânători, care ne-a luat locul la Bucureşti.

Nu pot încheia aceste rânduri despre traiul meu la Bucureşti în anii 1899—1901, fără a pomeni pe vrednicii furnizori care au fost Radu I. Popp croitorul (făcea haine bune şi trainice pe care le plăteam în rate lunare şi ne procura fireturile tot pe credit) şi cismarul cinstit Negrea (în realitate Şfarţ) a cărui cisme de iuft mi-au fost de cel mai mare folos şi în răsboiul de întregire şi pe care le are acum fiul meu pentru vânătoare.

IX.

LA GALAŢI

După aproape 8 ani de zile reveneam pe malurile Dunării a cărei bună amintire mă făcea să întrevăd o şedere plăcută.

Batalionul s'a aşezat în cazarma de curând clădită şi prevăzută cu toate cele trebuincioase; ea era pe Calea Traian, alături de închisoarea civilă. Incă din primele zile, Oltenii noştrii îşi dădură în petic. Moştenisem dela Batalionul 7 Vânători un cantinier evreu al cărui contract nu lua sfârşit decât peste câteva luni. Intr'o dimineaţă cum sosii la cazarmă, Melancropol îmi raportă că, în urma unei certuri între cantinier care căuta să înşele pe câţi-va soldaţi şi între aceştia, care şi ei, la rândul lor, căutaseră să tragă pe sfoară pe negustor, Oltenii devastaseră complet cantina, unde nu mai rămăsese un singur articol, toate fiind dispărute în stomacurile, buzunarele sau raniţele acestora din urmă. Ofiţerul de serviciu tocmai făcea percheziţii peste tot spre a da de lucrurile luate cu deasila. Ceeace era mai rău, adăugă Melancropol, era că Evreul aţinea calea maiorului şi că acesta «se arsese cu ceaiul de dimineaţă». Cum am spus aceasta era formula prin care ne vestea Melancropol că Claudian era rău dispus. Mă rugă să primesc eu pe cantinier şi să-l ascult pentru a linişti lucrurile. Ii spusei să mi-l aducă. Uşa se deschise şi cantinierul se aruncă la picioarele mele plângând şi strigând mereu: «vei mir! m'o nenorocit! m'o prupudit! ghivolt! vei mir!» Degeaba îl tot întrebam, el îi tot dădea înainte cu plânsetele, gemetele şi strigătele sale. Incepeam să fierb şi eu, mai ales că Melancropol îmi dădea zor mereu că vine maiorul. Scos din fire, trântii evreului o serie de înjurături evreieşti pe care le învăţasem în copilărie de la un preot şi a căror

veracitate îmi fusese confirmată ulterior de cunoscuţi evrei. Pe măsură ce înjurăturile eşiau din gura mea, bocetele şi vaietele încetau, lacrimele se uscau şi Evreul, sculându-se de pe jos, îmi spuse, cu un glas în care era un amestec de mulţumire şi de admiraţie: «dar dumneavoastră sunteţi din Muldova, dumneavoastră ştiţi cum se vorbeşte cu noi!» Cu pedepse date celor prinşi cu mâţa în sac, adică la cari s'au găsit lucruri de ale cantinierului, cu o despăgubire bănească dată acestuia, lucrurile s'au liniştit şi n'au ajuns la cunoştinţa autorităţilor superioare, lucru de care se ferea mai ales Claudian. Scurt timp în urmă cantinierul, neputând face afaceri cu Oltenii, s'a lăsat de cantină.

Asupra slujbei la cazarmă n'am de spus altceva decât că părăzile şi ceremoniile fiind rare (am fost de faţă la înscăunarea episcopului Pimen Georgescu în Fevruarie 1902), serviciul în garnizoană fiind foarte puţin împovărător (afară de acel al pichetelor de incendiu chemate des în port unde în anumite părţi erau mereu focuri, până ce societăţile de asigurare s'au înţeles ca să nu mai asigure magazinele şi depozitele de acolo), se putea face în mult mai bune condiţiuni instrucţia trupei. Această instrucţie avea loc pe marele islaz comunal ce se întindea atunci dela Ţiglina şi până spre Tuluceşti. Fiind destul de frământat îngăduia să se facă şi exerciţii de luptă şi de serviciu în campanie. La început serviciul a fost ceva mai greu pentru că mulţi ofiţeri rămânând, cum am spus, în Bucureşti, nu mai eram decât cinci subalterni atât pentru serviciul la companie cât şi pentru cel de zi In curând lipsurile s'au umplut prin venirea unor ofiţeri ieşiţi în acea vară din şcoala militară. Instrucţia lua dealtminterlea o cale mai practică şi mai potrivită pregătirei de răsboi sub influenţa acţiunei căpitanului A. D. Sturdza. Intoarcerea în ţară a primelor serii de sublocotenenţi foşti în şcolile militare din Germania şi a locotenenţilor şi căpitanilor foşti la stagiu în armata austriacă făcu deasemeni mult pentru o pregătire mai temeinică a armatei.

Ori cât de mare este crima colonelului A. D. Sturtza — cu atât mai mare din cauza binelui ce făcuse şi a încrederei ce se pusese în el — nu se poate lăuda în deajuns buna influenţă ce avu el, mai ales la început, şi îndreptările în bine ce le-a adus întru o mai potrivită pregătire de răsboi a armatei. A lipsit de tact — din belşug e adevărat — dar se putea oare face altfel dată fiind rugina şi năravurile comandamentelor noastre? A supărat pe mulţi şi şi-a făcut duşmani nenumăraţi, nu însă dintre ofiţerii cei cu dor de bine. Dar a descătuşat armata de o mulţime de păreri

neîntemeiate, de idei învechite. de bateri de apă în piuă și mai târziu a pregătit foarte bine ofițerii pe care i-a crescut el. Repet, condamn crima sa, pentru care nu găsesc nici-o împrejurare ușurătoare, nu pot însă să nu laud marile servicii pe care le-a adus Sturdza armatei până'n 1914.

Noi nu aveam nimic de a face cu dânsul dar cele ce făcea el, mai întâi la compania sa din Batalionul 2 Vânători și apoi la Școala Militară ajungeau la cunoștința noastră și aduceau cu ele un sănătos dor de îmbunătățire. Această pornire era întărită prin ordinele de zi pe armată date de Rege, dar pornite dela dânsul, prin ordinele și circulările date de tatăl său ca ministru de răsboi, dar sub influența sa.

Sublocotenenții întorși din Germania au avut o influență mai mică și aceasta pentru următoarele temeiuri:

Ca foarte mulți Români duși în străinătate la vârstă fragedă, se înstrăinau cu totul, prefăcându-se chiar unii la întoarcere a fi uitat limba românească.

Erau crescuți în armata germană căreia nu-i lipsia nimic și veniau la noi unde lipsiau multe și unde mulți șefi de corpuri nu erau în stare să-i îndrume.

In fine aveau la întoarcerea în țară un grad prea mic și erau prea străini de mediul în care veneau pentru a putea avea vre-o influență temeinică.

In urmă, fiind stagiar la Marele Stat Major în 1908, am trebuit să studiez și să referez asupra reînoirei convenției cu Germania în privința trimeterei de elevi în școlile ei militare. Am studiat chestiunea mai largă a pregătirei ofițerilor noștri în școlile militare și în armatele străine. Pentru temeiurile arătate mai sus. precum și pe baza studiului memoriilor personale a celor 72 ofițeri ce fuseseră până atunci în Germania și în sfârșit pentru motivul că atunci în armată — mai ales în artilerie și geniu — comandanții de regimente fuseseră în școli franceze, maiorii și căpitanii la stagii în armata austro-ungară și locotenenții și sublocotenenții în Germania, ceeace avea drept urmare o lipsă de unitate de vederi, am propus să nu se reînoiască convențiunea. Am mai propus să se trimită la stagii în străinătate numai ofițerii mai în vârstă, maiori și locotenenți-coloneli, cunoscând bine armata română și posibilitățile ei. Generalul Crăiniceanu, atunci șef al Marelui Stat Major, a vrut să mă pedepsească pentru că depășisem cadrul lucrării ce-mi dase. I-am răspuns că nu știam că păreri întemeiate merită pedepse. Convenția nu a mai fost reînoită.

Stagiile locotenenţilor şi căpitanilor în armata austro-ungară au dat mai bune rezultate, această armată fiind mai aproape de felul nostru de a fi şi ofiţerii trimeşi fiind mai maturi.

N'am cerut, nici când eram în şcoala militară — atunci se trimetea prima serie în Germania — nici mai în urmă când s'au trimes ofiţeri în Austria şi nici când am reuşit la Şcoala de Răsboi (când, necerând eu s'a trimes al doilea reuşit la examenul de admitere, Mihai Ignat (fost mai târziu inspector general al Geniului) la Şcoala de Răsboi din Torino) ca să merg în străinătate, deşi a-şi fi obţinut de sigur trimeterea dacă o ceream. De ce oare? Nu-mi dau bine seama acum, dar mi se pare că ceeace a predominat în aceste cazuri a fost mai ales teama de a fi stângaci sau a părea astfel străinilor. Aşi fi căpătat desigur şi practică şi cunoştinţe. Acestea din urmă le-am căpătat prin foarte multă citire aşa că în ceeace priveşte cunoştinţele nu cred să fi fost vreodată mai prejos de acei care au fost în armatele străine: practica însă nu mi-a fost aşa de desăvârşită. Am cunoscut însă armata noastră mult mai bine şi cred că am dovedit ca şi alţi camarazi, cel puţin după aprecierea tuturor şefilor mei, din care unii fuseseră în şcoli şi armate străine, şi după aprecierea generalului Berthelot şi a celorlalţi camarazi străini cu care am lucrat, că armata şi şcolile româneşti au putut produce ofiţeri care se puteau pune alături de bunii ofiţeri ai armatelor cu experienţe mai vechi.

Dar să revin la cele dela Galaţi.

Spuneam că s'au făcut progrese în chipul de a instrui armata. Intre altele s'au făcut îmbunătăţiri mari în privinţa tragerei, îmbunătăţiri ce erau să fie şi mai desăvârşite în curând, prin înfiinţarea şcolilor de tragere. Claudian mă numise, încă din Martie 1900, ofiţer cu tragerea. Poligonul dela Ţiglina era destul de bun şi se putea face pe dânsul tragerea în chip mulţumitor. Primul lucru pe care l-am făcut a fost că nu am lăsat să se tragă altfel decât prescria regulamentul şi m'am opus la fabricarea de tuburi, adică la tragerea în vânt. Am avut este adevărat oarecari conflicte cu comandanţii de companie, în special cu căpitanii L. şi V., unii dintre cei mai puţini conştiincioşi oameni pe care să-i fi cunoscut şi cu unii camarazi. Aveam însă cuţitul în mână. Cartuşele erau în primirea mea şi nu le dădeam decât pentru o şedinţă odată şi numai pe numărul oamenilor prezenţi. Nu îndrăzneau să se plângă lui Claudian şi au trebuit deci să facă tragerea ca lumea. Multe ceasuri am trebuit să stau pe acel câmp de tragere căci nu aveam

o încredere nelimitată în conştiinţa şi puterea de rezistenţă la presiuni a subofiţerilor cu tragerea.

Am făcut şi o experienţă interesantă. La un joc de răsboi, maiorul a descoperit că dintre căpitanii noştri erau cel puţin doi cari nu ştiau şi nu pricepeau cum mergea glonţul în aer. Mi-a spus atunci că ar dori să le dovedească aceasta în mod practic şi mi-a poruncit să studiez cum s'ar putea îndeplini. Ca fost elev al lui Iliescu eram stăpân pe chestiune şi m'am pus pe lucru făcând experienţa următoare :

La distanţa de 600 metri de ţintă am aşezat un căluş regulamentar de fier, pe care l-am fixat bine în teren. Ţinta de 2,00 × 1,50 îşi avea centrul negru exact la înălţimea gurei ţevei aşezată pe trepied (căluş) astfel că linia de ochire era paralelă cu pământul, lucru pe care l-am controlat şi cu ajutorul unei lunete topografice. Intre trepied şi ţintă am aşezat, din 50 în 50 metri, câte un cadru de lemn, de dimensiunile arătate ale ţintei. Aceste cadre erau acoperite cu hârtie albă, bine întinsă, numai pe părţile lor superioare, marginea de jos a hârtiei fiind exact la înălţimea ţelului puştei, lucru verificat iarăşi cu luneta. Trăgătorul putea astfel vedea bine jumătate de jos a centrului ţintei şi ochi asupra lui.

Pe fiecare cadru am însemnat, după tabelele din regulamentul de tragere, înălţimea medie a traectoriei (în cazul nostru deasupra marginei de jos a hârtiei) la distanţa respectivă. Maiorul a venit cu toţi ofiţerii din batalion şi a tras el (era foarte bun trăgător) mai multe focuri, a căror urme s'au grupat, destul de bine, pe ţintă şi pe hârtia întinsă pe cadrele puse din 50 în 50 metrii. aşa că se putea vedea bine urma traectoriei. Totuşi, cum erau unii încă nelămuriţi, maiorul a mai tras un număr destul de mare de gloanţe, în aceleaşi condiţiuni, eu stând jos la picioarele unuia din cadre, spre a învedera că nu era nici-o primejdie pentru cineva care se găsea sub linia de ochire.

Experienţe la fel, pentru a arăta mersul glontelui în aer, am făcut mulţi ani în urmă când comandam Brigada V-a Vânători, cu cartuşe cu gloanţe trasante pe care le obţinusem dela generalul Berthelot. Asemeni cartuşe îngăduesc azi să se arate în mod practic traectoria şi să se scutească trupa de lungile şedinţe de teorie abstractă şi de cele mai mult ori neînţeleasă.

Deşi erau şi alte trupe în garnizoană nu am făcut nici-o singură dată manevre împreună cu dânsele s'au n'am fost faţă, cel

puţin oficial, la exerciţii sau trageri de-ale lor, la care însă m'am dus singur după înţelegere cu camarazii din acele unităţi.

Fiind în Galaţi, am luat parte cu batalionul la trei manevre de toamnă.

In 1901 am făcut manevre pe itinerariul Pechea — Cudalbi — Tecuci — Focşani — Râmnicul Sărat. Manevrele au fost dintâi de regiment contra regiment, apoi de brigadă mixtă contra brigadă mixtă, batalionul nostru fiind ataşat la brigada 12 Infanterie comandată atunci de omul priceput care era generalul Moise Groza, şi în sfârşit de divizie contra divizie (a şasea contra a cincea) în faţa Regelui. S'au terminat printr'o revistă cu defilare la 30 Septembrie/13 Octombrie, la Râmnicul Sărat. Cu toată formalitatea acestor manevre (ni se dăduseră crochiuri dinainte stabilite, cu toate mişcările, până în cele mai mici amănunte, ce aveam să le executăm în fiecare zi de manevră), am învăţat mult mai ales pentru că am îndeplinit slujba de adjutant, V. Hânţescu, atunci locotenent în Galaţi, împrumutându-mi caii săi. Această slujbă pe lângă că m'a învăţat în mod practic multe, în special în ceeace privea cancelaria de campanie şi întocmirea ordinelor şi a rapoartelor, mi-a învederat şi nepregătirea şefilor noştri. Şi aceasta nu numai prin faptul şabloanelor de mişcări ce ni s'au dat dinnainte şi prin greşelile ce văzusem făptuindu-se mereu, dar între altele prin următoarea scenă, la care am fost martor.

După terminarea manevrelor de brigadă contra brigadă s'au întrunit divizia VI-a şi divizia de cavalerie între Cudalbi şi Tecuci, spre a se face o repetiţie a manevrei ce urma să se execute în ultima zi a manevrelor regale lângă Râmnicul Sărat. Batalionul 5 Vânători, escadronul cu schimbul al regimentului 2 Roşiori şi o baterie de artilerie, am fost trimeşi spre a înfăţişa dusmanul, cam la înălţimea satului Matca. Terenul nu se potrivea deloc cu acela pe care urma să aibe loc manevrele regale. Fiind cu maiorul la cartierul general al diviziei VI-a, unde Claudian urma să primească instrucţiuni asupra conducerei manevrei apărărei, am fost faţă la o ceartă între comandantul diviziei VI-a şi comandantul diviziei de cavalerie, care nici unul, nici altul, nu erau în stare să citească harta şi cari voiau să execute neschimbate mişcările prevăzute pentru manevra regală, neţinând seamă de teren. Dacă povestesc acest incident nu este pentru a batjocori pe aceşti generali, cari amândoi au fost buni cu mine şi din cari unul mi-a arătat multă prietenie, dar spre a arăta starea în care se găsea atunci comandamentul nostru. De altfel comandantul diviziei de

cavalerie dându-și seama că nu mai era la punct și-a dat dimisia după manevre printr'un foarte frumos raport.

In 1902, am luat parte la manevrele diviziei VI-a în regiunea Fundeni — Obilești — Vultur — Focșani, tot ca adjutant al batalionului, având un cal închiriat dela Iacob, birjarul lui Alfons Dall'Orso, un lipovan foarte de ispravă, de la care am închiriat un cal și pentru manevrele din anul următor.

Insfârșit, în 1903 am luat parte la manevrele regale din regiunea Radovan — Craiova, terminate prin revista din 30 Septembrie 13 Octombrie, la Craiova.

Cu prilejul tuturor acestor manevre, efectivul batalionului ca și acele ale celorlalte unități ale armatei, era mărit (la 567 în 1903) prin chemarea unor contingente dela vatră.

Un alt lucru învățai în batalion la Galați și anume serviciul de casier pe care-l îndeplinii dela 5 Fevruarie 1902 la 20 Aprilie al aceluiași an, titularul lipsind. Fui ajutat, mult și bine, în îndeplinirea acestui serviciu și de ordinea severă a lui Claudian și de cărui poveste este cea următoare. Fusesem, cu sergentul-major Tomescu, despre care am mai vorbit. Experiența dobândită atunci mi-a fost de cel mai mare folos mai târziu când am avut de controlat pe alții, de administrat averea soției mele sau de condus diferite instituțiuni. La casierie avui și o neplăcere trecătoare a cărui povestea este cea următoare. Fusesem, cu sergentul-major Tomescu, la administrația financiară ca să încasez un mandat — vre-o 12.000 lei, sumă mare pe atunci — și primisem valoarea lui, în mare parte, în fișicuri de câte 50 lei, în piese de argint de câte 50 bani și de 2 lei, în piese de aramă de câte 2 bani (100 bucăți deopotrivă de mari în ambele cazuri). Când am predat suma maiorului spre a o pune în casa de bani a corpului au lipsit 48 de lei. Cu maiorul, cu ajutorul și cu Tomescu am renumărat banii dar tot lipseau 48 de lei. Am pus banii lipsă dela mine și ne-am dus din nou la administrația financiară, unde ni s'a spus să revenim după amiază când se făcea verificarea casei. Am fost față la această verificare; era o diferență de 12 bani. Peste vre-o 10 zile am făcut referatul spre a mi se da din casa corpului banii pentru plata soldelor. Cu acest prilej am reverificat cu toții împreună casa și am descoperit greșeala: dădusem un fișic de 50 de lei în piese de 50 de bani drept unul de 2 lei în piese de 2 bani. Răsuflai ușurat.

Implineam atunci următoarele servicii: bibliotecar, casier, cu mobilizarea și cu tragerea. Claudian căpătând încredere în dis-

creţiunea mea îmi dădea să fac şi còpiile de pe memoriile ofiţerilor, còpii ce se trimeteau corpului de armată şi Ministerului de Răsboi. Una din cauzele nemulţumirii a câtorva camarazi a fost că, ne-fiind învoit de maior, n'am voit niciodată să le arăt notele sau să le spun ce cuprindeau. Redactam şi scriam deasemenea istoricul corpului şi jurnalul de operaţiuni. Şi la batalion ca şi mai târziu au fost camarazi care au privit rău extrema mea reticenţă ca şi discreţiunea în privinţa lucrurilor confidenţiale ce le cunoşteam prin îndeplinirea serviciului sau din convorbiri particulare. Armata suferia. şi 'mi-e frică că suferă încă, de lipsa păstrărei secretelor militare; se vorbea deschis şi se flecărea despre orişice şi din această privinţă rar am văzut — şi din nefericire sunt mulţi la noi — aşa flecari ca A. N., ca L. şi ca V. O pildă de nepăstrarea secretului: odată cu construirea fortificaţiilor dela Galaţi se construiseră 2 baterii, una în curtea închisorii militare, armată cu guri de foc cu tragere curbă, menită să spargă ghiaţa de pe lacul Brateş în cazul unui atac rusesc iarna şi să bată şoseaua Galaţi-Reni pe porţiunea dintre Brateş şi Dunăre şi alta lângă Docuri. Menirea acesteia era de a bate cursul Dunărei până la Cotul Pisicei; tunurile ei de 210 mm. erau depozitate la Târgovişte în urma presiunei Ruşilor, tunuri cu care dealtfel nu s'a tras niciodată în timp de pace şi care au servit în marele răsboi pentru armarea bateriei Florica de la Giurgiu. Ori, tot ce privea aceste baterii era cunoscut de toată lumea din Galaţi şi se vorbea curent şi fără sfială de ele. Nu mai spun că nici un ordin observator şi nici-o pedeapsă nu rămânea nedată în vileag.

In sfârşit mai făcui câteva luni şi serviciul de adjutant al pieţei, slujbă ce era departe de a fi lipsită de griji cu generalul Sergiu Băicoianu în capul Corpului III de armată. Acest mare şef militar, care făcuse o carieră foarte frumoasă, ocupând totdeauna posturi de încredere, bine meritată, răspândea o atmosferă de groază care-l făcuse temut până atunci de marea majoritate a ofiţerilor de cavalerie, al căror inspector general fusese. El venise de curând la comandamentul Corpului III şi al Regiunei întărite Focşani-Nămoloasa-Galaţi. Groaza venea de acolo că cerea îndeplinirea serviciului cu cea mai mare conştiinţiozitate, cum îl îndeplinea şi el, şi mai cerea cunoaşterea desăvârşită a regulamentelor şi a geografiei ţărei. Deşi totdeauna foarte politicos, neridicând niciodată glasul şi dând cu cele mai politicoase vorbe 30 zile închisoare, pedepsia orice eroare şi nota pe ofiţeri în consecinţă. Puţina simpatie de care se bucura venia şi de acolo că era

rece și sec în aparență. Având o memorie uimitoare nu uita niciodată nimic din ceeace făcea un ofițer, rău sau bine. Cincizeci de ani după Răsboiul Independenței îmi înșira ordinea de bătaie a diferitelor unități în acel răsboi și-mi dădea amănunte pe care verificându-le le-am găsit cu totul adevărate, cum adevărate erau înfățișările ofițerilor ce mi le-a făcut deseori.

De fapt Băicoianu, pe care l-am cunoscut de aproape atunci și de a cărui prietenie m'am bucurat până la încetarea lui din viață, 30 de ani mai târziu, era un militar iubind armata, conștient de nevoile țărei și de multe lipsuri ale corpului ofițeresc, lipsuri pe care voia cu tot dinadinsul să le îndrepte. Continuitatea cu care a aplicat felul său de a vedea a schimbat întru totul cavaleria noastră, a învățat-o să călărească și a adus în capul ei mulți ofițeri destoinici. El mai luase în calitate de comandant al garnizoanei Galați aspre măsuri pentru punerea în mână a ofițerilor și a trupei de marină, cari, mai ales aceștia din urmă, erau nedisciplinați și făceau scandaluri.

Dacă Baicoianu era aspru cu ofițerii care nu-și făceau datoria, el începea chiar cu cei mai mari în grad. Așa am fost martor involuntar, la 30 Septemvrie/12 Octomvrie 1901, la Râmnicul Sărat, observațiunilor, politicoase ca formă dar extrem de aspre ca fond, pe care le făcu generalului, comandant al Diviziei a VI-a. La Galați pedepsea mereu atât pe șeful său de Stat Major, colonelul A. H., ofițer ușuratec, jucător de cărți și nu totdeauna corect, cât și pe șeful serviciul intendenței, intendentul colonel P., lipsit de conștiinciozitatea trebuincioasă. In schimb era drept și nimeni ca dânsul nu era gata să îndrepte o greșeală sau să susțină drepturile unui bun ofițer. Iată cu privire la dânsul câteva fapte caracteristice.

Un administrator clasa II-a folosise un soldat dela o magazie de mobilizare pentru slujba sa personală. trimițându-l la o vie a sa la Slatina. Cercetarea fusese făcută de maiorul Claudian, care își încheia raportul zicând că vinovatul ar trebui convins să nu mai greșească. Când dădui acest raport lui Baicoianu acesta îmi ordonă să-i aduc memoriul administratorului vinovat.

Venind a doua zi, îmi întinse tot dosarul și îmi spuse: citește ce am scris acolo. In dreptul încheierii lui Claudian, scrisese cam următoarele: «deoarece din trecutul acestui asimilat (n'ar fi spus «pentru nimic în lume ofițer) se vede că nu este întâia oară când «greșește în acest chip (citise tot memoriul vinovatului) reiesă că nu «este om ce se poate convinge. Il înving cu 30 zile închisoare pe

«care le va executa în închisoarea garnizoanei». Şi-mi ţinu apoi o adevărată conferinţă, arătându-mi că ceeace preconiza atunci A. D. Sturdza, convingerea, este un foarte bun şi civilizat chip de procedare dar că trebue pentru aceasta ca cel ce urma să fie convins să fi primit o educaţie potrivită şi să aibe un astfel de caracter încât să poată fi convins. Cu ceilalţi trebue a se proceda prin învingere.

Camaradul şi prietenul meu Grigore Sîrbu servea atunci în artileria de cetate la Nămoloasa. Comandantul detaşamentului de acolo, un căpitan I. mi se pare, era abuziv şi avea o nevasta şi mai abuzivă. Din această cauză Sârbu a avut conflicte cu căpitanul, care, spre a se răsbuna 'l-a notat rău, arătându-l ca nedisciplinat şi îndărătnic, notă pe care şi-a însuşit-o, fără un control serios, şi comandantul de regiment colonelul T. C., care a mai pedepsit pe Sîrbu, când acesta a reclamat. Venind în Galaţi, Sîrbu îmi povesti totul şi, împins şi de mine, ceru pe cale ierarhică o audienţă lui Băicoianu. Când îl primi, Băicoianu îl puse să-i spună amanunţit întreaga afacere şi-l supuse apoi unui adevarat interogatoriu de judecător de instrucţie, spunându-i la sfârşit că va cerceta lucrurile.

Câteva zile mai târziu Băicoianu luă, fără să spună nimanui nimic, trenul la ora 5 dimineaţa şi se coborî în gara Hanu Conache, de unde se duse pe jos la cazarma detaşamentului de artilerie de cetate. Cum era cu chipiu alb de vară în cap şi cu pelerina pe umere garda nu-l a recunoscut şi numai după ce ajunsese în curte un sergent-major a văzut cine era. Emoţie la darea semnalului de prevestire şi la sunarea onorului şi apariţia în curte a lui I. şi a jumătăţii sale, în costume sumare. Urmă, timp de patru ore, o inspecţie amănunţită a întregei gospodării a detaşamentului şi a zestrei comandantului, interogarea trupei şi a ofiţerilor, expedierea *stante pede* a comandantului detaşamentului şi a oarecari ajutoare ale lui, tot aşa de puţin cinstite, la închisoarea garnizoanei din Galaţi. Intors la Galaţi, generalul ceru şi obţinu, până la facerea instrucţiei, mutarea ca măsură de disciplină a lui I. la Craiova şi chemă, *ad audiemdum verbum regium*, pe colonelul T. C. la comandament. Cu toată placiditatea acestuia din urmă, el era roş şi enervat când eşi din cabinetul lui Baicoianu, care şterse notele rele din memoriul lui Sîrbu şi dădu ordin ca să fie notat din nou.

Ca şi cu Ernest Ballif şi cu alţi ofiţeri care-şi vedeau de treabă, Băicoianu a fost cu mine, cum spusei, foarte prietenos şi

nu l-am găsit niciodată supărat de vre-o discuție sau părere contrară sincer arătată, dacă era justificată.

In Aprilie 1903, fui atașat pe lângă generalul M. Groza, însărcinat, împreună cu H. Dundas vice-consulul englez, să facă o cercetare în privința unui incident cu marinarii de pe vasul de război englez Mohawk. Aceștia, fiind beți, făcuseră scandal în grădina din centrul orașului; ai noștri îi arestaseră și-i bătuseră. Ancheta arăta vina a lor noștri și mai ales a brutei care era un căpitan A. B., dela comenduirea pieței. In cercurile românești și mai ales în cele militare se puneau stăruințe pentru a se face lucrurile mușama, dar Băicoianu, care vorbise de altfel cu D. A. Sturdza venit pentru a merge cu Comisia Dunăreană la Sulina, nu a vrut decât să fie leal. A pedepsit pe B. și pe ceilalți vinovați ai noștri cum și comandantul vasului englez a pedepsit pe ai lui. Ca să arate că nu mai este supărat, căpitanul englez a cerut voie, care i s'a dat, să defileze cu compania sa de debarcare cu ocazia paradei dela 10 Mai 1903; acea companie a fost așezată atunci în capul trupelor noastre.

Pe comandantul nostru de divizie nu 'l-am văzut decât la inspecții și la manevre. Era un om dorind binele dar care de mult nu mai era la curent cu cunoștințele militare, lucru firesc și prin faptul că servise mai cu seamă la pompieri și la școala militară din Iași.

In batalion corpul ofițeresc se schimbase nu numai prin venirea ofițerilor nou înaintați dar și prin acea a trei căpitani: S., om conștiincios, muncitor dar cu totul lipsit de pricepere și suferind de începutul unei boale atunci incurabile, L. și V., de care am mai vorbit. Cel din urmă a avut o rea influență asupra ofițerilor necăsătoriți, fiind o statornică pildă de neîndeplinirea datoriei și împingând mult la petreceri ordinare și la jocul de cărți. Mișel, fricos (când am comandant Regimentul Mihai Viteazul No. 6, în primăvara 1917, întreg regimentul, ofițeri și trupă, nu contenea a vorbi cu scârbă despre purtarea lui mișelească pe câmpul de luptă) și leneș, nu lucra nimic și când era prins dădea vina... în Țigani. Cu mine a avut multe ciocniri pentru că nici ca ofițer cu mobilizarea, nici ca ofițer cu tragerea, nu îngăduiam încercările sale de a trage veșnic chiulul. Nu reacționa altfel decât prin bârfeli, mai ales pe lângă camarazii tineri, cărora le spunea că eu comandam de fapt batalionul și că toate măsurile erau luate de maior sub imboldul meu. Parcă Claudian ar fi fost omul să se lese dus ! Și o dovadă fu că atunci când greșii el nu stătu o clipă la îndoială și

mă pedepsi cu cinci zile închisoare la arestul pieţei. Iată vina mea: purtam sabia ascuţită şi cu vârful subţiat. Intr'o zi la instrucţie, făceam şcoala de companie; comandantul companiei comandase focul de salvă pe 2 rânduri. La acest fel de a trage rândul întâi îngenunchia. Exerciţiul s'a repetat de mai multe ori, mai ales pentru că la comanda de: drepţi ! nu se ridicau toţi odată. Eram la locul meu regulamentar în spatele plutonului, cu sabia afară, şi la repetarea exerciţiului mă apropiai spre a vedea de ce nu se scula unul din soldaţi mai repede. Cauza era că se aşeza greşit în genunchi. Vrui să-l ating cu sabia spre a-i arăta ce parte a trupului era rău aşezată, uitând cu totul cât de ascuţit era vârful care străbătu pantalonul şi sgârie pe ostaş în partea cea mai grasă a şezutei sale. Zgârâitura era o nimica, dar vina nu era mai mică, atinsesem şi rănisem un soldat şi trebuia să urmeze pedeapsa ce a urmat.

Vinovat de neînţelegerile cu camarazii am fost şi eu pentru că, plăcându-mi munca, având dragostea răspunderilor şi a muncii neatârnate, nu numai nu mă dădeam în lături de la nici-o însărcinare (cum căutau cei mai mulţi) dar le căutam. Apoi urând spiritul de gaşcă şi mai ales câştigând încredere în puterile mele şi fiind din ce în ce mai scârbit de lenevia şi nepriceperea unora, nu m'am stăpânit în deajuns şi, cu lipsă de tact, am lăsat să se vadă dispreţul ce-l aveam pentru dânşii şi pentru chipul cum îşi făceau serviciul Dar ceeace supăra mai mult pe V., şi pe unii care s'au luat dupe dânsul, a fost faptul că eram bine primit de tot ce alcătuia lumea bună din Galaţi, în care V. care se credea om cu succese feminine, nu putea pătrunde.

Ofiţerii afară din corp pe care-i vedeam mai des erau căpitanul H. Cihoski dela corpul de armată cu care discutam adesea probleme tactice şi chestiuni de tragere, locotenentul H. Masciotti, un prieten de al lui Alfons Dall'Orso, locotenentul R. Brătuianu, comandantul secţiei de pompieri şi locotenentul V. Hânţescu din bateria călăreaţă.

Găsisem o foarte bună cameră mobilată, în care am stat tot timpul şederei mele în Galaţi, în casa giuvaergiului M. Helder în colţul străzei Domneşti cu strada Fraternităţei; camera era la etaj chiar în colţul clădirei dând pe aceste străzi. Era în centrul oraşului şi în imediata apropiere a celor două linii de tramvai care duceau, una la cazarmă şi cealaltă la poligonul de tragere.

De mâncat, mâncam la popota cercului militar; câte odată seara la Sure, unde era un bun restaurant şi unde ne duceam adese

ori noaptea după vre-un bal sau după teatru. Odată mergând acolo cu Alfons Dall'Orso pe la miezul nopţii n'am găsit o masă liberă decât lângă una ocupată de un grup foarte vesel alcătuit din: B. S. Delavrancea, I. L. Caragiale şi colonelii D. Lambru (vrednicul comandant al diviziei 21 în timpul marelui răsboi) şi D. Cocorăscu; aceştia doi din urmă veniţi pentru un proces la Consiliul de Răsboi. Au stat glumind şi povestind până 'n zorii zilei şi atât erau de vesele şi de hazlii glumele şi poveştile lor încât am stat şi noi ca să-i ascultăm. Atunci am auzit pe Caragiale dând definiţiuni şi apreciaţiuni foarte exacte, dar neputând fi reproduse aci, asupra chipurilor de înjurătură a Românilor.

Am făcut cunoştinţa societăţii gălăţene mulţumită scrisorilor de recomandare ce-mi dăduse Mama pentru generalul E. Pencovici, pe care-l cunoscuse bine în tinereţe la Iaşi şi Matei Balş (care fusese magistrat la Galaţi) pentru prietenul său şi în curând al meu, Alfons Dall'Orso.

Societatea gălăţeană se alcătuia atunci din mai multe stări a căror întâietate era socotită ca următoarea: membrii şi funcţionarii Comisiunei dunărene, marii negustori şi unii profesionişti străini şi câteva familii de funcţionari sau politiciani români. Această parte a societăţi era în deobşte foarte protocolară şi atât eticheta cât şi prezeanţa jucau în viaţa ei un rol de seamă. Venea apoi, ceeace era socotit ca o a doua stare: ofiţerii, unii funcţionari şi unii comercianţi pe cale de a se ridica. Să descriu pe rând aceste diferite categorii.

Comisiunea Europeană Dunăreană. fusese întemeiată în 1856 pentru a face cu putinţă navigabilitatea în bune condiţiuni a Durei, dela Brăila în jos. Fiinţa ei a fost justificată atât timp cât trei puteri mari: Austria, Rusia şi Turcia, doriau, fiecare pentru sine, a fi stăpâni exclusivi pe navigaţia şi comerţul Dunării de jos, şi noi eram prea slabi pentru apăra acestea. Dela pacea din Versailles încoace n'a mai fiinţat nici un temeiu pentru păstrarea ei. Comisiunea şi personalul său se bucurau de un statut special (exteritorialitatea) ceeace îi făcea să fie neatârnaţi de autorităţile locale. Imbunătăţirile de fapt pe care le adusese Comisiunea navigabilităţii şi comerţului, faptul că delegaţii erau diplomaţi, au contribuit spre a da membrilor şi funcţionarilor ei superiori întâietatea arătată mai sus, întâietate pe care toţi aceştia o păzeau cu gelozie. Cine erau atunci membrii şi funcţionarii acestei comisiuni? Intâiul pe care l-am cunoscut şi care era de altfel decanul membrilor comisiunei (preşedinte era pe rând fiecare delegat) a fost generalul E. Pen-

covici, delegatul României. Militar care avusese vază în armată, în rândurile căreia muncise mult, dar care nu trecuse Dunărea în 1877—1878, rămânând comandantul unei divizii depe malul stâng la Calafat, era întrebuinţat de mulţi ani mai cu seamă în slujbe diplomatice (delegat la Comisiunea dunăreană, delegat pentru verificarea graniţei, reprezentant român la serbările jubileului Reginei Victoria) în care adusese servicii reale, mai ales prin simţul foarte adânc a ceeace se cuvenea României; drepturi şi prestigiu pe care le-a apărat întotdeauna cu dârzenie. Altfel era o ciudată fiinţă, care cunoscuse multă lume şi putea povesti lucruri interesante când eşia — rar — din tăcerea sa obişnuită, deştept, adunător de documente, acum cumpătat, foarte exact, de un caracter dificil. Avea totdeauna lume la dejun Duminica dimineaţa şi din când în când şi în câte o seară. Fui poftit odată pentru totdeauna la aceste mese cu prilejul cărora facui cunoştinţă cu lumea din Galaţi.

Era căsătorit cu domnişoara Corinne Dall'Orso. foarte frumoasă, vie, care-i plăcea să discute despre cărţi, teatru, etc.. dar care era cu 35 de ani mai tânără ca dânsul. Deosebirea de vârstă, acea de religie — era catolică şi practicantă — adusese neînţelegeri între ei şi când i-am cunoscut generalul nu adresa niciodată cuvântul soţiei sale, comunicându-i numai în scris hotărârile sau dorinţele şi ea folosind aceiaşi cale pentru a-i face cunoscut cele ce voia să-i spună. Aveau doi copii mici şi foarte bine crescuţi: o fiică, măritată după răsboi cu un medic francez şi un fiu, azi în diplomaţie.

Atât generalul cât şi doamna Pencovici m'au primit foarte bine şi mi-au arătat multă prietenie în tot timpul şederii mele în Galaţi. Doamna Pencovici s'a măritat, câţi-va ani după încetarea din viaţă a generalului, cu un fost ofiţer, atunci avocat, C. Fortunescu, cu care nu a fost fericită şi de care s'a despărţit după răsboi. Acum este căsătorită la Viena cu un domn Bucheisen. care era, în vremea când am fost la Galaţi, funcţionar la comisia dunăreană. Sunt foarte recunoscător acestei familii de chipul cum m'a primit şi-i păstrez o foarte bună amintire.

Delegatul englez era locotenentul-colonel H. Trotter, om umblat prin lume, mare vânător şi ştiind a povesti multe. Trecea drept ramolit, ceeace nu era cazul cum era învederat de prea bunul articol asupra României, scris de dânsul, în ediţia X-a a *Encyclopaedia Brittanica,* apărută atunci. Soţia sa, Olivia, mai tânără ca dânsul, veşnic neastâmpărată, era nepoata de văr a ducelui de

Wellington, învingătorul dela Waterloo. Cu dânșii venea să steie des, deși trecuse de 80 ani, lady Wellesley, mama doamnei Trotter, o fermecătoare bătrână a cărei convorbire era totdeauna și plăcută și veselă. Auzea e adevărat greu, lucru ce nu o împiedica să se plângă de surzenia Reverendului Patterson, fost preot militar, deservind atunci capelele engleze din București, Galați și Sulina, care și el era plăcut de ascultat.

Ceilalți delegați erau: Kartamischev, delegatul rus pe care abia l-am cunoscut (cum am cunoscut puțin și pe Romanenko un predecesor al său retras de mult la pensie și locuind în Galați), cunoscând în schimb bine pe înlocuitorul său Lobanov-Rowstosky și pe soția lui. doi mari nervoși; Noradounghian Efendi delegatul turc, armean de origină, șiret, a jucat mai în urmă un rol politic în guvernele june-turce. Era scund, gros și aproape perfect sferic cum erau și soția și fiicele sale; nu-l vedeai niciodată fără țigara de foi în gură. Specialitatea sa era bridge-ul. Se povestea că pentru a putea trăi (Constantinopolul uitând să-i trimeată leafa cu lunile) presura pe supușii greci, armeni, evrei și câți-va turci, a padișahului. Mai erau N. Pappalepore di Caneto, delegatul italian, un burlac nepocăit. Avea o curioasă colecție de picturi italienești din veacul a XVII-a cu subiecte mai mult sau mai puțin clasice, care toate se puteau deschide apăsând pe anume dispozitive și cuprindeau în interior tablouri, din aceași epocă, cu subiecte... ușoare. Mai avea un nepot, un soiu de zăpăcit și de bun de nimica, care mi se parte nu făcuse și nu făcea nimic și căruia i-am făcut cu toții foarte multe farse, ce prindeau totdeauna. Delegatul german era Marheinecke, ființă ștearsă, căsătorit cu o americancă. Deși trecută de cincizeci de ani doamna Marheinecke nu voia să renunțe la privilegiile femeilor tinere. Victor de Borhek era delegatul Austro-Ungariei. Era un Ungur de caracter ciufut, foarte gelos de nevastă sa, o femee drăguță dar ștearsă. Delegatul francez, Marcelin Pellet (romancierul) nu stătea în Galați ci venea numai primăvara și toamna pentru sesiunile Comisiunei. Ca mulți protestanți francezi era de obicei tăcut și foarte rezervat, câștigând mult a fi cunoscut, căci era foarte fin și deosebit de cult.

Toți aceștia primeau des și dădeau mese la care se mânca cât se poate de bine, comisiunea având un bucătar renumit și o pivniță umplută cu fel de fel de vinuri de soiu. Deasemenea membrii comisiunei dunărene ne invitau la plimbări pe Dunăre cu iahtul Carolus Primus, în balta Brăilei, în josul Dunărei, unde am mers în Iulie 1903, invitat fiind de Pencovici, până la Sulina.

Am stat acolo împreună cu familia lui cam o săptămână în palatul comisiunei şi petrecând vremea în plimbări pe mare cu o pilotină a comisiunei, fiind faţă la regate sau făcând băi în mare.

Nefăcând parte din comisiune dar cuprinşi în aceiaşi sferă erau consulul Greciei Kymbritis, vice consulul Franţei J. Pollio, vice consulul italian Vescovali şi vice consulul englez H. Dundas (azi viconte Melville), un Scoţian cu mult farmec dar al cărui caracter fantezist şi irasciabil nu fusese îmbunătăţit de şederea mai mulţi ani la Dar-es-salam în Africa orientală germană şi l'a dus la multe conflicte, în special cu furnizorii săi. Il precedase ca vice consul L. Lidell, un om liniştit şi foarte plăcut pe care l-am cunoscut în urmă la Bucureşti.

Apoi erau înalţii funcţionari ai comisiunei: Auguste Gauvain, Sir Charles Hartley, Kühl, Magnussen, Ştefan Bălăceanu, C. Grand şi Bucheisen. Dintre aceştia am cunoscut bine şi curând m'am împrietenit cu Auguste Gauvain, cu care am rămas prieteni şi în corespondenţă până la încetarea lui din viaţă. Era atunci secretar general al comisiunei, deci cel mai mare dintre funcţionarii ei şi, prin permanenţa sa, păstrătorul tradiţiilor şi al firului director. Burlac, foarte cult şi cu mult tact, deşi se supăra uşor, dădea mese foarte bune şi alese şi se interesa cu patimă de chestiunile de politică europeană şi de istorie. Avea o bibliotecă aleasă din care am citit, după sfatul său, multe cărţi interesante. La câte-va luni după plecarea mea din Galaţi a plecat şi el, la Berna, unde a fost secretarul general al comisiunei internaţionale de transporturi pe căile ferate. A fost apoi mulţi ani redactorul pentru politica externă a cunoscutului ziar *Journal des Débats,* în care calitate îl vom mai întâlni în aceste pagini.

Sir Charles Hartley (1825—1915) este creatorul canalului Sulina. In primii ani — pe la 1860 — ai şederii lui în ţară (acum venea numai odată sau de două ori pe an) fusese invitat la vânători de urşi la Căiuţi şi-mi vorbi. când află că eram nepotul celor pe care îi cunoscuse, de bunicul şi de bunică-mea, cum şi de străbunica-mea care sta atunci la Căiuţi.

Urmau apoi cum am spus familiile străine. Dintre acestea am cunoscut întâi familia Dall'Orso, care era alcătuită atunci din: August DallrOrso bancherul comisiunei dunărene, om de afaceri priceput, bun muzicant; nevastă-sa; fiicele sale, doamna Pencovici, despre care am vorbit, şi Olga rămasă nemăritată, care făcea şi face şi acum mult bine şi fiii: Edgard, pe care-l cunoscusem la Sinaia şi Alfons de care era să mă lege curând o mare şi trainică

prietenie. Acesta din urmă făcuse studii bune în Elveția și la Berlin (unde fusese împreună cu Sebastian Moruzi), era deștept, priceput și avea o inimă de aur, făcând binele în chip cu totul discret. Era inițiatorul și sufletul tuturor serbărilor și operilor de binefacere și făcea politică conservatoare, care dealtfel nu i-a adus decât necazuri. Este păcat că năstrușnicul egoism al tatălui său l'a ținut într'o poziție subalternă la banca acestuia pentru că Alfons s'a provincializat și n'a dat ceeace se putea aștepta dela o natură înzestrată cu însușirile cu care era înzestrat. A fost o adevărată binecuvântare pentru toți săracii și nenorociții. Mulți, foarte mulți, chiar dintre cei mai bine, au abuzat de bunătatea lui. A suferit mult în ultimii ani ai vieței sale, devenind infirm dar îndurând toate durerile și toate loviturile cu un curaj și o seninătate creștină în adevăr înălțătoare. Am devenit curând prieteni nedespărțiți și îmi luam în toate Duminicile seara masa în familia lui.

Era apoi familia Youell compusă din tată. mamă și patru fiice, dansând toate cât se poate de bine și una mai frumoasă și mai fermecătoare ca cealaltă: Winnie, căsătorită cu Benett; Sybill, nebunatică dar de un «stirling caracter» cum spun Englezii, vie, plină de farmec, mamă devotată, prietenă statornică și credincioasă, care a fost căsătorită cu J. Crisoveloni; Gladys, cea mai frumoasă poate dintre toate dar mai puțin vioaie și Claire, atunci o fetiță de 15—16 ani, plină de viață și ea. Mult și bine am petrecut în această casă primitoare și prietenească, în care se lua masa de obiceiu de întreaga tinerime în fiecare Joi seara și se dansa mult. O anexă a familiei Youell erau frații Watson, nepoți de frate ai doamnei Youell. Ei erau atunci burlaci, țineau casă împreună cu Hayles, directorul companiei de ape din Galați, un Englez tăcut dar nu lipsit de mult humor și C. Grant, curios amestec de însușiri englezești și românești și foarte simpatic. Mâncam sau petreceam din când în când seara la dânșii. In ce constau aceste petreceri? Se vorbea de una de alta, se povesteau anecdote; W. Watson mai cânta la pian sau dansa dansuri negre iar Grant, Hayles și Patterson, când era la Galați, făceau cu un al patrulea o partidă de bridge. Pe la ora 11 ne duceam să ne culcăm.

Altă familie la care mergeam era acea a doctorului Serfiotti care locuia împreună cu două surori ale sale. Oameni de bine, înaintați în vârstă, ne pofteau la masă, pe Alfons Dall'Orso și pe mine, și ne povesteau multe despre viața din trecut și în special despre aceea dela Constantinopol și din insulele Prinkipo. Doctorul,

care-şi făcuse studiile la Londra, era un prea bun chirurg, întemeietor al spitalului Elisabeta Doamna, căruia i-a lăsat la moarte averea sa. Alfons Dall'Orso îl ajuta în administrarea spitalului. Buni, un singur lucru îi supăra, să nu fi făcut cu prisosinţă cinste unei mese cu feluri din belşug şi cu vinuri alese, lucru care era câte odată greu chiar pentru nişte fiinţe înzestrate cu marea poftă de mâncare cu care eram înzestraţi Dall' Orso şi cu mine.

Mai erau apoi familia doctorului Caravias, familia Constandinidi şi numeroasele ramuri şi rude ale familiei Mendl, ca Sulzerii (nimeni nu ştia să povestească mai bine ca bătrânul Sulzer anecdote şi poveşti hazlii despre Evrei) şi Schwabii. Dintre aceştia, familia lui Sigismond Mendl era mult deasupra celorlalte prin fineţea lui Mendl şi a doamnei Mendl, ambii culţi şi subţiri, prin minunata muzică ce se făcea în casa lor (doamna Mendl absolvise Academia Sfânta Cecilia din Roma) şi prin discreta bogăţie a întregei familii. Insfârşit familiile Foscolo, Oetli, etc.

Familiile româneşti erau acele ale lui G. L. Aslan, Gheorghiade, M. Gh. Orleanu, N. P. Ştefănescu (atunci director general al docurilor şi al N. F. R. şi mai târziu atât de priceputul director general al Băncei Româneşti), Bastache, Mateescu, amiral Koslinsky comandantul marini, A. Gusti, comandor Angelo Frundianescu, etc.

La aceştia trebuesc adăugaţi burlacii ca Sebastian Moruzi, fiinţă deşteaptă, plină de fel de fel de şuruburi fanariotice de care era mândru. Povestea de pildă, cu mulţumire, cum, fiind prefect iar Alfons Dall'Orso consilier comunal şi ştiind că Dall' Orso va vota contra unei afaceri ce o dorea el. a poftit pe Dall' Orso la dejun şi l-a închis apoi în W. C., că să nu poată lua parte la şedinţa în care urma să se voteze, în acea după amiază, afacerea despre care era vorba, lucru ce mi-a fost confirmat de Dall'Orso. Manifestaţiile sale cam comuniste în ceeace privea anexarea bunului altuia, făcuse pe Dall'Orso să spună că deviza îi era: «prendre, ne jamais rendre et encore prétendre». deviză ce am susţinut mai târziu, pentru a necăji pe I. Bianu, că se potrivea Academiei Române. Veniau apoi Ştefan Urlăţeanu, atunci prin preşedinte al Tribunalului, Constantin Plagino, care era foarte vesel şi gata oricând a face pe caraghiosul, Matila Costiescu Ghika — fiu al colonelului Matila Costiescu şi al Mariei Ghika, vară cu Tata. Unchii lui Matila Costiescu Ghika, Leon şi Théo Ghica Dumbrăveni, veneau des la Galaţi unde stăteau lungi săp-

tămâni. In fine mai erau Mitică Strat și căpitanul de marină V. Pantazi.

Cum petreceam? Cum se petrecea pe atunci, adică dansând ori de câte ori se putea, jucând șarade, mergând la teatru, la serbari, patinand (iarna) și jucand tennis.

Un alt soiu de petrecere era vâslirea. Alfons Dall'Orso avea un yole, pe care am invățat sa vaslesc și cu care am făcut multe plimbări în susul și în josul Dunării. Minunată și sănătoasă distracție în care am învățat multe despre Dunăre, despre pescuit, dela îngrijitorul bărcii, un anume Ghiță, supranumitul căpitan Ghiță, un bun de gură fără pereche. Am luat parte la mai multe vânători, dar fără succes. Pentru una din acestea fusesem poftit la domnișoara Maria Constantinidi la moșia sa Vladnicul, din județul Tecuci. La acea vânătoare mai erau poftiți colonelul Trotter cu nevasta sa, Alfons Dall Orso, Sebastian Moruzi, C. Plagino și tânărul Pappalepore. Nu am împușcat nici unul nimic, căci nu a fost vânat, dar mulțumită spiritului inventiv și veseliei lui Plagino am râs aproape necontenit timp de 48 de ore cât am stat acolo.

La una din «bătăi» s'a petrecut scena următoare: eram înșirați pe muchea deasupra Siretului. In stânga mea era plasat tânărul Pappalepore iar în stânga acestuia Trotter. Cu câteva săptămâni inainte Pappalepore, care habar nu avea să ție măcar o pușcă în mână, vroind să tragă într'o cioară nemerise în partea cea mai cărnoasă a unui băiețaș. Deabia eram așezați de astă dată, că văd pe Trotter venind la Pappalepore și indicându-i diferite direcțiuni, după care se întoarse la loc iar Pappalepore puse pușca jos și se culcă după un arbore gros de unde nu mai mișcă. După bătaie aflai că Trotter, un trăgător fără pereche, ținuse lui Pappalepore cam următoarea cuvântare: «tinere. la o vânătoare ca a-«ceasta regula este să tragi drept înainte sau drept înapoi, dacă «mistretul străbate linia pușcașilor. La urma urmei n'am nimic «de zis dacă tragi pe linie înspre dreapta dumitale (i-am mulțumit «lui Trotter pentru acest îndemn la asasinarea mea) dar dacă «văd numai că îndrepți pușca spre stânga să știi că trag în dum-«neata și să mai știi că glonțul meu nimerește totdeauna ținta».

O altă distracție o alcătuia deasemeni venirea, cu prilejul sesiunilor de primăvară și de toamnă ale comisiunei dunărene, a unor vase străine — unele de răsboi numai cu numele — cum erau : un vas cu pânze rusești al cărui echipai a făcut niște beții de pomină, cum era iahtul Loreley nemțesc și Sesia un vechi vapor cu roate italiene, altele adevărate vase de război cum au fost

contratorpiloarele englezeşti Hussar (1902) şi Mohawk (1903). Dar oricare era felul vasului, ofiţerii lor şi mai cu seamă Englezii şi Italienii erau oameni bine şi gata pentru petreceri. Printre ofiţeri englezi cunoscuţi atunci a fost şi un ofiţer de rezervă care-şi făcea un stagiu. Din nefericire i-am uitat numele. Acel ofiţer navigase mult şi studiase cât putuse de aproape diferitele marine de răsboi. Stând de vorbă cu dânsul într'o seară îmi vorbi de marina germană şi-mi spuse (era în 1903) că artileria de pe vasele germane trăgea mult mai bine ca cea engleză şi că în caz de răsboi şi la egalitate (de tonaj şi de artilerie) vasele engleze ar fi înfrânte de cele germane.

Cu ai mei ţineam legătura mai ales prin desele scrisori ale Mamei căreia îi scriam uneori mai des, alte ori mai rar, ceeace aducea plângeri din partea ei. Aşa ştiam că se ducea vara la Văratec, că Tata care urma a fi mult preţuit la Ministerul Afacerilor Străine şi fusese numit la 1 Aprilie 1902 şef al lucrărilor speciale şi de frontieră, a fost însărcinat, în 1902, în calitate de delegat al guvernului român, cu direcţiunea lucrărilor pe graniţa Dobrogei şi în 1903 cu acele dela Suceava şi dela Prisăcani. Concomitent cu acestea îşi urma lucrările istorice. Din acestea a dat la iveală atunci în *Convoribiri Literare* din 1 Septembrie 1902 studiul său intitulat *Despre urmaşii lui Grigore Ghika Vodă III şi origina Ghikuleştilor din Moldova*, prin care dovedea ceia despre ce ne vorbise foarte des, cum ne spusese şi bunica Aglae şi «grandmaman» Bogdan, că Ghikuleştii din Moldova sunt în realitate Sulgearoglu. Articolul a produs o violentă reacţie din partea unor Ghikuleşti ca Niculae Ghika Comăneşti şi Grigore C. Ghika, unul nepot de văr şi celălalt văr primar cu Tata. Au urmat scrisori în *La Roumanie*, despre care am luat cunoştinţă numai mai târziu, Mama ferindu-se a-mi scrie despre aceasta ca să nu mă amestec şi eu în ceartă.

Tot prin Mama aflasem despre boala grea a bunicei, în Decemvrie 1901. Şi, în Ianuarie 1902, am fost la Căiuţi să iau parte cu Tata, care sta la G. I. Donici la Valea Seacă, la înmormântarea ei. Cu acest prilej am văzut pentru ultima oară pe domnul Allaux, soţul al doilea al bunicei mele.

Dar ţineam legătura cu ai mei nu numai prin scrisori ci şi mergând să-i văd la Bucureşti. Aşa am fost să-i văd în Iunie 1901, când Tata şi Mama şi-au serbat la 10/23 nunta de argint şi când a avut loc căsătoria lui G. Cretzianu cu a doua sa soţie Elena Bărcănescu. Am fost din nou la finele lui Decemvrie 1901, înce-

putul lui Ianuarie 1902, la finele lui Decemvrie 1902 şi aproape toată luna Ianuarie 1903, când am reluat contactul şi cu lumea bucureşteană, petrecând bine în mijlocul ei.

In toamna anului 1903, târziu, am fost ataşat la Institutul geografic al armatei, la Bucureşti. Am primit cu mulţumire această ataşare şi pentru că unul din şefii de serviciu de acolo, maiorul Radu Toroceanu, îmi ceruse să viu acolo şi puteam căpăta folositoare cunoştinţe şi pentru că, fiind locotenent dela 10 Mai 1903, aveam dreptul să mă prezint la examenul de intrare în Şcoala Superioară de Răsboi în primăvara următoare şi că, la Institutul geografic fiind, aveam multă vreme liberă pentru a mă pregăti pentru acest examen.

Prietenii şi cunoscuţii din Galaţi s'au întrecut în a-mi arăta părerea lor de rău pentru plecarea mea, singuri o parte din ofiţerii batalionului abţinându-se, după îndemnul lui V.

X

LA INSTITUTUL GEOGRAFIC AL ARMATEI

Nu am multe de spus despre stagiul ce-l făcui la acest serviciu, pentrucă fu foarte scurt, abia câte-va luni.

Dealtfel asupra chemărei mele acolo existase dela început o deosebire de vederi. Cei dela Institut mă chemaseră voind să mă specializeze în geodezie, cum voiseră să mă cheme încă din primăvara anului 1901, iar eu, fiind hotărît să urmez Şcoala de Răsboi, venisem cu gândul ca stagiul să mă ajute tocmai pentru a mă pregăti pentru examenul de admitere. O spusei deschis, la prezentare, atât generalului C. Brătianu cât şi colonelului Gh. Ianescu şi celor doi şefi de servicii, maiorul T. Râmniceanu (serviciul astronomo-geodezic) şi locotenentul colonel Grigore Simionescu (serviciul topografic). Ei înţeleseră şi aprobară scopul meu şi îmi făcură toate înlesnirile ce le stătură în putinţă.

La Institutul Geografic domnea o foarte bună atmosferă de muncă; relaţiile dintre şefi şi ofiţeri erau mai mult relaţii de colaboratori de cât de la superior la inferior, relaţii întemeiate pe chipul de muncă al fiecăruia şi pe rezultatele ce le adusese.

Un personal civil de gravori, desenatori, fotografi, în mare

parte străini, personal foarte destoinic şi muncind cu râvnă, uşura mult lucrul.

Am fost pus, împreună cu Goe Odobescu şi cu alţii care îşi începeau atunci serviciul, să fac desen topografic, să învăţ folosinţa diferitelor instrumente şi să trec pe la diferitele secţii pentru a învăţa metodele de lucru, toate exerciţii de cel mai mare folos. Deasemenea am fost însărcinat să predau cursul de aritmetică raţionată la Şcoala Elevilor Cartografi şi Desenatori. Ca să nu mă fac de rîs am reînvăţat această parte a matematicilor. Priveam deasemenea şi ajutam pe camarazii care făcuseră ridicări în timpul verii şi-şi desemnau acum planşetele. Serviciul se făcea numai dimineaţa.

Toată după amiaza lucram în vederea examenului de intrare în Şcoala de Răsboi, în care scop îmi făcusem un program, pe care-l urmam întocmai. In acest program, pe lângă recitirea tuturor chestiunilor prevăzute în programul cunoştinţelor ce se cereau la acel examen, cetire ce o făcusem în anii premergători de patru sau de cinci ori, făcând şi rezumate, scheme, schiţe şi crochiuri, prevăzusem foarte numeroase exerciţii de teme tactice şi de compuneri (nu uitasem păţania mea la bacalaureat) în care scop cumpărasem gramatici şi cărţi de exerciţii de compunere, pe care le-am citit de mai multe ori. Pentru teme m'am folosit de cartea lui Griepenkerl, tradusă cu puţini ani înainte în româneşte de maiorul Saegiu (1897) şi de ale lui N. Arghirescu (1900). Citeam enunţarea temei şi apoi o rezolvam în scris, iar după acea citeam soluţiunile autorilor şi-mi făceam singur critica. Ar fi fost desigur şi mai uşor şi mai folositor dacă aşi fi făcut acest lucru cu un camarad, cum ar fi fost desigur mai folositor dacă aşi fi făcut exerciţiile gramaticale şi de compunere cu cineva bine pregătit. Dar, cum am lămurit mai înainte, o falşă ruşine m'a împiedicat să o fac. Truda fu cu atât mai mare.

Seara, dacă nu mergeam la vre-un bal sau serată, stam puţin de vorbă cu părinţii şi fraţii mei (care locuiau tot în casa Orăscu din str. Mihai Vodă) şi apoi mă culcam, citind puţin vre-un roman sau altă carte distractivă. Pe cât mi-a fost cu putinţă, niciodată nu am lucrat seara.

Tata lucra la cartea pe care îi o ceruse Ion Lahovary, atunci ministru al Afacerilor Străine, *La Roumanie et les Juifs*, pe care o publică sub pseudonimul de *Verax*. Era mare nevoie de o asemenea carte spre a combate campania ce o duceau Evrei contra ţării. Cartea supără mult atât evreimea română cât şi cea străină.

Tata a făcut o broşură rezumat al acestei cărţi, rezumat care fu distribuit parlamentarilor francezi, ziarelor din Paris şi tuturor personalităţilor de seamă din Franţa, cum traduse şi în limba engleză această broşură care fu împărţită aceloraşi categorii de persoane din Anglia. Era prima oară când se arăta, în străinătate, în chip documentat şi cu totul obiectiv, adevărul asupra acestei chestiuni, prin care se învedera că măsurile luate de ai noştrii nu erau pornite din temeiuri religioase sau de ură de rasă, porniri străine de firea Românilor, ci din nevoia de a ne apăra din punctul de vedere economic. Ajutai pe Tata la facerea corecturilor şi-i dădui ideia adăugării graficelor, pe care le făcui după directivele sale.

Spusei că seara mă duceam să mă distrez în lume. Aveam nevoie de aşa ceva după zilele de muncă intensă pe care o făceam stăruitor. Am dansat şi petrecut în acea iarnă la palaturile din Calea Victoriei şi dela Cotroceni, la Kennedy, la Henry, la Kiazim bey ministrul Turciei, la Alexandru Lahovary, la Jockey Club, la N. Cesianu, la P. P. Carp, la Tache Ionescu şi în alte case despre care nu-mi amintesc anume.

La 3/16 Fevruarie 1904 încetând din viaţă generalul Pencovici, mersei la Galaţi spre a fi faţă la înmormântarea acestui om care mă primise atât de bine la dânsul în casă.

La 1 Aprilie al aceluiaşi an mă pomenii mutat la Batalionul 9 vânători, atunci înfiinţat.

XI.

IN BATALIONUL 9 VÂNĂTORI.

Prin Inaltul ordin de zi din 29 Octomvrie/11 Noemvrie 1903, Regele, constatând rezultatele aplicării ordinului Său de zi din 10/23 Mai 1902, dădea noui directive şi poruncea înfiinţarea unui nou batalion de vânători (al 9-lea), al cărui scop era încercarea serviciului de doi ani sub arme.

Pentru alcătuirea acestui batalion, batalioanele 1—8 vânători au primit, în toamna 1903, câte 150 recruţi peste numărul trebuincios lor şi au vărsat, la 1 Aprilie 1904 aceşti recruţi instruiţi, împreună cu numărul trebuincios de caporali şi de sergenţi, noului ba alion care a luat fiinţă pe aceiaşi zi, în tabăra Cotroceni. Batalionul urma să aibe şi a avut efectivul de răsboi, care era

atunci foarte mare (peste 1000 oameni); reangajații săi au fost aleşi din toată armata.

In ceeace priveşte corpul ofiţeresc, s'a dat mână liberă locotenentului colonel Dumitru Cocorăscu, desemnat a fi comandant al batalionului, să aleagă ofiţerii care ar fi crezut el că erau mai potriviţi. După cum ne-a spus el în repetate rânduri, a făcut alegerea studiind la Ministerul de Răsboi memoriile ofiţerilor şi luând pe cei mai bine notaţi.

Conform ordinelor primite, ofiţerii s'au prezentat locotenentului-colonel Cocorăscu, care ne-a lămurit în câteva cuvinte menirea noastră, după care a stat de vorbă cu fiecare dintre noi şi ne-a hotărât companiile la care eram repartizaţi. Ii am spus atunci, şi au mai fost câţi-va camarazi care i-au spus tot aşa, că mă prezint la examenul de intrare în Şcoala de Răsboi. Cocorăscu ne-a răspuns că doreşte să nu ne mai prezentăm la acel examen şi să ne consacrăm exclusiv batalionului. Ceilalţi i-au urmat sfatul deocamdată, eu însă am spus lui Cocorăscu că îmi este cu neputinţă să nu merg la examen deoarece m'am pregătit pentru acest examen de când am ieşit ofiţer.

Am plecat apoi în tabără, unde s'a început primirea şi repartizarea oamenilor. Cu acest prilej şi în urmă la instrucţie s'a constatat conştiinciozitatea pusă sau nu de comandanţii batalioanelor 1—8 Vânători în instruirea recruţilor meniţi noului batalion. Cei mai buni şi bine instruiţi recruţi şi gradaţi au fost acei vărsaţi de Batalionul 2 Vânători iar cei mai slabi de Batalionul 3 Vânători, comandat de maiorul Negruţi. Acesta spre a scăpa de oamenii cei mai puţin instruiţi din batalionul său a mers până în a-i înainta caporali !

Eu am stat puţine zile, căci m'am prezentat la examenul de admitere în Şcoala de Răsboi, examen care a ţinut multe zile. In acest timp Batalionul 9 Vânători completându-se şi înzestrându-se cu cele trebuincioase a fost transportat la Ploeşti, unde a bivuacat sub corturi în tabăra ce se alcătuise lângă Crângul lui Bot.

Examenul de admitere în Şcoala de Răsboi, alcătuit din mai multe lucrări scrise, ridicări topografice şi examene orale era o încercare serioasă. Pregătirea amănunţită ce o făcusem atâţia ani şi pe care o înteţisem în cele şase luni cât am fost la Institutul Geografic, îmi fu de mare folos, aşa că examenul nu-mi păru din cale afară de greu. Şi astăzi mi-a rămas ca o amintire de muncă plăcută. Din 89 de candidaţi am fost primiţi 24.

După isprăvirea examenului, la care am reuşit întâiul, mul-

ţumii cu recunoştinţă celor dela Institutul Geografic pentru buna voinţă ce mi-au arătat şi, după ce ajutai la mutatul părinţilor în strada Schitul Măgureanu, plecai la Ploeşti unde-mi găsii o gazdă şi mă prezentai apoi la batalion.

Programul de lucru era foarte încărcat în acel batalion pentru că trebuia până în toamnă unificată, completată şi modernizată instrucţia ofiţerilor şi a trupei. De aceea între altele nu s'a dat concediu nimănui. Ceeace a îngreuiat şi mai mult lucrurile a fost faptul că vara anului 1904 a fost foarte călduroasă şi una din cele mai secetoase cunoscute la noi; apa pentru trupă o aduceam cu corvezi tocmai dela gara Buda.

Orarul zilnic prevedea plecarea din oraş cu brecul la ora 5 dimineaţa, apoi instrucţie toată dimineaţa, masa de amiază a ofiţerilor în tabără şi puţină odihnă. Urmau după amiază instrucţie şi teorii şi la ora 18 întoarcerea în oraş, unde mâncam, seara, fie la cercul militar, fie la restaurantul gării, ţinut de C. Dobrogeanu-Gherea, restaurant vestit atunci pentru mâncarea sa bună şi relativ ieftină.

In primele săptămâni când a trebuit refăcută instrucţia individuală a trupei, lucram pe câmp în jurul taberei; după aceia împrejurimile Ploeştilor au fost împărţite în patru sectoare, companiile făcându-şi instrucţia pe rând, în fiecare sector, pentru a varia terenul.

Intrecerea era mare şi se muncea cu o râvnă ce nu mai văzusem până atunci.

Corpul ofiţeresc alcătuit, cum am spus, din ofiţeri aleşi era amestecat. Dacă majoritatea acestora, cu Cocorăscu în cap, eram ofiţeri proveniţi din şcoalele noastre militare, printre noi erau ofiţeri proveniţi din armata austriacă (maiorul I. Drăgălina şi căpitanul Traian Moşoiu), ofiţeri români care făcuseră stagii în armata austriacă şi ofiţeri care urmaseră şcolile militare şi făcuseră stagii în armata germană. Nici unul nu voia să se deie bătut, toţi trăgeau cu coada ochiului şi la vecini spre a surprinde metode şi fapte noi. Comandantului de batalion şi ajutorului le-a revenit sarcina, pe care au îndeplinit-o foarte bine, de a îndruma, unifica, controla şi frâna la nevoie, ceeace au realizat prin instrucţiuni verbale şi scrise, prin prezenţa lor la instrucţie şi teorii, prin discuţii pe care le porneau într'adins la masă, unde nu era voe a se vorbi de serviciu (se plătea o amendă dacă se vorbea de o chestiune de serviciu) dar unde se putea discuta şi se discutau principii de educaţie şi de instrucţie.

Locotenentul-colonel Cocorăscu era un militar cult, un om deştept şi energic care avea darul de a conduce. A comandat cu destoinicie divizia a XI-a în operaţiile acesteia în Valea Jiului, în primele luni ale marelui răsboi, răsboi în care au slujit cu destoinicie şi fii săi, care, lucru rar pentru fiii de general, nu au fost nici adăpostiţi, nici învârtiţi. Avea o ură nemărginită pentru tot ce era boer, ură provenită mai ales din pricină că avusese pe vremuri de şef, pe mult înfumuratul colonel Mihail Ghika, dar şi dintr'un curent destul de general în mijlocul în care trăise Cocorăscu. El manifesta această ură făţiş în orice împrejurare, vorbind în totdeauna în termenii cei mai pejorativi de boeri.

Ajutor al comandantului era omul de bine care a fost maiorul şi în urmă generalul I. Drăgălina. Deştept, cult, singurul dintre noi care avea experienţa răsboiului (făcuse cu trupele austriace răsboiul din Bosnia), cu mult tact, de fapt conducea şi pe Cocorăscu fără ca acesta sau ca noi să o băgăm de seamă atunci. Avea inimă bună, era drept, conştiincios, foarte modest, şi cu deosebire potrivit slujbei pe care o îndeplinea.

In statmajorul batalionului mai erau: adjutant, sublocotenentul Alexandru Pestriţu, bun şi vrednic ofiţer, dar prea nervos: ofiţer cu aprovizionarea, sublocotenent P. Cristescu, pe care-l cunoşteam din batalionul 5 Vânători, mai vrednic în aparenţă ca în fond, cu o purtare îndoelnică în răsboi şi fiind un mediocru comandant al Regimentului 4 Vânători în brigada comandată de mine; doi administratori şi un prea bun şi conştiincios medic, medicul-locotenent I. Rogoz, ajutat de un farmacist stagiar.

Comandanţi de companie erau căpitanii: C. Râşcanu, la compania I; Traian Moşoiu la compania II. priceput, inimos şi de o mare energie; N. Prassa la compania III, deştept dar puţin cultivat şi plin de ţâfnă, îi era frică de cal, precum, a avut respect de glonte în răsboi; G. Dabija la compania IV. Ei nu aveau o valoare tot aşa de mare ca acea a comandantului şi a ajutorului.

La companii erau câte doi locotenenţi şi doi sublocotenenţi. La compania a III-a în afară de mine mai erau locotenentul D. Grozeanu, om conştiincios, foarte calm şi destoinic, sublocotenentul Bercea care îşi făcuse studiile în armată germană, bun instructor, deştept, sublocotenentul A. Ignătescu, vrednic şi destoinic ofiţer şi, după 1 Iulie, sublocotenentul Sergiu Ionescu, şeful promoţiei, de abia înaintat ofiţer, inteligent, viu şi bun ofiţer atunci. Nu o duceam bine cu Prassa (care de altfel nu cunoştea bine decât ordinea strânsă), din pricina mentalităţii şi a ţâfnelor sale.

Ceilalţi ofiţeri subalterni erau: locotenenţii I. N. Dumitrescu, V. Economu, Haralambie Milcu, G. Floareş, I. Georgescu (care a avut o purtare aşa de frumoasă în timpul marelui răsboi), sublocotenenţii I. Marcovici (s'a purtat în chip mişelesc în răsboi şi totuşi a ajuns general !), A. Dobre şi A. Tutunaru.

In muncă încordată trecu vara; Duminica mergeam la Bucureşti spre a vedea pe ai mei, în bugetul cărora plecarea mea lăsase un gol, căci casa din strada Schitul Măgureanu costa mai scump şi fusese luată tocmai pentrucă era socotit că voi sta cel puţin doi ani în Bucureşti. Dam acasă, când stăteam acolo, jumătate din soldă, cealaltă servind la plata ratelor pentru îmbrăcăminte, încălţăminte, fireturi (niciodată nu am rămas înapoi cu vreuna), pentru puţini bani de buzunar, cam 50 lei pe lună, din care-mi cumpăram şi cărţile trebuincioase.

Tata, care în acea vară lucra, împreună cu delegaţii ruşi, la revederea graniţei de pe Prut, precum lucrase primăvara la Orşova, se opri de vre-o două trei ori, între două trenuri la Ploeşti spre a mă vedea.

Am făcut câte-va zile serviciul la Regimentul 7 Prahova, unde fusesem mutat după reuşita la Şcoala Superioară de Răsboi, dar de unde am fost detaşat iar la Batalionul 9 Vânători.

Era socotit, de ofiţerii dornici de muncă şi de a se distinge, o catastrofă mutarea într'un regiment de infanterie. Câteva zile după ce mă întorsesem la batalion, fiind de serviciu, am dus batalionul la Târgşor pentru ca trupa să se îmbăieze şi să-şi spele rufele. Mergeam în nori de praf. Pe lângă coloana batalionului a trecut cu trăsura ajutorul comandantului Regimentului 7 Prahova, care mi-a strigat din mers că nu aşi face aşa corvoadă dacă aşi fi rămas în acel regiment. La aceasta am răspuns, cât mă ducea gura: «mai bine cu vânătorii la corvoadă decât cu doro-«banţii la paradă».

De vre-o două, trei, ori m'am dus la Buzău să văd pe Elise Marghiloman, care mi-a vorbit într'o seară despre nepotrivirea caracterului ei cu al bărbatului său. nepotrivire care a dus peste doi ani la despărţirea lor. Casa (Vila Albatros) şi grădina erau răcoroase, şi mi se părea aşa mai ales după o săptămână petrecută în arşiţa câmpului de instrucţie.

In fine câte-va Duminici le-am petrecut la Galaţi, unde-mi revedeam prietenii şi unde am lucrat după cererea D-nei Pencovici la inventarierea hârtiilor rămase în urma soţului său, hârtii şi foi volante numeroase privitoare la întâmplările anilor 1848-

1900. Inventarul s'a tipărit deşi nu era nici cronologic, nici pe materii, având numai de scop să arate ce cuprindea colecţia. D-na Pencovici voind a vinde documentele, căci nu rămăsese avere dela general, am predat inventarul, toamna, lui I. Bianu; documentele au fost cumpărate în timpul iernei următoare de D. A. Sturdza, cu bani din fondurile secrete şi depuse la Academia Română.

Din când în când, mergeam seara cu camarazii la câte o berărie unde erau lăutari buni. Şi lăutari buni erau peste tot în Ploeşti. Ne plăcea mai mult acea unde cânta atunci faimosul Angheluş. Era întâia oară când auzeam cântându-se din naiu, instrument necunoscut în Moldova şi din care Angheluş scotea melodii foarte frumoase.

In Septemvrie am plecat într'un lung marş, cu foarte multe aplicaţiuni, despre care voiu pomeni numai în treacăt căci descrierea lor detaliată n'ar putea interesa decât pe prea puţini cititori.

Plecând din Ploeşti ajunserăm în aceiaş zi la Vălenii-de-Munte, unde am stat mai multe zile, executând trageri de luptă pe platoul deasupra confluenţei Drajnei cu Teleajănul. Urmară apoi marşuri la Suzana (noaptea) cu noui trageri, la Cheia, Bratocea, apoi în lungul graniţei până la Vama Predeluş. Bivuacarăm noaptea pe muntele Anderbert, o bună jumătate din batalion pe teritoriul Transilvaniei; noroc că nu ne-au văzut finanţii unguri că se năştea un incident diplomatic. Moşoiu trase în acea noapte un chef monstru şi se plângea că nu era lăsat să mănânce nişte purcei rezervaţi pe a doua zi. Ca şi la Ploeşti de altfel, atât trupa cât şi ofiţerii am mâncat tot timpul bine şi mult. Am urmat apoi graniţa până la Predeal unde ni s'a dat o zi de repaus.

Sosind Regele din străinătate la 19 Septemvrie/2 Octomvrie ieşirăm întru întâmpinarea sa la gară.

A doua zi plecarăm la Sinaia, făcând pe drum o manevră cu Batalionul 1 Vânători. La 22 Septemvrie/5 Octomvrie furăm inspectaţi de Rege. In noaptea de 23 spre 24 se sună alarma şi merserăm până la Câmpina.

Acolo avui — cum avură şi alţi camarazi — o dovadă rară de lipsă de bună primire. O parte din plutonul meu era cartiruit în Vila Lahovary, locuită atunci de familia inginerului M. Mersei, împreună cu un agent de poliţie, spre a-mi instala oamenii. D-na M. refuză să-i primească şi numai după insistenţa mea şi a agentului de poliţie reuşirăm să găzduim oamenii în nişte ate-

nanse. In timpul acesta, D-na M. adresându-se probabil către o persoană din interiorul casei, bombănea pe franţuzeşte contra militarilor şi a creşterei lor diferită. După ce am instalat oamenii m'am întors către dânsa (vorbisem până atunci româneşte) şi 'i-am spus: «Oui, Madame, j'ai été élevé différemment et l'on m'a tou-«jours enseigné que l'hospitalité est un devoir, surtout lorsqu'il «s'agit de défenseurs de la patrie que du reste la loi oblige de re-«cevoir. Vous êtes probablement étrangère au pays et à ses cou-«tumes». Am aflat dela soldaţi că venind bărbatul ei acasă, s'a îngrijit bine de ei, întrebând cine era comandantul lor de pluton şi spunând că ar vrea să mă cunoască.

In Câmpina făcurăm mai multe zile exerciţii de lucrări de fortificaţie pasageră pe platoul Câmpiniţei, plecând apoi la Teşila unde ajunserăm într'o seară, după un marş greu, udaţi până la piele şi fără trăsuri, acestea neputându-ne urma. Mulţumită vrednicieі primarului furăm bine găzduiţi şi hrăniţi de locuitori. Din Teşila urcarăm pe munţii Păltinetul şi Trifoiul şi coborârăm la Slănic, de unde plecarăm în dimineaţa de 29 Septemvrie/14 Octomvrie şi după câte-va ceasuri de somn în Ploeşti, ne urmarăm drumul până la Târgovişte unde sosirăm în după amiaza zilei de 30 Septemvrie. Am fost foarte bine primiţi de Regimentul III Dâmboviţa No. 22 şi poftiţi la masă în acea seară. Despre acea masă nu-mi amintesc decât de supă, după care adormii buştean. Mă trezii a doua zi dormind îmbrăcat într'o cameră de hotel. Dela Târgovişte ne înapoiarăm cu trenul la Ploeşti.

După întoarcerea la Ploeşti căpătai un concediu pe care-l petrecui parte la mătuşa Profira Sturdza la Bohotin, unde se afla Mama — par'că au fost mai vesele ca ori când atunci mătuşa Profira şi fiica ei Felicia — şi parte la Galaţi.

Isprăvindu-mi-se concediul, mă întorsei în ultimele zile a lunei Octomvrie la Ploeşti spre a mă prezenta de plecare, căci primisem ordin să fiu la 29 Octomvrie/11 Noemvrie, la Şcoala Superioară de Răsboi.

Am spus că Cocorăscu avea ură în contra a tot ce era boer, de aceea când, după ce mă lăudă şi îmi lăudă chipul de a servi îmi spuse: «Rosetti ai lucrat şi te-ai purtat par'că n'ai fi boier», mi-am dat socoteală cât mă aprecia şi cât de mult recunoştea munca ce o săvârşisem.

Dacă, subiectiv, se poate explica acea ură a lui Cocorăscu şi dacă chiar, obiectiv vorbind, se poate considera ca justificată o supărare a claselor mai modeste contra boierimei, din pricina

abuzurilor acesteia în trecut, nu se poate socoti ca justificată ura, mai ales la oameni ca Cocorăscu care cunoștea trecutul, căci dacă pe de o parte boierimea a păcătuit, a avut în schimb merite mari și clasa mijlocie, care voia să o înlocuiască, nu era de loc pregătită pentru rolul de conducere ce voia să-și ieie. Și meritul elitei care a fost boierimea și puțina capacitate a clasei ce se ridica, au fost în deosebi de bine arătate de acela care a fost unul din alcătuitorii socialismului român, Ioan Nădejde, care a scris următoarele:

«Această elită cu toate păcatele fatal legate de o mână de «pământ, este produsul cel mai prețios ce s'a selecționat în cursul «veacurilor. A distruge ori chiar a înlătura această elită e cea «mai mare greșeală, crima cea mai grozavă ce poate făptui un «popor, îngăduind unui număr de inși, ce se decretează, cu dela «sine putere, elită socială, — să distrugă acest produs al unei «evoluții îndelungate și costisitoare.

«Atari greșeli se plătesc printr'o recădere în barbarie — «prin refacerea unei noui elite sociale, care anevoie va fi la înăl-«țimea celei ce are mii de ani în trecutul ei» [1]).

Ce bine se adeveresc spusele lui Nădejde dela răsboi încoace!

Cum am mai spus-o, Tata, studiind trecutul nostru, se convinsese de erorile părerilor sale din tinerețe și, cu toate că era mândru de a fi boer, că nici odată nu s'a dedat la declamațiuni ne întemeiate contra boierimii, ca D. A. Sturdza de pildă, el a fost totdeauna un hotărât dușman al privilegiilor însușite de boierime prin abuz, arătând nelegitimitatea lor, prin grai și prin scris, ceeace 'i-a adus multe dușmănii. Toate loviturile ce i s'au dat din această pricină — mai ales de către junimiști — nu l-au făcut să-și schimbe părerile, nici nu l-au oprit de a le arăta apriat. Frații mei și cu mine am avut să mulțumim stăruinței cu care Tata ne-a demonstrat lipsa de temei a titlurilor și coroanelor ce-și însușeau mulți dintre ai noștri, ca și ridicolul cu care acoperea el totdeauna alte fumuri de ale unor neputincioși urmași ai unor neamuri care au scris pagini frumoase în trecutul nostru, că nu am căzut și noi în aceleași păcate, de care s'au ferit și prieteni de ai săi la care am privit totdeauna cu încredere, ca G. I. Donici, Dimitrie Rosetti-Tescanu, D. C. Sturdza și alții. Dar dacă Tata ne-a arătat că nu aveam alte drepturi ca alții, că trebuia să muncim spre a ne întemeia așezări, tot dânsul ne-a arătat, și nu numai

1) Ioan Nădejde, *V. G. Morțun*, p. VII.

odată, că n'aveam a renega sau a ne rușina de strămoșii noștri și de faptul de a face parte din fosta clasă conducătoare a Țării. La mine, cuvintele Tatei făcuseră să nască convingerea, și deci nevoia, că acei care purtau un nume istoric trebuiau să muncească și mai mult, nu numai pentru a convinge, pe cei în mijlocul cărora trăiam, că eram cel puțin atât de vrednici ca și dânșii, dar și spre a arăta că boerimea era capabilă de muncă cu toate că nu mai avea privilegii. Isbutisem până atunci a mă înfățișa ca muncitor și destoinic. Cuvintele adresate mie de Cocorăscu erau însă prima recunoaștere oficială — din partea unui hotărât adversar de idei — că isbândisem.

Intărit și în cunoștințe și în aplicarea lor prin trecerea mea în Batalionul 9 Vână ori și cu moralul foarte mult ridicat prin cuvintele lui Cocorăscu, plecai la București.

Inainte de a încheia acest capitol a-și vrea să vorbesc puțin despre «experiența» făcută cu Batalionul 9 Vânători, care fusese întemeiat, cu scopul de a experimenta serviciul de doi ani.

Scutit de orice serviciu (parăzi, serviciul în garnizonă, etc.), ne făcând decât pregătire de răsboi, ne dându-se concedii, având un corp ofițeresc ales pe sprinceană, această unitate nu putea să nu fie o unitate desăvârșită din punctul de vedere al pregătirei ostășești. De cât nu era probabil că ceeace reușea la al 9-lea de Vânători să reușească și la celelalte corpuri de trupă care nu aveau nici unul privilegiile lui. Apoi reducerea duratei serviciului sub arme dela 3 la 2 ani fusese încercată de alte armate, cea franceză și cea germană, și reușise pe deplin și recrutul nostru nu este întru nimic inferior ca iuțeală de pricepere recruților acestor armate. Ceeace în armata noastră era și poate este încă inferior altor armate era înzestrarea cu mijloace materiale și nu încercarea cu Batalionul 9 Vânători, înzestrat cu de toate, era convingătoare în această privință. Ne îndestulătoare era deasemenea pregătirea conștiinței datoriei la o parte nu neînsemnată a corpului ofițeresc. Dacă ar fi de tras un învățământ din «experiența» cu Batalionul 9 Vânători ar fi că aveam și ofițeri de elită și că cu asemenea ofițeri — deci trebuiau aduși toți ofițerii la nivelul lor — și cu mijloace materiale complete — deci trebuia a le completa — se puteau transforma unitățile noastre în unități de o valoare cel puțin egală celor mai bune unități a oricărei armate. Ori acest învățământ era cunoscut de toți și de mult.

Convingându-se că într'o mai bună pregătire a ofițerilor sta putința de înbunătățire a armatei, căpitanul A. D. Sturdza

făcu o operă folositoare trecând la Şcoala militară de infanterie şi cavalerie şi luând comanda companiei elevilor din care scoase foarte bune serii de ofiţeri.

XII.

IN ŞCOALA SUPERIOARĂ DE RĂSBOI

In această şcoală domnea o atmosferă deosebită de acea a unităţilor în care fusesem până atunci (afară de a Batalionului 9 Vânători) şi anume, cu oarecari excepţii, şefii cereau muncă intensă iar ofiţerii-elevi, veniţi din propria lor voinţă, în general munceau. Dar dacă se muncea şi se muncea mult, inboldul de căpetenie era căpătarea brevetului de ofiţer de statmajor, care ducea la o înaintare mai repede, şi nu dorul de ştiinţă sau acela de a-şi lărgi cunoştinţele. De aceea, în majoritatea lor, ofiţerii-elevi se mulţumeau să citească numai cursurile şi puţini erau aceia cari, având curiozitate ştiinţifică, citeau cărţi în afară de cele cu totul trebuincioase sau căutau a face cercetări, ne primind de a gata şi drept bune toate ce ni le spuneau profesorii.

Norocul promoţiei noastre a fost însă că, cel puţin în anul întâi, am avut o direcţie a şcoalei foarte pricepută şi că, în ambii ani de studii, unii profesori erau în deosebi de bine pregătiţi, ceea ce a pus pe toţi la lucru.

In afară de valoarea lucrărilor în sine (lucrările erau făcute acasă, în clasă sau pe câmp), valoare a cărei apreciere depindea evident de pregătirea şi de caracterul fiecărui profesor, se cereau: exactitate în predarea lucrării la timp, ceeace învăţa, pe acei care nu erau învăţaţi cu aşa ceva, să-şi facă un plan potrivit cu timpul acordat şi să desvolte diferitele părţi ale lucrării aşa ca să prezinte un tot complet; o formă îngrijită, atât ca stil, ortografie, cât şi ca scriere, desen al crochiurilor şi curăţenie; preciziune în exprimare. In fine mulţi dintre profesori corectau lucrările până în cele mai mici amănunte, dând astfel îndrumări preţioase.

Am zis că în anul întâiu am avut o direcţie foarte pricepută. Ea se compunea din maiorul Alexandru Lupescu, ca director şi căpitanii G. Mărdărescu şi Em. Manolescu Mladian, ca inspectori de studii, cel din urmă pentru promoţia noastră.

Maiorul Lupescu era un şef deştept, cu foarte multe cunoştinţe, un cercetător care nu se mulţumea cu rezultate superfi-

ciale, muncitor şi conştiincios, analist şi critic foarte priceput; nu era însă un spirit sintetic. El căuta să conducă prin convingere şi faţă de ofiţerii-elevi avea atitudinea unui camarad mai în vârstă. Această atitudine a sa nu a plăcut şefului de atunci al Marelui Stat Major. L'a înlocuit, la finele anului, în direcţia şcoalei, prin locotenentul-colonel E. P., o matahală de om, încântat de fizicul său, cu cunoştinţi mediocre, lipsit de caracter şi căutând a se impune numai prin greutatea galoanelor sale. Ajuns general şi comandând o brigadă de cavalerie în expediţia din Bulgaria din 1913, a dat dovadă de frică de gloanţe şi de holeră, ceeace a făcut pe comandantul său de divizie, generalul Mustaţă, de altfel o brută şi el, dar nefricos, să-l noteze astfel: «ce păcat că într'un «trup aşa de mare se ascunde un suflet atât de mic». Aducerea lui P. în capul şcoalei a fost o dezamăgire pentru noi, dar pornirea fusese bună şi el n'a putut să facă prea mult rău.

Dar să ne întoarcem la început.

Lupescu, era un spirit critic care ne-a făcut un prea bun curs de organizare militară, cercetând cu deamănuntul toate problemele acestei ştiinţe, precum a dat, după răsboi, armatei organizarea potrivită scopurilor şi mijloacelor. El se încredinţase încă odată, cu prilejul concursului de admitere, că, în majoritatea lor, ofiţerii nu ştiau să redacteze, de aceea ne-a pus la început să facem două luni exerciţii de stil şi compoziţie sub îndrumarea inspectorului nostru de studii, căpitanul Manolescu Mladian. Puţini ar fi fost mai potriviţi pentru aceste exerciţii, ca şi pentru cursul de istorie militară din anul I, ca acest ofiţer, cult, conştiincios şi foarte meticulos. Bine crescut, am avut cu dânsul relaţii prea bune, el servind de tampon între direcţie şi noi, dar fiind, cu toată forma corectă, foarte ferm. Ce păcat că acest om, dornic de bine, foarte cinstit din punctul de vedere bănesc, să fi fost atât de fricos. Călare, tremura de frică şi a avut mai multe accidente numai din această pricină, cum şi-a rupt braţul sărind dintr'o trăsură ai cărui cai erau neastâmpăraţi şi cum a vroit să sară din tren (15/28 Iunie 1906) când am trecut pe podul peste Olt la Slatina, pod pe care trenul trecea încet, fiind şubred. În răsboi, la Giurgiu ca şi în Valea Prahovei, frica a făcut ca să nu poată comanda şi a fost nevoie a i se lua comanda, pe care ar fi exercitat-o altfel în bune condiţiuni prin cunoştinţele şi capacitatea sa.

Celalt inspector de studii, căpitanul Gh. Mărdărăscu, cu care făceam tactica infanteriei, era un om bine intenţionat dar cu idei înguste, de o cultură mijlocie, acru, impunând învăţarea

strictă a regulamentelor, făcând şi numeroase aplicaţiuni. De altfel era dornic de bine, cum s'a arătat şi ca ministru de răsboi, dar cu un orizont strâmt.

Instructor de călărie aveam pe căpitanul Ion Florescu, om foarte bine crescut, bun instructor, care s'a arătat atât de destoinic în conducerea unei brigade de călăraşi în timpul marelui răsboi.

Profesorii se puteau clasa în: buni (locotenent-colonelul Scarlat Panaitescu, topografie; Leonte State, legislaţie şi administraţie; maiorul A. Referendaru, transporturi; căpitanul I. Popovici, supranumit Epure, geografie; medicul locotenent-colonel Călinescu, serviciul sanitar; maiorul C. Iancovescu, serviciul de statmajor; O. Niculescu, dreptul internaţional; D. A. Teodoru, psihologie; Marin Dumitrescu, istoria generală; Aurel Popovici (autorul cărţei *Gross Oestereich)* limba germană; Zamfir Arbore, limba rusă; foarte buni (maior D. Iliescu, artileria şi tragerea infanteriei; locotenentul-comandor P. Demetriade, material şi tactică navală; maior C. Christescu, tactică generală; căpitan C. Scărişoreanu, fortificaţia permanentă); şi unul care depăşea pe toţi ceilalţi prin chipul cum îşi făcea cursul şi influenţa care a avut-o asupra noastră sau cel puţin asupra mea, locotenentul-colonel Dumitru Antonescu, care ne-a făcut cursul de istorie militară în anul al doilea. Om întreg, în toată puterea cuvântului, intransigent, cu care era greu de trăit pentru că nu-şi închina nici odată părerile, era deştept, foarte cult şi dârz. Cu dânsul am studiat numai două campanii: acea franco-germană din 1870—1871 şi acea româno-ruso-turcă din 1877—1878, dar am învăţat din chipul cum le am făcut cu dânsul mai multă strategie, tactică, organizare şi serviciu al subzistenţelor ca din toate celelalte cursuri la un loc. Antonescu nu făcea curs, el ne recomanda bibliografia de citit pentru fiecare şedinţă (şi această bibliografie era copioasă) şi la şedinţa ce urma se discutau problemele ce ni le punea el. In aceste discuţiuni Antonescu căuta mai ales două lucruri, să scoată sau mai bine zis să ne facă să scoatem la lumină învăţămintele privitoare la organizare, tactică, strategie, etc. şi să se asigure de personalitatea ofiţerului cu care discuta. Nimic nu-l supara mai mult ca dovada că ofiţerul-elev nu avea o părere personală documentată sau că acesta căuta să-i vorbească pe plac. In acest caz, printr'o ploaie de întrebări repezi, îl făcea să se contrazică, să fie ridicol şi să se dovedească nepriceput.

Incetarea lui din viaţă, puţin timp în urmă (30 Iunie 1907), a lipsit desigur armata de şeful ei cel mai capabil şi sunt convins

că istoria răsboiului nostru de întregire ar fi fost scris altminterlea, cel puţin unele din capitolele sale, dară Antonescu mai trăia.

Cine erau colegii mei de promoţie? In ordinea vechimei iată-i: căpitanii: D. Paşalega, din artilerie, pe care-l avusesem puţin timp comandant de baterie în şcoala de artilerie; L. Caracaş, din infanterie; V. Niculcea, din cavalerie; N. Alevra, din artilerie; C. Neculcea din infanterie; L. Mircescu, din cavalerie; locotenenţii C. L. Botez din geniu; E. O. Ballif, din cavalerie; R. Brătuianu, din artilerie; T. Niculescu, din artilerie; Gr. Sîrbu, din artilerie;C. Georgescu, din cavalerie, supranumit Fasonel; C. Ressel, din cavalerie; Ilie Marinescu din geniu; D. Rădulescu, din geniu; C. Bălăcescu, din cavalerie; N. Rădescu, din cavalerie; (după dânsul veneam eu); V. Antonescu, din infanterie şi Haralambie Iarca, din artilerie.

In promoţia precedentă nouă, promoţie cu care făceam unele cursuri în comun, erau următorii ofiţeri elevi: maiorul N. Mihăilescu din geniu, căpitanii A. Razu, din geniu (comandantul divibiziei V la Mărăşeşti); Marcel Olteanu, din cavalerie; V. Nicolescu, din artilerie; I. Ghinescu, din geniu; locotenenţii Toma Dumitrescu din infanterie; Alexandru Lupaşcu, din artilerie; Aurel Alimănescu, din artilerie: C. Iacob, din artilerie; N. Condeescu, din infanterie; C. Paulian din infanterie; P. Ionescu, din artilerie; Tarciniu Robescu, din infanterie şi Mincu Oprescu, tot din infanterie.

Muncă era multă, dar munca era organizată şi ordonată. Ni se dădeau instrucţiuni litografiate şi redactate cu îngrijire, prin care se explicau programul şi învăţământul. Ni se dădeau directive şi se lămurea obiectul diferitelor vizite, călătorii, etc. Programele erau stabilite şi împărţite din vreme şi nu se schimbau (foarte rar a lipsit un profesor) aşa că ştiam cu mult înainte ce vom avea şi ne puteam alcătui şi noi programe de lucru.

Fiind datori să luăm note la cursuri — foarte bună gimnastică — procedam astfel: toată după amiaza (când nu aveam curs sau dela terminarea cursurilor) până la ora 20 era închinată lucrului. Incepeam prin a-mi revedea notele din acea zi, completându-le, făcând rezumate, adăugând grafice. Reciteam apoi notele luate la ultima şedinţă a fiecărei materii la care aveam curs a doua zi, apoi citeam cărţi, articole de reviste, privitoare la chestiuni ce mă interesau în deosebi sau pe care socoteam trebuincios a le adânci mai mult. In deosebi citeam multă istorie generală şi militară şi făceam asupra lor rezumate sau lucrări, pe care le

am; cum am şi caetele mele cu note şi aproape toate lucrările ce ni se dădeau de şcoală spre a le face acasă, în clasă sau pe câmp. Programul mi-l alcătuiam astfel ca să am mai mult timp de lucru înaintea lucrărilor şi interogaţiilor. Seara mai lucram rar, vre-o oră, dar chestiuni uşoare, căci niciodată nu mi-a plăcut să muncesc noaptea.

In afară de cursuri, de învăţarea folosirei maşinei de scris, de învăţarea stenografiei şi a telegrafiei (toate acestea foarte superficial), de aplicaţiuni pe hartă în clasă, am făcut foarte multe aplicaţiuni pe câmp împrejurul Bucureştilor, precum şi excursii, călătorii şi vizite de stabilimente, care toate ne-au făcut să cunoaştem ţara, să vedem multe lucruri şi să învăţăm în chip practic serviciul de stat major. In timpul şi după fiecare aplicaţie, vizită, călătorie, trebuia să facem lucrări şi dări de seamă, ceeace ne obişnuia să rezumăm precum şi să redactăm iute şi clar, căci toate trebuiau predate în timpul — scurt — hotărît.

La 16 Iunie 1906, am început călătoria de tactică generală şi de stat major la Filiaşi de unde am urmat valea Amaradiei până la Cărbuneşti şi apoi la Târgul Jiu, la Lainici, la Pasul Vulcan, Tismana, Baia de Aramă, Strehaia, de unde am plecat la 29 la Bucureşti. In această călătorie, grea din cauză că umblând călări aproape toată ziua trebuia să stăm o parte din noapte pentru primirea şi darea ordinelor, am executat o temă tactică cu un corp de armată şi am făcut numeroase recunoaşteri precum şi itinerarii, de oarece nu exista altă hartă a regiunii de cât acea ridicată pe vremea lui Barbu Ştirbey Voevod şi această nu era nici foarte exactă, nici nu mai fusese pusă la zi. Cu ocazia unui raport zilnic, la Broşteni în Valea Motrului, am avut cu toţii prilejul să constatăm până unde putea merge lipsa de pricepere a unuia dintre camarazii noştrii. Citea descrierea itinerariului ce-l făcuse în acea zi, dar urmărindu-l pe hartă vedeam că orientările pe care le dădea nu corespundeau cu cele reale. A băgat de seamă şi generalul, şef al marelui stat mazor, care la un moment dat îi zice: «apăi nu-i Nord domnule, e Est». — «E Nord», susţine celalt. Şi aşa mereu, unul ba Nord, altul ba Est. până ce a intervenit Lupescu şi lucrurile s'au lămurit. Ce era? Camaradul învăţase, cum învăţa toate. regulamentul asupra serviciului în campanie pe dinafară şi spunându-se acolo că, în redactarea ordinelor şi rapoartelor, expresiile de dreapta, stânga, înainte, înapoi, trebuesc înlocuite cu Est, Vest, Nord, Sud, a aplicat aceşti termeni faţă de direcţia sa de mers. Lupescu a încercat,

dar în zadar, să-l facă să priceapă deosebirea ce era între termenul de dreapta, care era un ce variabil după direcţia în care mergeai, şi Est, spre pildă, care e o direcţie fixă.

Cu prilejul acestei călătorii am văzut multe locuri frumoase (defileul Jiului, Buliga, Tismana, Baia de Aramă, Valea Motrului), dar am avut o primire nu tocmai călduroasă din partea locuitorilor, foarte aprigi la câştig, trăind în mizerie şi având casele lor atât de pline de ploşniţe în cât roiau pe pereţi chiar ziua, ceeace a făcut ca cea mai mare parte dintre noi să doarmă tot timpul afară în fân, chiar când ploua.

O altă călătorie foarte folositoare şi prea interesantă a fost acea de geografie şi răsboi maritim. La 18 August 1906, după ce am vizitat atelierele din Turnu Severin, ne-am îmbarcat pe un şlep (în care ni se făcuse un dormitor cu paturi de trupă) care era dus «la ureche» de un remorcher de-al marinei, comandat de Eugen Botez (scriitorul Jean Bart). Am coborît astfel Dunărea, generalul şef al Marelui Stat major, direcţia şcoalei şi profesorii fiind îmbarcaţi pe o canonieră ce ne preceda. Am parcurs astfel Dunărea până la Galaţi, studiindu-i geografia, debarcând la Calafat spre a vedea bateriile din 1877, cercetând locul podului dela Siliştioara (1877), debarcând la Călăraşi spre a fi faţă la exerciţii de instalări şi lansări de torpile şi spre a vizita Arab-Tabia, apoi la Cerna Vodă de unde ne-am dus la Constanţa. Acolo a avut loc, în noaptea de 23/24 August (5/6 Septembrie) o mică manevră combinată a trupelor de uscat cu cele de marină. Ne-am îmbarcat, împreună cu Batalionul 7 Vânători, comandat atunci de Locotenentul-colonel I. Drăgălina, pe vasul S. M. R. România şi împreună cu alte vase am ieşit la larg şi s'au stins luminile Constanţei. Debarcarea, începând cu companiile de debarcare de pe vasele marinei de răsboi, s'a făcut spre capul Midia, cu succes. Un jalnic accident a întunecat această manevră, altfel reuşită. Una din bărcile luate cu rechiziţie din portul Constanţei, cu care erau duşi la uscat vânătorii, fiind veche s'a desfăcut pe când era remorcată (prea iute probabil) de un torpilor; sublocotenentul Broşteanu cu 9 oameni de trupă din Batalionul 7 Vânători şi 2 din marină s'au înecat; trupurile lor nu au fost aduse de mare la mal decât peste vre-o 10 zile. A doua zi am asistat, la larg, la trageri ale crucişătorului Elisabeta, pe care fusesem îmbarcaţi. Ne am urmat apoi drumul pe Dunăre la Galaţi, de unde am plecat la 26 la Bucureşti spre a ne întoarce din nou la 2/15 Septembrie la Constanţa

unde am luat parte până la 6/19 Septembrie la manevrele Diviziei a 9-a.

Spusei că pe timpul călătoriei pe Dunăre se organizase pentru noi un dormitor pe un şlep; la Constanţa am dormit într'un într'un dormitor de trupă al cazărmei Batalionului 5 Vânători. Şi într'un loc şi în celălalt, deşi oameni în toată firea, ne-am condus şi am râs ca nişte şcolari; Mircescu şi Ressel fiind scornitorii a fel de fel de farse. La Galaţi, Mircescu care se ţinea de capul lui Alevra, extrem de pudic sau făcând pe pudicul după părerea lui Mircescu, a strâns o şumeţenie de actriţe de caffé chantant, le-a desbrăcat şi bătând la uşa camerei ocupată de Alevra (eram găzduiţi într'un hotel) a cerut să-i deschidă uşa sub pretextul unui ordin urgent. Tablou! Când Alevra a văzut grupul de virgine nebune «in naturabilus» şi când acestea, dăscălite din vreme de Mircescu, s'au urcat toate în patul lui Alevra, căruia nu-i dădea mâna să facă gălăgie pentru că unul din şefii noştrii ocupa a doua sau a treia odaie pe acelaş coridor. Altădată, la Constanţa, tot Mircescu deşurubase paturile mai multora, legând de piciorul patului câte-o sfoară pe care a tras-o după adormirea celui din patul respectiv, care s'a trezit jos, cu patul bucăţi. Tot aşa la Călăraşi, unde am stat vre-o două nopţi, Mircescu se dusese cu alţi câţiva să facă un chef la uscat. La întoarcere mulţi dintre acei care dormeau, printre care mă aflam şi eu, sforăiau de răsunau pereţii de metal ai şlepului. Mircescu, la această muzică nearmonioasă, a început să fluiere spre a ne face să încetăm, dar nereuşind şi-a luat vioara şi a început să cânte pe rând la capul fiecăruia dintre sforăitori, dintâi pianissimo şi apoi din ce în ce mai tare până ce, cu un fortissimo mult prelungit ne-a trezit pe toţi.

In şcoală eram datori să ţinem în anul al II-lea conferinţe ale căror subiecte erau lăsate la alegerea noastră. Am ţinut astfel, la 12/25 Decemvrie 1905, o conferinţă despre *Imperial Defence Committee* (Consiliul Naţional de Apărare Englez, primul asemenea consiliu, atunci înfiinţat) şi la 26 August/8 Septemvrie 1906 pe dealul Bugeacului, în faţa Galaţilor, o conferinţă despre istoricul militar al trecerei Galaţi-Bugeac.

Deasemenea, am luat parte la manevrele regale din anii 1905 şi 1906. La prima din acestea am fost detaşat la Batalionul 9 Vânători, căruia m'am prezentat în Ploeşti, la 12/25 Septembrie 1905. Din Ploeşti am fost duşi cu trenul la Târgul-Frumos, luând parte la manevră prin Feteşti-Bosinceni-Lingurari-Botoşani, unde manevrele s'au isprăvit la 30 Septemvrie/13 Octomvrie 1905. Ne-a

plouat tot timpul şi am căpătat, probabil din cauza vre-unei forţări, o sinovită a genunchiului drept, care mi-a făcut foarte greu mersul în cele trei ultime zile de manevră, la care nu puteam renunţa spre a nu fi notat ca nerezistent.

In 1906, am fost ataşat la o brigadă de roşiori pe care am găsit-o la Slobozia (Ialomiţa). Roşiorii se întorceau atunci din Dobrogea, unde făcuseră manevre şi am străbătut pe ploi neîncetate Bărăganul până la Mizil. Comandant al brigadei era colonelul A. Cerkez, om de treabă. Am dus-o bine cu dânsul. Aveam, dela şcoală, un foarte solid cal, Brebenel, cu care făcusem de altfel şi călătoria de stat major; era viţios dar plin de inimă. Manevrele n'au fost foarte instructive cel puţin pentru mine şi s'au terminat la Ploeşti la 29 Septemvrie, după care ne-am întors la Bucureşti.

Acolo a început examenul de absolvire al şcoalei. Acest examen mi-a făcut mult sânge rău pentru că generalul şef al Marelui Stat major mi-a arătat tot timpul o vădită vrăjmăşie făcându-mi mereu observaţii, ba pentru ţinută, ba pentru alte fleacuri. Am răspuns tot timpul bine şi am făcut lucrări scrise foarte bune. Am aflat, chiar atunci, dela Manolescu-Mladian, că, deşi întâiul la clasificaţie (ni s'au dat notele ca să verificăm fiecare mediile) generalul nu vroia să-mi deie nota de aptitudine (aceasta era o notă specială ce se da la sfârşit şi care avea coeficientul cel mai mare, 10, pe când cursurile aveau coeficienţi variind dela 2—6 iar aplicaţiile pe teren 8), iar ulterior comandorul Demetriade şi maiorul D. Iliescu mi-au povestit că lucrurile s'au petrecut în comisia de examinare precum urmează. Când a venit rândul să se pronunţe asupra mea, generalul a spus că nu-mi dă o notă îndestulătoare de aptitudine, fiindcă sunt prea gras, port ochelari şi mă chiamă Rosetti (sunt boier). La aceasta a sărit Lupescu şi a spus că atunci şi el nu este bun de ofiţer de stat major căci şi el este miop şi poartă ochelari. Apoi alţi profesori au arătat că eram cel mai bine pregătit şi că faptul că sunt de neam boeresc şi că nu sunt slab nu sunt piedice pentru a fi un bun ofiţer de stat major. A luat în sfârşit cuvântul Colonelul Antonescu, zicând: care poate fi criteriul după care se judecă capacitatea unui viitor ofiţer de stat major de cât probele la care e supus în şcoală? Locotenentul Rosetti a rezistat perfect la toate oboselile, a făcut lucrări prea bune, este muncitor şi capabil şi media notelor îl arată ca întâiul. Pentru acest temei, Antonescu a declarat că nu va semna procesul verbal dacă nu mi s'ar da nota de aptitudine. Rezistenţa lui Anto-

nescu, susţinut de Demetriade, de Iliescu, de Lupescu, de Christescu şi alţii, P. şi I. scăldând-o, a silit pe general să-mi deie nota de aptitudine, dar cea mai mică posibil, ceeace a făcut ca media mea să fie mai mică ca a lui Sârbu, care a ieşit clasificat întâiul. N'am contestat şi nu contest valoarea lui Grigore Sârbu, precum nici pe cea a lui E. O. Ballif, care urma imediat după mine, dar constat că dacă mi se dădea de către general, care mă cunoştea mai puţin decât toţi ceilalţi membrii din comisie, nu o notă egală cu acele date lui Sârbu şi lui Ballif, dar cu un punct mai mare decât mi-a dat mie, ieşeam întâiul. Nota astfel dată nu m'a supărat, nici pe Sârbu nici pe Ballif, nevinovaţi, cu care am rămas prieten şi nici nu mi-a făcut vre-un rău în carieră. Ea m'a convins însă încă odată că boeria constituia, dacă nu o piedică, dar o îngreuiere. Aceasta a întărit şi mai mult în mine convingerea că dacă porţi un nume cinstit de premergători trebue să munceşti mai mult spre a ţi se ierta acest folos, şi m'a hotărît şi mai mult să urmez a lucra temeinic. Pe de altă parte mi-a mărit disprețul faţă de toţi coborîtorii de familii mari care nu vedeau şi nu văd în numele lor de cât un temei de trândăvie şi de drepturi (?!) neîntemeiate. Acea notă mi-a mai arătat că judecata, nu a tuturor şefilor, era dreaptă şi că a altora e şovăitoare.

Rezumând impresiile mele despre Şcoala de Răsboi constat că am păstrat o bună amintire despre cei doi ani petrecuţi pe băncile sale şi că învăţătura şi experienţa câştigată acolo mi-au fost de foarte mare folos. Acea instituţie, mai cu seamă cu profesori ca D. Antonescu, C. Christescu, P. Demetriade, A. Lupescu, D. Iliescu, C. Scărişoreanu. putea da, cred, şi a dat armatei elemente tot atât de bune ca cele mai bune instituţii similare din armatele străine.

Dar peste bunele amintiri a anilor petrecuţi în acea şcoală se suprapune amintirea primei mele jale mari, pierderea Mamei, la 6 Septemvrie 1905.

Mama, mulţumită în anii din urmă că situaţiuna Tatei era mai bună şi că putea prevedea un viitor mai liniştit, se bucurase mult de reîntoarcerea mea în Bucureşti şi de mutarea în Bulevardul Schitu Măgureanu. Era oarecum îngrijorată de faptul că fratele meu Eugène îşi părăsise studiile spre a lucra cu Americanii de la Standard Oil Company. Aceştia căutau atunci petrol în Văile Trotuşului şi a Tazlăului.

Starea ei de sănătate se înrăutăţise şi la sfârşitul lunei August 1905 se întorsese dela Bohotin, unde petrecuse o parte din

vară, foarte slăbită şi convinsă, cum s'a şi întâmplat, că nu mai avea de cât câteva zile de viaţă. S'a stins gândindu-se până în ultima clipă la soarta copiilor săi.

Munca pe care trebuia să o depun în Şcoală m'a ajutat mult în aceste împrejurări.

In anii pe care i-am petrecut în Şcoala de Răsboiu se petreceau în ţară schimbări şi întâmplări destul de însemnate care a avut o mare înrâurire asupra viitorului. Tata vorbea des despre ele şi ne atrăgea mereu luarea aminte. Lucrările lui îl convinseseră, din ce în ce mai mult, nu numai despre nedreptatea repartizărei proprietăţii gliei la noi, dar şi despre iminenţa primejdiei pe care o alcătuia atunci nemulţumirile ţărănimei. El susţinea nevoia unei reforme cât mai imediate. Conştiinţa acestei primejdii şi datoria ce socotea că avea să arate cum au stat lucrurile în trecut, au făcut ca în aceşti ani să reieie lucrările sale cu privire la istoricul chestiunei agrare şi să le adâncească. El publică mai întâi un rezumat sub titlul *Despre Originea şi Transformările clasei stăpânitoare din Moldova,* care urma altor lucrări având aceiaş preocupare dar prezentat sub altă formă, cum fură: *Cronica Bohotinului, Cu Paloşul, Despre Ungurii şi Episcopiile Catolice din Moldova, Cronica Vascanilor, Note geanologice şi biografice despre familiile Buhuşi şi Rosetti foşti proprietari ai moşiei Bohotin.*

Situaţia ce o avea la Ministerul Afacerilor Străine sili pe Tata să demisioneze, la 27 Ianuarie 1906, demisie ce nu i s'a primit decât după reînoirea ei la 24 Martie şi numai pe ziua de 1 Aprilie 1906, Tata arătând că înainte de a părăsi ministerul dorea să coordoneze tot materialul strâns de dânsul relativ la graniţa Prutului şi să rezume chestiunea într'un memoriu cu anexe.

Ingrijorarea Tatei pentru binele obştesc nu corespundea optimismului cui cuprinsese pe guvernanţii noştrii (un guvern Gr. Cantacuzino înlocuise la 22 Decemvrie 1904 guvernul D. A. Sturdza,care-şi împlinise cu destonicie misiunea de a înlătura criza financiară şi adusese ordine în visteria ţărei) în urma unor recolte bune şi a nedărei de seamă despre situaţia reală a sentimentului ţărei — dovadă şi discursul ţinut de şeful opoziţiei conservatoare P. P. Carp la Eforie în Aprilie 1906 — cu toate că în Martie 1906 se avusese o vestire de anumite porniri.

Căutarea cunoştinţelor în străinătate şi mai ales în Franţa, făcuse ca o parte din Români să se înstrăineze cu totul de graiul strămoşesc şi, precum se petrecuse la alte neamuri în veacul al XVIII-lea, să se folosească în convorbire numai de limba fran-

ceză, cum nu citeau, dacă citeau vre-o dată, decât ziare şi cărţi franţuzeşti. Mulţi dintre aceştia nu erau în stare să vorbească româneşte. Ori franţuzomania aceasta de suprafaţă, care stabilea o barieră între cei ajunşi, vorbind bine franţuzeşte, şi cei care voiau să ajungă, se exagera tocmai într'o epocă când literatura românească începea să se afirme, între altele prin mişcarea creată de *Sămănătorul* în 1905, în paginele căruia N. Iorga şi Al. Vlahuţă, criticau dârz producţiile literare şi îndemnau la «unirea în acelaş gând şi grai românesc a toată suflarea neamului nostru», prin revista *Viaţa Românească* şi prin scrierile lui O. Goga (pe acestea din urmă le-am cunoscut întâi prin Elise Marghiloman, care le-a răspândit în tot Bucureştiul). Se exagera într'o epocă când mulţi, ca Tata, arătau aşezămintele trecutului mai bune ca cele de atunci iar alţii ca Dimitrie A. Sturdza, în sânul Academiei, ca colaboratorii *Vieţei Româneşti* şi ca Iorga în *Neamul Românesc* arătau primejdioasa stare de mizerie a ţăranului român precum arătau şi stările din Basarabia, Bucovina şi Transilvania şi când conştiinţa naţională desvoltată în şcoli şi universităţi se arăta mai puternică.

O reprezentaţie de binefacere, în care lumea zisă bună era să joace, în limba franceză, o piesă franceză, numită *Madame Flirt*, la Teatrul Naţional, în seara de 13 Martie 1906, a fost prilejul manifestării acestor sentimente. Indemnată de N. Iorga, studenţimea, foarte naţionalistă atunci şi desigur mai puţin aprigă de foloase materiale şi mai muncitoare ca cea de mai târziu, a împiedicat, cu ici şi colo fapte brutale zadarnice, ca reprezentaţia să aibă loc. Am fost martor la ciocnirile ce au avut loc în Piaţa Teatrului şi în apropierea ei, întovărăşind pe D. Moruzi (Kneazul), atunci prefect de poliţie pe care îl întâlnisem pe calea Victoriei. La studenţi se adăugase o sumă de derbedei care habar nu avea despre cauza manifestaţiei şi căutau numai să facă scandal şi să lovească în poliţie şi în armată.

Guvernul şi elita societăţii a socotit totul ca o mişcare pornită de N. Iorga din curat demagogism. Cea mai multă lume — şi mărturisesc că şi eu eram printre dânsa — nu şi-a dat seama despre ce însemna această manifestaţie care de fapt a pus capăt unei epoci. Guvernul a considerat-o ca un simplu incident şi şi-a văzut de grija de căpetenie ce o avea atunci, pregătirea expoziţiunei ce era să comemoreze jubileul de 40 de ani de domnie a Regelui Carol I, Au fost oameni care au văzut dinainte însemnătatea acestei expoziţii şi mai presus de toţi doctorul C. I. Istrate iniţia-

torul şi organizatorul ei. Dar pentru cei mai mulţi guvernamentali era un prilej minunat de a arăta Regelui Carol că şi conservatorii ştiau să-L proslăvească, cum a fost un prilej, greşit socotesc eu, pentru liberali — după cuvântul de ordine dat de D. A. Sturdza — de a se abţine dela această manifestaţie.

Mulţumită priceperei, spiritului enciclopedic şi naţionalismului doctorului Istrate, expoziţiunea, deschisă la 6/19 Iunie 1906, după serbările aniversare din Mai, a avut un foarte mare succes, arătând Românilor de pretutindeni, pentru întâia oară la un loc productele muncei lor. Mulţi au descoperit atunci pe Românii din afară de graniţe, precum şi acei veniţi în mari mulţimi de peste graniţe, au cunoscut întâi Regatul Român.

Am arătat în multe rânduri cât de patriotică ne fusese creşterea acasă, cum vibrasem şi acasă şi în şcoli la toate nedreptăţile făcute Neamului. Citisem multe, cunoşteam istoria dar mărturisesc că, mai mult de cât prin orice, chestiunea naţională mi-a fost înfăţişată de cuprinsul pavilioanelor Românilor de peste graniţe, pavilioane în care am petrecut lungi ore studiind cu deamănuntul cuprinsul lor. Corurile minunate ale Românilor din afara graniţelor au fost pentru mine o adevărată revelaţie.

Mi-a părut rău să văd atunci pe Tata, supărat cu drept cuvânt pe guvernul conservator, urmând lozinca dată de şeful liberalilor, cu toate că nu făcea parte din acest partid, şi nevizitând expoziţia sau cel puţin pavilioanele Românilor de peste hotare, el care îi cercetase peste tot acasă la ei şi pe care l-ar fi interesat atât de mult unitatea vremelnic făptuită a sufletelor şi a producţiei artistice a tuturor ramurilor Românimei.

Tot în anii şcoalei de răsboi Tata mi-a atras atenţia şi m'a făcut să citesc revista ieşeană *Viaţa Românească*, care a avut şi asupra mea o mare influenţă mai ales în privinţa nevoii reformei stărei sociale dela noi.

In iarna 1906 am studiat, după cererea lui Alexandru Marghiloman, bugetul Ministerului de Răsboi şi i-am dat note pe care le-am desvoltat verbal printr'o lungă convorbire ce am avut cu dânsul cu două sau trei zile înainte de a-şi pronunţa discursul la discuţia acelui buget, discurs în care Marghiloman a desvoltat (28 Fevruarie 1906) şi prezentat cu pricepere informaţiile ce-i dădusem. A fost pentru mine întâiul prilej să constat, cum am constatat-o mai târziu de mai multe ori la I. I. C. Brătianu că este adevărat ce spune un autor francez: «comme beaucoup d'hom-

«mes politiques, il (Talleyrand) s'intruisait de ce qu'il ignorait en «écoutant parler les autres, et s'assimilant leurs propos avec une «extrême facilité, finissait par „voir la question" beacoup mieux «que ceux qui en avaient fait expressément l'étude».

VII

LA BATALIONUL 2 VÂNĂTORI

După normele atunci în vigoare, absolvenţi Şcoalei de Răsboi calificaţi buni pentru serviciul de stat major urmau, după examenul de terminarea şcoalei, să se întoarcă la corpurile lor de origină pentru şase luni. Cum am arătat fusesem mutat din Batalionul 9 Vânători în Regimentul Prahova No. 7, rămânând însă ataşat tot la Batalionul 9 Vânători. Regimentul Prahova No. 7 fiind în Ploeşti, garnizoană mult căutată de mulţi ofiţeri, fusesem mutat curând din acest regiment în Regimentul Suceava No. 16, în care am contat cât am fost în Şcoala de Răsboi. La absolvirea şcolii aşi fi trebuit deci să mă duc, cum mă îndemna de altfel mult şi colegul de şcoală, căpitanul C. Neculcea, care făcea parte din acel regiment, la Fălticeni. Nu făcea însă ca să mă duc acolo numai pentru şase luni şi să mă mut de două ori în acest timp. Am cerut deci să fiu mutat sau ataşat la un corp de trupă din Bucureşti (erau atunci în Bucureşti două regimente de infanterie şi două batalioane de vânători) sau din imediata vecinătate şi am fost ataşat la Batalionul 2 Vânători.

Acest corp de trupă, care ştersese, prin purtarea sa în ziua de 30 August 1877 sub meterezurile Plevnei, ruşinea rolului ce-l îndeplinise în noaptea de 11 Fevruarie 1866, avea o tradiţie de vitejie şi de destoinicie la care ţinea. La această aureolă se adăugase renumele ce-i revenise din faptul că în calitate de comandant de companie în rândurile sale, căpitanul Alex. D. Sturdza pornise lupta pentru o mai temeinică educaţie şi o mai desăvârşită pregătire de răsboi. A. D. Sturdza nu mai era în batalion când am venit eu, dar urmele sale se cunoşteau încă.

Comandantul batalionului, locotenentul-colonel E. Romanescu, era un om de treabă, fără multă personalitate; ajutorul său era căpitanul I. Ţiuleanu care a trecut mai târziu, după sfatul meu, în jandarmeria rurală, în care a slujit cu destoinicie până

la sfârşitul carierei sale, iar comandantul meu de companie era căpitanul E. (Mache) Ignat.

Ca serviciu, în afară de o conferinţă ordonată de Romanescu şi de nişte conferinţe despre istorie şi tactică cerute de unii camarazi, care se pregăteau fie pentru examenul de maior, fie pentru Şcoala de Răsboi, am făcut mai mult serviciu în garnizoană.

Am reînceput a merge «în lume» în care nu mai fusesem din cauza doliului pentru Mama.

In aparenţă anul 1906 se închidea bine, recolta fusese îmbelşugată, expoziţia arătase progresul făcut de ţară în cei 40 de domnie ai Regelui Carol I şi dăduse prilej diferitelor ramuri ale Neamului Românesc să se întâlnească şi să arate comunitatea lor de origină şi de sentimente. In realitate, cum erau să o arate faptele prea curând, stăteam pe un vulcan.

Ţărănimea, lipsită — prin abuzuri seculare — de glia trebuincioasă hranei sale, aflată în permanentă stare de subnutriţiune, asuprită de arendaşi străini de neam sau chiar de unii mari proprietari băştinaşi, asmuţită de unii agitatori ca faimosul doctor Rakovski, nepricepând bine multe lucruri ce auzeau, fie despre cele ce se petrecuseră de curând în Rusia, fie de cele ce se scriau despre stările dela noi (desigur că puţinii cetitori de la ţară a ziarelor au înţeles prea puţin sau au interpretat aşa cum le convenea, atât cele spuse de ziare, cât şi îndemnurile multor oameni de bine pentru ridicarea ţărănimii ca şi tot ce se spunea despre plaga arendăşiei), era nemulţumită şi nemulţumirea ei ajunsese la stadiul când era gata pentru orice acţiune violentă.

Puţini însă îşi dădeau seama de primejdie. Printre aceştia — şi poate chiar mai mult ca alţii — au fost pe de o parte Tata iar pe de alta colaboratorii *Vieţei Româneşti*. Cercetările pe care le făcea de douăzeci de ani asupra chestiunei proprietăţei gliei şi a relaţiilor dintre om şi glie şi om şi om ca rezultat al posesiunei gliei, viaţa lui la ţară în contact apropiat cu ţărănimea, cu care avusese bune relaţii, de la care auzise multe, convinseseră de mult pe Tata de nedreptatea regimului proprietăţii agrare şi a sistemului de exploatare a solului, precum îi arătaseră nedreptăţile ce se făcuseră şi se făceau ţărănimii. Desfăcut de toate prejudecăţile clasei sale şi convins de cele mai sus arătate, îşi aşternuse părerile pe hârtie, în articole de revistă şi 'n memorii publicate de Academia Română, ca şi 'n nuvele şi romane care nu avură alt rezultat — afară de câte-va dări de seamă favorabile şi de un premiu al Academiei Române — decât să-i creeze mulţi duşmani,

mai cu seamă printre membrii partidului conservator. De pe la 1900 încoace, convingerea sa că situaţia devenea din ce în ce mai primejdioasă şi că ne apropiam de o catastrofă se întărea şi creştea; el ne-o spunea şi repeta mereu, întemeiat şi pe răscoalele şi ciocnirile care au avut loc în 1899 la Slatina şi 1900 la Râmnicul-Sărat (Buda), Buzău, Dâmboviţa, Râmnicul-Vâlcii, Gorj şi Vaslui. Prevederea catastrofei era o preocupare latentă şi permanentă a sa, chiar când lucra, cum lucrase până atunci, la alte chestiuni, cum era acea a graniţei.

Ceeace mărise în ultimii ani convingerea Tatei despre iminenţa primejdiei au fost şi desele prilejuri ce avusese de a veni din nou în contact cu ţărănimea şi mai ales cu cea din Moldova. Societăţile de asigure şi în special *Dacia România* şi *Generala* îl însărcinaseră cu multe expertize pentru stricăciuni făcute de grindină, cu care prilej venise în contact atât cu arendaţi şi administratori de moşii cât şi cu ţărănimea cu care îi plăcuse şi-i plăcea atât de mult să steie de vorbă.

Ca rezultat al tuturor cauzelor arătate mai sus începuse a se vorbi în câteva cercuri din ce în ce mai des de iminenţa primejdiei, iminenţă pe care mărturisesc că nu o vedeam. Incercasem de câte-va ori să întreb pe soldaţi despre chestiunea aceasta dar aceştia s'au ferit totdeauna a-mi da altceva de cât răspunsuri foarte vagi.

Fiind liber în urma demisiunei sale, Tata s'a apucat să strângă la un loc diferitele sale studii şi să alcătuiască un volum având drept titlu *Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova,* care a apărut în librărie la 20 Decemvrie 1906 şi a fost prezentat două zile în urmă, cu mari laude, de D. A. Sturdza, Academiei Române. Primită foarte bine de istorici, de cunoscători ai chestiuni agrare şi de acei care vedeau la fel, cum era *Viaţa Românească,* cartea Tatei a făcut o foarte mare vâlvă şi a ridicat contra lui pe toţi acei cărora le folosia starea de lucruri sau cari nu puteau admite înfăţişarea netemeiniciei legale şi tradiţionale a proprietăţii solului la noi, aşa cum se manifesta atunci. Cei mai numeroşi dintre aceştia se găseau în rândurile partidului conservator, alcătuit atunci din descendenţi ai vechei boierimi (mulţi nevrednici de strămoşii lor căutând numai foloasele ce le putea da numele acestora şi starea ce le-o procura abuzurile din vechime) apărându-şi pielea şi de oameni de curând ajunşi dar nu mai puţin aprigi în apărarea principiilor sacro-sante ale proprietăţii, aşa cum era interesul lor s'o înfăţişeze.

Primul care deschise focul fu Titu Maiorescu. Ne fiind istoric şi necunoscând de loc nici trecutul, nici amănuntele chestiunei agrare, se feri de a se lega de cartea Tatei, dar, în şedinţa Academiei dela 12/25 Ianuarie 1907 şi ulterior cu prilejul răspunsului la discursul de recepţie al lui Duiliu Zamfirescu, se legă de faptul că, în studiul publicat în memoriile secţiunei istorice a Academiei Române cu câte-va luni mai înainte, Tata se arătase adversar al teorii continuităţei, cum se arătase încă din 1899 într'un articol publicat în *Revista Nouă*. Deşi constatase acest lucru, I. Bogdan, care a făcut raportul pentru publicarea memoriului Tatei, arătase că acesta era bine alcătuit. Cererea lui Maiorescu ca Secţia Istorică să ieie o atitudine contra celor spuse de Tata a fost susţinută mai mult sau mai puţin de I. Kalinderu; nu a fost însă admisă de Academie, care ulterior pe baza raportului lui Gr. Tocilescu a dat chiar Tatei premiul Năsturel pentru *Pământul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova*, dând astfel pildă de independenţă (căci tot ce era junimist în Academie şi 'n afară de Academie a făcut mari presiuni spre a nu i se da acest premiu) şi zădărnicind manevra încercată de Maiorescu de a descredita pe Tata nu numai ca istoric al chestiunei agrare ci chiar şi ca istoric în general.

Supărarea conservatorilor nu s'a linişitit însă şi mai ales după răscoale s'a manifestat atât în Cameră, unde Nicu Filipescu, cu totul necunoscător al trecutului chestiunei agrare şi reacţionar nepocăit a spus că cartea Tatei era cea mai voluminoasă inepţie pe care o pomenise, ceeace a avut drept rezultat că acea carte s'a vândut şi mai mult, precum şi în Academie, unde anumiţi necunoscători ai istoriei ca Duiliu Zamfirescu şi alţii duceau o campanie de bârfeli contra lui cu orice prilej. Ulterior s'a încercat acelaş lucru, între altele prin cărţile lui G. Panu, scrise se pare după cererea şi cu subvenţia unor conservatori, cum fusese folosit de alţii pentru a ataca *Istoria Critică* a lui Hăjdău. Răspunsurile Tatei în *Viaţa Românească* (şi apoi în broşuri) au convins pe mulţi cititori de puţina pregătire ca şi de lipsa de bună credinţă a lui Panu. Criticii au amuţit şi cartea Tatei a rămas, cu oarecari îndreptări pe cari ar fi dorit chiar el să le introducă, prima şi cea mai temeinică înfăţişare a chestiunei agrare în Moldova. Că istoricii viitori vor putea face îndreptări ici şi colo aceasta este probabil, dar temelia acestor studii rămâne cea pusă de dânsul. Tot pentru a documenta cunoaşterea chestiunei agrare Tata a luat iniţiativa, aprobată de D. A. Sturdza şi Ion I. C.

Brătianu (carî au făcut cu putinţă tipărirea) publicărei colecţiei de *Acte şi Legiuiri privitoare la Chestia Ţărănească*, strânse de D. C. Sturdza-Scheianul şi de dânsul.

Dacă Tata, ca şi puţin alţii, vedeau apropiindu-se primejdia, apropierea acesteia nu era văzută nici de Rege şi nici de guvernul conservator.

Cu toate nemărginitele sale calităţi, Regele Carol I, atât de conştiincios, nu a văzut primejdia. Mi se pare că temeiurile pentru care nu a văzut-o au fost: însuşi creşterea sa şi ideile în care trăise până ce venise în ţară; necunoştinţa trecutului chestiunei rurale la noi ; exagerările verbale ale tuturor opoziţiilor, minciunile tuturor guvernanţilor precum şi mai ales ascunderea adevărurilor neplăcute de către cei din împrejurul lui. Alexandru Vlăhuţă a scris atunci o poezie, *1907*, în care vorbea de minciuna care stă cu Regele la masă şi se huleau toţi acei care spun asemeni neadevăruri Regelui. Tot aşa *Furnica*, editată de G. Ranetti şi N. D. Ţăranu a publicat o caricatură arătând Minciuna, sub trăsăturile lui D. A. Sturza, stând cu Regele Carol la masă pe când Linguşirea, sub trăsăturile lui I. Kalinderu, dădea afară Adevărul — un ţăran.

Cât despre guvern, nu G. Cantacuzino-Nababul sau generalul G. Manu, erau capabili de a pricepe semnele vremurilor. Şi au fost atât de incapabili în cât şi ei şi toţi latifundiarii şi apărători ideilor conservatoare care îi înconjurau, nu au fost în stare să ieie nici-o măsură de poliţie spre a preveni răscoalele sau a le stăvili.

Răscoalele începute, prin mijlocul lui Fevruarie 1907, în Moldova de Nord(regiunea Hârlău) s'au întins cu repeziciune şi în Muntenia, unde au avut un caracter de violenţă şi de sălbăticie ne asemănat mai mare, cu toate că arendaşii contra cărora a fost mai mare ura lor erau de aceaşi credinţă şi nu de o alta ca în Moldova.

Singură Dobrogea, unde nu existau nici latifundii, nici nu erau arendaşi, deşi locuită în bună parte de o populaţie ce ar fi putut uşor fi excitată din afară de graniţe, nu s'a mişcat.

Focul odată aprins, trebuia dintâi stins şi trebuia stins cu atât mai mult cu erau vecini gata să-l stingă ei şi erau şi Români — ruşine lor ! — gata să-i cheme pentru a-l stinge, ceea ce ne-a indignat foarte mult.

Nababul şi guvernul prezidat de dânsul nu erau în stare s'o facă. Carp cu ideile sale ca «Regele şi Dorobanţul», cu înţelesul

pe care-l dădea el lozincii ce o aruncase la 19/25 Martie, «întâi represiune, vom aviza pe urmă», şi cu părerea ce i se cunoştea de a chema chiar trupe Austro-Ungare pentru potolirea răscoalelor, nu putea fi chemat. Rămâneau liberalii cari pe de o parte au luat neîntârziat măsuri pentru stăvilirea actelor de distrugere iar pe de alta au lansat, în chiar ziua venirii lor la putere, în numele Regelui, un manifest făgăduind îndreptare.

Pentru cea dintăi operaţie, Regele a impus liberalilor, veniţi la putere la 12/25 Martie 1907, să ieie ca ministru de răsboi pe generalul A. Averescu, unul din cei mai tineri generali ai armatei. Impunerea acestuia a mirat mult şi pe oamenii politici şi publicul în general, de oarece generalul nu era cunoscut. Aşa, la o masă dată de A. Marghiloman, chiar în ziua sau a doua zi după venirea liberalilor la putere, cu prilejul logodirii mele cu verişoara mea Ioana Stirbey, Carp m'a întrebat cine era acel Averescu pe care Regele voise să-l impună ca ministru de răsboi şi lui, dacă ar fi format ministerul, şi Nababului dacă acesta ar fi rămas la putere. Eu auzisem vorbindu-se întâi despre Averescu de către Mişa Sturdza care, concentrat ca ofiţer de rezervă cu prilejul manevrelor din 1889, servise în stat majorul diviziei comandată de generalul Pencovici, în care servia şi Averescu. Mişa Sturdza îl lăudase şi lăuda cu orice prilej capacităţile militare ale lui Averescu. După aceia mi-a vorbit de Averescu, Claudian şi diferiţi ofiţeri cari serviseră cu dânsul şi-l lăudau mult. — In sfârşit îi cunoşteam scrierile.

Generalul G. Manu, luase măsuri haotice. Averescu a pus ordine şi a dat instrucţiuni clare şi precise. Dar ceeace a îngăduit mai cu seamă să se pună capăt răscoalelor au fost doi factori: extraordinara ascultare a soldatului român, atât a celui de sub arme cât şi completaşilor şi rezerviştilor, aflaţi la casele lor şi cei mai mulţi în rândurile răsculaţilor, cari au răspuns imediat la apelul sub arme şi au mers chiar contra rudelor lor şi apoi faptul că populaţiunea de la oraşe nu s'a mişcat şi că întreg personalul Statului, şi mai cu seamă acel al căilor ferate, a rămas credincios la postul său.

Armata şi-a făcut pe deplin datoria, ori cât de dureroasă era, cum era să şi-o facă şi în marele răsboi, în care răsculaţii din 1907 au răspuns, cu aceeaşi hotărîre, la noua chemare a ţărei. Această îndeplinire a datoriei a fost constatată şi printr'un ordin de zi al Regelui arătând că «armata şi-a îndeplinit datoria fără «şovăire deşi a avut o datorie dureroasă de îndeplinit» şi prin multe publicaţiuni străine. (*Loebell's Iahresberichte* între altele).

Că în răpunerea răscoalei au fost şi rigori zadarnice este sigur. Nu trebue uitat însă că înainte de intervenţiunea armatei răsculaţii se dăduseră la distrugeri şi cruzimi îngrozitoare şi că peste tot nu s'au supus la somaţiunile ce li s'au făcut. Aceasta nu scuză acţiunea unor anumiţi comandanţi militari dar lămureşte acţiunea lor. Apoi a domnit atunci o ură cum nu se poate descrie, între răsculaţi, având amintirea nedreptăţilor ce li se făceau de veacuri pe de o parte, şi între proprietari, îngroziţi de cruzimele răsculaţilor şi de teama de a-şi pierde isvoarele veniturilor şi burghezimea care arăta o ură cu totul de neînţeles, contra ţărănimei, de altă parte.

Eu nu am luat parte decât la măsurile de pază din Bucureşti, în special în cartierele locuite de Evrei, unde era teamă de devastări. Mereu de veghe, am fost foarte obosiţi dar am avut nespusul noroc de a nu fi nevoiţi să tragem în Români, noroc pentru care nu ştiu cât de recunoscător să fiu soartei. Nu am de povestit deci lucruri inedite despre cele întâmplate atunci. Voi povesti totuşi un fapt puţin cunoscut pe care l-am aflat mai târziu când am fost în garnzioană la Tecuci (1909). Trupele din Tecuci, fuseseră trimise în Martie 1907, în diferite părţi şi în oraş rămăseseră numai puţini ostaşi. Veni vestea cum că Corodenii şi Matcaşii, care şi unii şi alţii aveau o reputaţie bine stabilită de buclucaşi şi de răi (de fapt erau răzăşi dârzi), înaintează asupra oraşului. Se strânse ce se putu aduna ca soldaţi şi cu autorităţile în cap se ieşi în faţa răsculaţilor care se arătară foarte dârzi şi rămaseră neînduplecaţi atât de discursurile autorităţilor, cât şi de somaţiuni. Atunci eşi înainte sergentul adjutant Vasile Lupu, decanul subofiţerilor din Regimentul VI Tecuci No. 24, pe care l'am apucat şi eu în regiment în 1909, cunoscut de toţi cari trecuseră prin regiment şi comandă deodată: *Drepţi, dreapta v'aliniaţi!* Pietrele căzură din mână şi instinctiv, la glasul cunoscut, răsculaţii luară poziţia de drepţi şi începură a forma rânduri şi a se alinia, grăbiţi fiind de sudalmele distribuite cu generozitate de sergentul-adjutant. Urmară comenzile: *Din dreapta câte patru, numără!, Coloana de marş, companie la dreapta! Marş!* şi: *Direcţia la Cazarmă, înainte marş!* Şi sergentul adjutant duse astfel, mustruluindu-i până în cazarmă, cu strigăte de: *cadenţa, leat!* şi: *stâng, drept, stânguu!* câte-va sute de amatori revoluţionari, deveniţi de odată ostaşi disciplinaţi. Reflexul inconştient creat în oameni prin educaţia militară, acţionase.

Şi o dovadă că armata şi-a făcut datoria şi că toţi au price-

put că asta le era datoria este că chiar în rândurile răsculaţilor nu a rămas ură contra armatei.

Pentru cine voeşte să-şi deie seama cât de puţin de starea spiritelor de atunci, este nevoie să citească ziarele şi broşurile din acea vreme sau cel puţin articolul *Dumnezeu să-i ierte* de Iorga, poezia *Noi vrem pământ* de G. Coşbuc, *1907* de Alexandru Vlahuţă ca şi romanul *Răscoala* de L. Rebreanu.

In Bucureşti era panică mare, panică mărită de agitaţii şi întruniri studenţeşti, de ştirile necontrolate ale ziarelor precum şi de tot ce povesteau proprietarii, arendaşii, vechilii care căutaseră scăpare în Bucureşti şi înmiau faptele. Panica a fost aşa de mare în cât mulţi şi-au trimes copii şi nevestele la Braşov şi s'a ajuns la înscenări ridicole ca acea a punerii copilului, care era atunci principele Carol, ca santinelă în faţa corpului de gardă a palatului regal din Calea Victoriei. Nu mai vorbesc de toate svonurile, unul mai absurd şi mai neverosimil ca celalt, care circulau atunci şi nici de faptul că se căutau peste tot, şi mai ales de către conservatori, instigatori şi ţapi ispăşitori. Cine nu a fost acuzat atunci de a fi cauza răscoalelor? Iorga, Haret, preoţi şi învăţători, studenţi şi cine nu? Iar în autorii de cărţi, cum a fost cea a Tatei, şi de articolele, cum erau cele din *Viaţa Românească* şi *Neamul Românesc*, nu se voia a se vedea pe acei care cu durere de ţară arătau primejdia, ci dătători de arme în mâinile agitatorilor. Este adevărat că o primejdioasă nebunie cuprinsese ţărănimea. Această nebunie era explicabilă şi prin asuprirea de veacuri şi prin ignoranţa în care se afla ţărănimea din vina claselor stăpânitoare. Este însă tot atât de adevărat că o tot atât de primejdioasă nebunie a cuprins atunci o mare parte din clasele stăpânitoare, cărora frica şi interesul meschin al bunului trai le întunecase într'atât vederea, în cât nu vedeau adevărul nici la lumina grozavei vălvătăi a răscoalelor. Nedându-şi seama că oştirea răpunea răscoalele din datorie, s'a luat greşita iniţitivă a unor subscrieri pentru îmbunătăţirea traiului oştenilor, ceeace constituia o adevărată palmă pentru aceştia. N. Iorga are meritul de a fi spus tare acest gând al oştirei şi de a fi împiedicat ca, cu banii astfel strânşi, să se deie un bacşiş armatei.

Răscoalele potolite, urmau să se facă reformele ce se dovediseră trebuincioase. O imensă literatură ieşi atunci la iveală, cu fel de fel de propuneri. Reformele trebuiau să iasă însă din înţe-

legerea tuturor factorilor politici. Dar fri a odată trecută, marii proprietari au opus rezistenţe din ce în ce mai puternice şi reformele s'au mărginit la : constituirea unor imaşe comunale (curând neîndestulătoare), la o nouă lege de învoiri agricole şi la creearea Casei Rurale, bună instituţie, care însă ar fi trebuit să fi fost creată cel puţin cu 20 de ani mai devreme. Nelegiuirile proprietarilor şi arendaşilor au contenit. Dar, de fapt, problema a rămas tot nerezolvată.

Am pomenit mai sus de logodirea mea cu o nepoată de vară, Ioana Ştirbey. Hotărîrea noastră a fost luată în noaptea de 3/4 (16/17) Martie 1907, la balul dat în folosul Crucei Roşii, în localul Ministerului Afacerilor Străine. Tot atunci şi acolo am aflat că, cu încă trei camarazi din promoţia mea, fusesem menţinut pe tabloul de înaintare la gradul de căpitan. Venind peste câteva zile generalul Averescu ca ministru de răsboi, a rectificat tabloul şi a şters pe cei din promoţia mea. De altfel fiind în coada tabloului ar fi fost puţini sorţi ca să fim înaintaţi în cursul anului.

Logodnica mea era cea mai tânără fiică a lui Alexandru B. Ştirbey şi a Mariei Ghika-Comăneşti, vară de al doilea cu mine, ambii încetaţi din viaţă. Ea avea ca fraţi şi surori pe: Elise, care fusese căsătorită cu Alexandru Marghiloman, şi se recăsătorise cu Ion I. C. Brătianu; Barbu Ştirbey, urmau două surori care încetaseră din viaţă, Elena Reineck şi Zoe Cretzianu, soţia lui G. Cretzianu; Marietta, căsătorită cu G. Balş; Adina, căsătorită cu G. Moruzi şi Gheorghe, căsătorit cu Lysbeth Băleanu, toţi oameni care doriau foarte sincer binele şi care au avut deapururea faţă de mine o purtare frăţească. Dar despre dânşii voiu vorbi în volumele următoare.

Imprejurările tragice din ţară au aruncat un văl asupra bucuriei noastre şi au făcut ca cel puţin în primele zile să ne vedem mai puţin; ele au avut însă şi o parte bună şi anume aceea de a ne scăpa de multe corvezi, socotite atunci ca trebuincioase, ca vizite şi mese pe la rude şi cunoscuţi, pe care le-am redus astfel la un număr foarte mic. Deasemenea ne-a emancipat de un tovarăş sau o tovarăşă obligatorie, în plimbările şi cumpărăturile ce făceam pentru gospodăria noastră viitoare. Potolindu-se însă lucrurile şi fiind ataşat, cu începere dela 1/14 Aprilie, pentru stagiul regulamentar la Marele Stat Major, am putut să ne ocupăm de pregătirile căsătoriei noastre, care a avut loc în după amiaza zilei de

26 Aprilie (9 Mai) în biserica Domniţa Bălaşa, nuni fiind Gheorghe şi Marietta Balş. Primele şase luni am locuit în casa lui Matei Balş, pe care o subînchiriasem.

Nu mă cred îndreptăţit a face portretul aceleia care mi-a fost o aşa de bună şi iubitoare tovarăşă timp de şapte ani. Poate că din paginele ce vor urma va reeşi dacă nu o icoană întreagă a ei, dar cel puţin înfăţişarea unora din trăsăturile ei mai de seamă. De un lucru am fost isbit însă dela început şi am putut să-l verific de atunci încoace şi anume de chipul cum nu greşea niciodată în judecarea oamenilor şi a caracterelor lor; avea un adevărat instinct care-i îngăduia să judece just de la prima întâlnire, pe alţii.

COLECȚIA „CONVORBIRI LITERARE"

TEODOR AL. MUNTEANU, Meri domnești (Poeme) Lei 60

C. FÂNTÂNERU, Poezia lui Lucian Blaga și gândirea mitică (Studiu) . . . . . „ 100

G. MURNU, Tropare (Poezii) . . . . . „ 80

G. MURNU, Altare (Poezii) . . . . . „ 80

W. v. GOETHE, Faust, trad. de **Laura M. Dragomirescu** . . . . . „ 80

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, Strigăte de alarmă în chestia evreească . . . . . „ 80

GENERAL RADU R. ROSETTI, Mărturisiri . . . „ 80

LEI 80.

„BUCOVINA", I. E. TOROUȚIU, BUCUREȘTI